

Oppenheimer Ferenc: A szocializmus lélektana*

A) A végső cél

Mi a „szocializmus”? Mi a „kommunizmus”? „Kollektívizmus”, „anarchizmus”, „liberális szocializmus”, „agrárszocializmus”, „konzervatív szocializmus”?

Mindezekről annyi vélemény, ahány író. Mindekenelőtt lemondunk róla, hogy ezeket az eltéréseket megismerjük és megbíráljuk. Hadd mondjam el előbb, hogyan látom én ezeket a dolgokat.

Szocializmus a fő fogalom, a genus; mind a többi fentebb megjelölt koncepció alfogalom, módozat, változat, lehetőség és faj.

Másképpen: A szocializmus az emberiség végső célja, ideál. A többi rendszerek csak jóknak vélt eszközök, csak jóknak vélt utak ezen cél felé. Egy példát használva: a marxista nem azért bízik a kollektívizmusban, vagyis a piac nélkül való „jövendő államban”, amelyből a verseny egészen vagy lényegében véve eltűnt s amelyben „a társadalom által és ő érte” társadalmilag vagyis hatósági úton megy végbe a termelés s amelyben a termelt javak szétosztása ugyancsak hatóságilag történik; a marxista, ismétlem, nem azért bízik ezen idegen-szerű konstrukcióban, mert ezt önmagában véve a lehető legjobb gazdaság-politikai berendezkedésnek látja, de azért, mert tanítómesterét követve azt hiszi, hogy kizárólag ilyen társadalmi berendezkedés mellett érhető el a szocializmus végső célja.

Mások megint más eszközökben bíznak a cél elérésére és más utakat látnak. De a cél mindnyájuk előtt közös és ez: az

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak 1913. január 4. ülésén. Ez az előadás bevezetését képezi annak a kollégiumnak, melyet az illusztris szerző a berlini egyetemen tart a szocializmus történetéről. *A szerk.*

emberi közösségeknek olyan állapota, amelyben politikai állandóság megingathatlanul össze van kötve gazdasági igazságszággal és összhanggal.

Aki ezen állapot létrejöttében nem bízik és akiben nem él a törekvés ez után, az nem szocialista. A szocialista bármily sötétnek lássa is saját jelenét: csakis a jobb jövőbe vetett lángoló bizalma és optimizmusa teszi őt szocialistává. Aki a jövőben nem bízik, épp ezért nem is nevezhető szocialistának, bármennyire is megegyezik velük a fennálló állapotok bírálata és értékelése dolgában. Az ú. n. „kathedra-szocialisták”, gúnynevük dacára sem szocialisták, mert ez a jövőbe vetett hit teljesen hiányzik náluk. Nekik alapvető álláspontjuk, hogy ez a világ siralomvölgy és az is marad, hogy minden emberi tökéletlen és ilyen marad is, hogy az ember most és mindenkoron képtelen megteremteni és fenntartani egy olyan rendet, amely az igazságon, szabadságon és testvériségen épül fel. És ezért nincs is más célja egész gyakorlati politikájuknak, egész gazdasági politikájuknak, mint az, hogy a meg nem gyógyítható bajok legbántóbb élességét letompítsák, hogy fékezzenek, foltozgassanak, csillapítsanak, mert hisz a gyógyulásban nem mernek bízni. Hasonlóképpen egy olyan ember, mint Sismondi, a nemes svájci, Carlyle, a nemes brit, nem szocialisták, bár náluk erősebben senki sem ostorozta a jelent, úgy hogy írásaik egész fegyvertárak, amelyek a leghatékonyabb fegyvereket szolgáltatották a kapitalizmus szocialista elleneseinek.

Másfelől azonban szocialista mindenki, aki bízik ama végső célban és hajlandó közreműködni elérésére; szocialista, bármily eltérő is azon kép, ahogyan kiki gondolataiban azon boldog rendet elképzeli és azon út, amelyen ezt elérhetőnek hiszi.

Az emberiség végső, legmagasabb célja! Minden végső cél egy vágyból és minden vágy egy szükségből ered. Ez a végső cél az emberiség legnagyobb nyomorából eredt. A népek, amióta kezdő gyermekkorukat elhagyták, nehéz választás előtt állanak. Két drága, sőt nélkülözhetetlen jószágot kínálnak nekik: szabadságot és rendet: de úgylátszik, hogy egyidejűleg mindkettőt nem érhetik el, nem bírhatják. Úgylátszik, mintha a szabadságnak a rendet meg kellene semmisítenie és mintha a rend csakis a szabadság elvonásával volna fenntartható. Az emberiségnek kínos választása van két értékes jószág s ugyanakkor két baj között. És mégis az emberi jóllét csak ott terjedhet, ahol mindkettő együttesen van jelen: szabadság és rend!

Ahol szabadság és pedig gazdasági szabadság uralkodik, ahol a gazdasági élet összes erőit a szabad verseny kormányozza, ott úgylátszik, lehetetlen még csak a megközelítő egyenlőségnek fenntartása is. Ott a gyorsabbik megelőzi a küzdőporondon a nehezebbjárásút; ott az aggályoskodót falhoz szorítja a lelkiismeretlen, ott a győzelmi pálma a szerencsésfiának ölébe hull, míg az igazán érdemes üres kézzel távozik. És így minden gazdagság a társadalmi lajtorja felső fokán halmozódik össze, míg a másik végén a senyvedő kitagadottak sóvárognak. És a vagyoni osztályokból önmaguktól társadalmi rangosztályok alakulnak. Majd meg a társadalmi és politikai hatalom is a gazdagok mérlegébe hull és azt egyre mélyebbre nyomja le, míg a szegények mérlege egyre magasabbra fut. Az igazságtalanság egyenlőtlen súlyokkal mér; a hatalom megelőzi a jogosságot, a felső és alsó osztályok emberi kapcsolatai megmérgeződnek. Végül is a szakadék az egyes osztályok között olyan nagy lesz, hogy ugyanazon állam, ugyanazon város, Platóval és Arisztotelessel szólva, „két néppé bomlott, amelyek kölcsönös ellenségeskedéssel figyelik egymást.” Többé rend nem lehetséges, viszály dúl az utcákon és piacokon és széthull a város s vele a jóllét és az emberi boldogság lehetőségek maradéka.

Ha valaki így látja a dolgokat, meg lehet érteni, hogy fájdalommal bár, de hajlandó lemondani a szabadságról a rend kedvéért. De a történelem ezt is lehetetlennek bizonyítja: a kényszernek, a szabadság elvonásának minden következetes rendszere egészben véve hajótörést szenvedett és a jövőben is mindig hajótörést fog szenvedni az emberi lélek természetén.

Ennek a rendszernek már azon a ponton is meg kell hiúsulnia, hogy a parancsolásra hivatottak szintén csak emberek és hogy emberek csak a legritkább, kivételes esetekben képesek arra, hogy hatalmukkal vissza ne éljenek. Uralkodás és nagyravágás, uralkodás és pártoskodás, uralkodás és kizsákmányolás, uralkodás és elnyomatás elválaszthatlanul egy és ugyanazt jelentik. Azok a politikai gondolkodók, akik többre becsülték a kényszert a szabadságnál, tudták is ezt jól és ezért számosan közülök Plátótól Saint-Simonig és Comteig a leginkább érdekmentes, a tiszta gondolkodásra és tiszta szemlélődésre nevelt „filozófusokat,” mások az isten szolgáit, a papokat tartották alkalmasoknak ideális államberendezéseik kormányzására; és kevésbé radikális gondolkodók ez okból jobbnak tartották az egyes személynek, a monarchának uralmát egy-egy

rend osztályuralmánál, mert világosan belátták, hogy egy dinasztianak, amely az állandó jellegű „államnak” állandó haszonélvezője, sokkal szorosabb érdekközössége van az összességgel, mint valamely osztály napi érdekeinek. A monarchizmus legmélyebb gyökerei itt keresendők.

De még ha sikerült is, egy mesterséges nevelési és kiválasztási rendszer segítségével, amint ezt pl. Plató kieszelte, megtalálni egy államnak valóban emberfeletti tulajdonságokkal bíró vezetőit és sikerülne őket ebbe az állásba juttatni: kevesen lesznek, akik elhiszik, hogy ezek tartósan megmaradhatnak ottan. A kormányzottak nem hinnének pártatlanságukban és érdektelenségükben. Döntsenek bármily tiszta indítékokból és akár a legfenségesebb bölcsességgel a versenyzők között, a hátránnyal sújtottak igazságtalanság vagy legalább is ostobaság miatt fognak panaszkodni. „*Der Mensch ist frei geschaffen, ist frei and wär' er in Ketten geboren?*”; az ember nem tudja elviselni a kényszernek semminő rendszerét.

Ezt is bizonyítja a világtörténelem. Még a legtartósabbak voltak a szellemek és a vallás kényszerén alapuló államrendszerek. A szellemtől való félelem, a tabu, meglehetősen magas kultúrfokig lenyűgözi az emberiséget. De a rend hiánya sehol sem volt nagyobb, mint a theokráciákban; az egyházi állam a leggyalázatosabb kormányzatnak elrettentő példáját nyújtja. Es a szellemi szabadság hiánya mindig a durvaság, szegénység és rendtelenség ösforrásának bizonyult. Gondoljanak Spanyolországra, a mai Oroszországra! Műveltség, gazdagság, jóllét és rend csak a szellemi szabadság talaján teremhetnek. És azért a felnőtt emberiség végül lerázza nyakáról a legerősebb szellemi kényszer igáját is.

Még kevésbé képesek a népek elviselni a politikai kényszernek valamilyen rendszerét, még a legtisztább patriarchális kormányzat alakjában sem, melyet csak egy álmodozó elképzelhet. A nagykorúságát elért ember követeli a nagykorúságával járó jogokat és ha megtagadják tőle, megszerzi azokat erőszakkal.

Ezen dilemma előtt állanak a népek gyermekkoruktól kezdve; egyik nemzet a másik után, egyik kis hajó a másik után a szűk tengerszorosba szorul és jobboldalon a Skylla, baloldalon a Charibdys zátonyainak áldozatául esik. Ez az emberiség legnagyobb nyomorúsága és ebből fakad legnagyobb szerü vágyódása: a szocializmus.

Nem csuda, hogy kritikus fők — a közelbe élesen, de a

távolba csak gyengén bepillantani tudók — szkeptikusok és mindenfajta filiszterek ezt a szocializmusban való hitet, ezt a szocialisztikus törekvést a látszólag megoldhatatlannak megoldására évezredek óta ép olyannak értékelték, mint a *perpetuum mobile*, a bölcsek köve, a kör négyszögesítése, a repülőgép stb. feltalálásának törekvését. De repülőgépünk van már; hogy nem nemes fémeknek nemes fémekké való átalakítása lehetetlenség, a kémia mai állása mellett többé nem állítható és ha tudományosan bebizonyított is, hogy a kör négyszögesítése és a *perpetuum mobile* lehetetlenség, azt még nem bizonyította be tudományosan senki, hogy lehetetlen egy olyan közösség, amely a rendet, a szabadságot egyidejűleg biztosítja. Ellenkezőleg: remélem, hogy be fogom bizonyíthatni Önöknek, hogy a társadalmi fejlődés teljes erővel ezen állapot felé tör: rövid idő múlva elfogjuk érni a végső célt politikailag a szabad polgári államban, gazdaságilag a tiszta gazdálkodás rendjében. Utópia? Ah, minden valóság a tegnap utópiája! Ezeregyéjszaka mindahány meséjét valókra váltottuk. Az autó, a villamos vasutak szelek szárnyánál gyorsabban repítenek országokon át, a léghajók versenyt repülnek a sasokkal, híradásainkat szempillantás alatt továbbítjuk az óceánokon keresztül, házaink falából vízsugarakat csapolunk és kezünk egyetlen nyomása hegyeket röpít a levegőbe. Csupa megvalósított utópiák között élünk. És azért tovább mehetünk: minden utópia a holnap valósága! Azért szkeptikusokkal és filiszterekkel nem keli törődnünk. Ők eddig is „tudományosan” bebizonyították, hogy ami lehetséges — az lehetetlen. Ők lehetetlennek tartották a „gőzhajót, a vasutat, a rabszolgaságnak, a hűbériségnek eltörlését és ezer más dolgot, amelyek valóságok lettek. Jelentsék most ki a kapitalizmusról, hogy örökkétartó: megtanultuk, hogy az efféle véleményeket is az örökkévalóság szempontjából olyanoknak tekintsük, amilyenek valójában: emberi tehetetlenségnek és rövidlátásnak. Aki egyszer felismerte, hogy ez a „rend” a legszörnyűbb rendetlenség, aki ugyanis mint „racionális szocialista” belátta, hogy csupán ez a rend akadályoz meg minket abban, hogy mérhetetlenül gazdagok legyünk, hogy mindenkit elláthassunk minden kívánatos jószággal, az csak kinevetheti az efféle prófétáskodásokat. Aki nem elme- vagy kedélybeteg, ezt a rendet, amint ma fennáll, osztálygyűlöletével, pauperizmusával, válságaival egyetemben nem tarthatja „örökkévalónak”; legkevésbé pedig az, aki hisz

egy világot rendező, jótékony elv létezésében. Ha a fejlődésben van egy *nous*, van egy *logos*, akkor jelenlegi állapotunk csupán átmenet egy jobbik felé.

B) Utak a cél felé

A célban mindnyájan megegyeznek, de a célhoz vezető utak oly számosak, hogy csaknem azt mondhatnók, *quot capitat tot sensus*. A számtalan utópianak, édenvárásnak, társadalmi konstrukciónak és társadalmi jövőndöléseknek egyikesem hasonló teljesen a másikkhoz.

És mégis lehetséges rendet teremteni ezen tarka sokféleségben, még pedig nem is egy „mesterséges rendszer” által teremtett külső rendet, amely önkényesen megválasztott ismérvek szerint választja el és hozza kapcsolatba a dolgokat, hanem egy „természetes rendszer” belső rendjét, amely éppen maguknak a dolgoknak törvényét leste el. Mintahogy a növény- és állattan új rendszerei biológiai szempontok szerint vannak kiképezve és ezáltal egyúttal az élő anyag fejlődésmenetének képét — származási tábláját — ábrázolják, ép úgy a szocialisztikus tanokat is szociológiai szempontok szerint kell csoportosítani, s így egyúttal vissza fog tükröződni bennük az emberiség eme nagy gondolatának fejlődésmenete.

Az újabb szociológiának komolyan már alig kétségbevonott tanítása szerint az egyes embernek, a zseniálisnak, a vezető szellemnek is, csak nagyon csekély történelmi jelentősége van. Célkitűzései, értékelései és cselekvései nagyon szűk körre szorúlnak, amelyet csoportjának szükségletei határoznak meg. Csakis ezen a körön belül mozoghat bizonyos fokig szabadon.

Az emberi fejlődésnek minden magasabb fokán csaknem minden egyén két csoportnak a tagja; egy nagyobbnek, a legtágabb értelemben vett „társadalomnak”, amely gazdasági oldaláról nézve mint társadalmi gazdálkodás, politikai oldalát nézve mint állam jelentkezik, és egy kisebbnek, a társadalmi osztálynak, amelybe az egyes egyén születésénél vagy sorsánál fogva kerül. Mindkét csoport hatalmas, elhatározó befolyást gyakorol rá. Ezek határozzák meg egyfelől „állami öntudatát”, amint ezt nevezni szoktam s másfelől osztály-öntudatát

Az osztályöntudat, ritka kivételektől eltekintve, erősebb, mint az állami öntudat, ami megfelel az egyén sokkal szorosabb kapcsolatának szűkebb csoportjához. Csak ott, ahol mindkettő

párhuzamosan halad, tehát nem jut összeütközésbe a másikkal, határozza meg a két tényező közösen az egyén célkitűzését, értékelését és cselekvését. De ahol egymással szemben állanak, ott csaknem mindig az osztályöntudat győzedelmeskedik. Ezen öntudat a felső osztályokban az arisztokratikus-legitimista osztályelmélet alakjában jelentkezik, amelynek tartalma a világtörténelemben mindenütt ugyanaz: „tekintély és nem a többség”; az alsó osztálynál époly következetesen a demokratikus természetjogi osztályelmélet alakjában, amelynek tartalma mindenkinek egyenlősége és egyenjogúsága. „Többség és nem a tekintély.”

Ezért a szociális érzésű egyén, ha a felsőbb osztályok valamelyikének tagja, rendszerint hajlandó lesz a most vázolt dilemma megoldása végett könnyűszerrel feladni a szabadságot a rend kedvéért. Olyan államtervet fog kitalálni vagy kívánni, amely szigorúan központosított és nagytekintélyű hatóságok által kormányoztatik. Hajlandó lesz ezen hatóságok világi hatalmát vallási hatalmukkal gyarapítani és így ideális állama többé-kevésbé a patriarchális theokrácia jellegével fog bírni. Továbbá ennél szükségképpen bizonyos „agrárizmus” fog fennállani.

Mégpedig a következő okból: Az a nagy szociális széttagolódás, amely létrehozza azon szükségérzetet, amelynek lelki visszatükröződése a szocializmus, veszedelmesen magas fokra csakis a pénzgazdaság tekintetében erősen kifejtett, kapitalisztikus piaci gazdaság rendszere mellett hághat. Csak itt dühönghet igazában az *auri sacra fames*, az átkozott *pleonexia* (még több birtok utáni epedés). Az ilyen társadalomban a felsőbb osztály rendszerint a *landed interest*-ből, a régi, nemzedékek óta fennálló földbirtokos nemességből és a *moneyed interest*-ből, a bankokráciának, kereskedelem és iparnak frissütetű nemességéből áll.

Ezen osztálynak együttesen véve osztályelmélete a legitimizmus összekötve az alacsonyrendű munka és az alsó néposztály lenézésével, amelyet teljesen képtelennek ítél arra, hogy magát kormányozza és igazgassa: de az osztály két alkotórésze között az ősi ellentét nem kisebb mértékben tovább is fenmarad. Minthogy pedig a plutokrata csak ritkán talál sok kivetni valót a társadalomban, amelyben ő uralkodik és amely szolgál neki, azért az ilyen széttagolódás idejében a szocialista álmódzók vagy gondolkodók vagy agitátorok rendszerint az ősi fajnemesség soraiból kerülnek ki és így az ő ideáljukban szükségképpen kifejezésre jut sajtáságos agrár-patriarchális világfelfogásuk,

annál is inkább, mert ők úgy látják, hogy a mozgó tőke, az „átkozott pénz” (Boisguillebert) az egyetlen oka a szociális bajoknak. Hiszen még ma is csak igen kevesen ismerték fel, hogy nem a pénz, ezen normális viszonyok között igen ártatlan kifejezője az értéknek, hanem a földnek a nagybirtok által történt elzárása a bajok legmélyebb oka.

Ezzel szemben megfordítva, az alsó osztálynak szocialisztikus érzésű tagja inkább lesz kész lemondani a rendről, mint a szabadságról. Ő saját osztályelméletének talaján áll, amely az embereknek a természetjog által igazolt egyenlőségén épül fel az emberi nem közös örökségét képező jogok és igények tekintetében. Ideálja tehát az állam rendjét illetőleg minden körülmények között demokratikus vonásokat fog feltüntetni. Hogy azután a szabadság elvét mennyire lesz hajlandó a társadalmi gazdálkodás rendjére is kiterjeszteni, függni fog azon társadalom gazdasági berendezésétől, amelyben él és egy kevéssé azon gazdasági és társadalmi állástól is, amelyet ő maga ezen társadalom kebelében elfoglal.

Ezzel eljutottunk a befolyások második neméhez, amelyek az egyes egyént meghatározzák: azon nagyobb csoportnak, a „társadalomnak” szükségleteihez, amelyhez tartozik.

A társadalomnak mint egésznek, alsó és felső osztályt egybefoglalva, csak egy közös érdeke van, amely sohasem változik, a biztonságának állami érdeke, amely kétféle formában jelentkezik; mint a határok védelme kifelé és mint jogvédelem befelé. Olyan korokban, amidőn a belső állapotok ziláltsága nem épen kétségbeejtően nagy, vannak a harcban álló osztályérdekeken kívül egyéb közös érdekek is; de ezek a közösség mindenkori egész politikai és társadalomgazdasági berendezéséhez képest különbözők. Ezek rá is nyomják minden egyes korszak szocializmusára a maguk bélyegét.

Láttuk, hogy a szocializmus csakis egy „kapitalisztikus”, azaz kifejlett pénzgazdaságon alapuló piac részére termelő gazdaságban jöhet létre, mert csak itt éri el a társadalmi felbomlás azon magas fokát, amely az alkotó vágyakozást kiváltja. De a történelem átpillantásánál a kapitalizmusnak két különböző nemét ismerjük, amelyek két egymástól igen távol eső korszakban léptek fel. Az egyik az ókor kapitalisztikus rabszolga gazdaság a, azaz a földközi tengermenti korszak; a másik az újkor kapitalisztikus forgalmi gazdasága, amely nem rabszolga munkán, de szabad munkásokon épül fel. Mindkét

rendnél az alsó és felső osztályok érdeke egészen különböző és ezért más színezete van mindkét korszak szocializmusának is, az arisztokratikusnak éppúgy, mint a demokratikusnak.

A ókorban ugyanis a rabszolgaság nem része az államnak; csupán tárgy, de nem alanya a jognak és az alkotmánynak. Egy meghatározott történelmi időpontig még az alsó osztálynak is érdeke, hogy ezen intézmény fennmaradjon. Ekként a rabszolgaság, mint nélkülözhetetlen alkotó elem foglal csaknem mindig helyet a szocialisztikus eszmekörben és ez a gazdasági életről alkotott képet egész különlegesen színezte, míg ezzel szemben a modern szocializmus, mindkét irányzat szocializmusa, kénytelen egészen más államszerkezeteket kitalálni, hogy a mégis csak nélkülözhetetlen munkateljesítmény ne hiányozzék.

Ez a második felosztási elv, amelyet alkalmazunk. Az első volt az arisztokratikus és a demokratikus szocializmusra való felosztás; a második az ókori és az újkori szocializmus megkülönböztetése.

A harmadik felosztási elv a gazdasági terület nagysága és fejlettsége szerint való, amelyen a szociális bomlás folyik. A kapitalizmus rendszerint kisebb gazdálkodási területeken kezdődik, hogy azután hatalmas terjeszkedő erejénél fogva egyre nagyobb területeket ragadjon magához s egyszersmind egyetlen nagy piaccá integrálja ezeket. Azonban ismert közgazdasági alaptörvények szerint a piac nagyságától függ a társadalomgazdasági munkamegosztásnak és munkaegyesítésnek foka, a munka hatékonysága stb. és ezen különbségek szerint különböző irányúak mindkét főosztály külön érdekei önmagukban véve és nem kevésbé mindkettőnek közös érdekei. Ezekkel a tényezőkkel is számolni fogunk és mindegyik főkorszakra nézve legalább egyszer véghezviszünk egy további felosztást a korai és a kifejlett kapitalisztikus korszak, a szűk és a tág gazdálkodási terület szocializmusát illetőleg. Az ókorban az előbbi az egyes város-államok „kantongazdálkodásával”, az utóbbi a görög-római korszakkal vág körülbelül egybe. Az újkorban az előbbi hozzávetőleg a későbbi városi és territoriális gazdasággal, az utóbbi a kifejlett közgazdasággal és nemzetközi gazdálkodással esik össze.

Ezen négy korszak mindegyikének meg van a maga sajátos gazdaságtechnikai építménye és természetesen — hiszen az ember a maga korából ép úgy nem bújhat ki, mint a bőréből — ezen építmény visszatükröződik az egyes korszakokban

keletkezett szocialisztikus rendszerekben. Ezek mindkét kezdő korszakban a középosztályra támaszkodnak, azaz kisparaszti és kispolgári színezetűek, míg mindkét késői korszakban a nagy gazdasági munkamegosztás jellemvonásait tüntetik fel, jellemvonásokat, amelyek azonban a görög-római korszakban csak halványan jelezhetők, mert akkor — erre még ráfogunk térni — a rabszolgamunka minden nagy technikai fellendülést megakadályozott, míg a mai kifejlett kapitalizmus mellett ezek a jellemvonások egyre jobban uralják a szocialisztikus világgépet.

Végül az utolsó alap a felosztásra az egyes osztályok azon csoportjainak különös szükségletei és ezekből eredő célkitűzései és értékelései, amelyek számuk és befolyásuknál fogva saját osztályukon belől mértékadó szerepet játszanak. A felső osztályt illetőleg már láttuk ezt: a *landed interest* az állami kommunizmus szocializmusában fejeződik ki, míg a *moneyed interest* ezen a ponton természetesen mitsem produkál.

Ezek a külön érdekek sokkal jelentékenyebben domborodnak ki az alsó-néposztálynál. És itt alapvető különbség van a kisparasztnak és a városi elemek alsó rétegének szükségletei és ennél fogva lélektana között. A mezőgazdaság számos tekintetben jelentékenyen különbözik az ipartól. Elsősorban is a munkamegosztás és a munka részekre bontása megközelíthetőleg sem fejleszthető itt annyira, mint az iparnál. Kötve van ugyanis a természethez, függ az évszakoktól és az időjárástól és azért a paraszt, ha földjét és munkaerejét a legnagyobb mértékben ki akarja használni, kénytelen egymás mellett több különböző dolgot termelni. Sokkal inkább marad meg tehát „egész munkásnak”, mint a városi iparúzó. Másodszor a paraszt hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben *autarkikus*, önmagával beérő, mint iparos társa; ő képes szükség esetén egymaga előállítani társadalmi együttműködés nélkül is összes elsőrendű szükségleti cikkeit a táplálkozás, lakás és ruházat tekintetében és részben másod és harmadrendű szükségleti tárgyait is, mint pl. edényeket, ékszert etc. Ez azután azzal az öntudattal együtt, hogy ő egész munkás, nagy mértékben individualistává teszi.

Harmadszor a parasztok „versenyének” minősége egészen elüt a városiakétól a kapitalisztikus társadalomban. Amott a békés versengés áll fenn, itt az ellenséges harci verseny. E helyen nem indokolhatom ezt bővebben; csak arra mutathatok rá, hogy az ellenséges harci verseny célja az, hogy a másik versenyzőnél olcsóbban árulva, őt kiszorítsa a piacról. Erre törekszik a

kapitalisztikus iparúzó, akinek természete a folytonos áresés irányzatához hajlik; de a paraszt, akinek árúja megfordítva a folytonos áremelkedés irányzatát mutatja, nem törekedhetik erre. A mi célunkra elégséges számontartani, hogy a parasztok között „versenyről” olyanféleképpen, mint az iparban, nem lehet beszélni. Ebből a poláris különbségből következik, hogy a kis-paraszt szocializmusa keveset törődik a kooperációval és nem fél a versenytől, míg a városi alsó osztály szocializmusa nagyon is törődik a kooperációval és a versenyt, amelytől úgy fél, mint az ördögtől, elsősorban szeretné kiküszöbölni; ezen törekvés által hasonlónak lesz az arisztokratikus állami kommunizmushoz. A kisparaszt szocializmusa, minthogy képviselőinek létfeltételei minden korban és minden változás dacára ugyanazok maradtak, fővonásaiban szintén egyforma maradt. Csak a politikai burkolata változik. Félig-meddig okos kormányzat és igazgatás idején mint agrárszocializmus, mint földreform lép fel, mint a meglevő szántóföld észszerű felosztásának követelése, sőt gyakran csak mint hatékonyabb belső gyarmatosítás kívánsága és sokszor kétes, hogy itt még szociális reformról, vagy már szocializmusról kell-e beszélnünk. De ahol a szétbomlás igen magas fokra jutott, ahol ugyanis rossz kormányzat és igazgatás tetézi a latifundiumrendszert, ott a paraszt forradalmi hajlandóságú lesz és szocializmusa az anarchizmus alakját ölti fel, amely el van szánva az állam gyökeres elpusztítására és arra, hogy a közösség rendjét a verseny által el nem választott szomszédoknak szabad „kölcsonosságára” bízva. Valóban egyedül a kisbirtokos parasztokból álló társadalom képes magát központi hatóság nélkül, tiszta és közvetlen önkormányzattal kormányozni.

Az ipari alsóosztály szocializmusát nem jellemezheti az individualizmus és az anarchizmus. Ez a szocializmus kénytelen gondoskodni arról, hogy a gazdasági munkamegosztás hibátlanul működjék, mert a városi lakos teljességgel ettől függ, nemcsak legfontosabb szükséglete, a táplálék tekintetében, de saját munkálkodásának előfeltételei, a nyersanyag és a segédanyagok tekintetében is. Minthogy ezen szocializmusnak, mint kimutattuk, a szabad versenyben kell keresni minden baj forrását, abban a versenyben, amely ezidőszerint mindezen javakkal ellátja a várost, ezen szocializmus a verseny nélkül való társadalmi gazdálkodás, a piac nélküli gazdálkodás megteremtésére fog irányulni. Minden alsóosztály „városi” szocializmusának közös vonása ez.

Az egyes tervezetek és konstrukciók azután sajátos vonásokat vesznek fel aszerint, hogy kis vagy nagy terjedelemben üzetik-e az ipar.

Kis területen még a gazdaságilag önálló, a kézműves és a kiskereskedő, határozza meg a városi lélektant és ezeknek képzelete és szükségletei színezik ki az áhított társadalmi szerkezet képét. Így keletkezik a kispolgári szocializmus, amelynek mintaképe a piacnélküli község, a kisvárosi gazdálkodás, amint ezt pl. Owennél és Cabetnél látjuk; és az „állam” nem egyéb, mint ilyen községek kapcsolata.

Nagy gazdasági területen azonban a városiak lélekszámát egyre inkább a gazdaságilag tartósan önállótlanoknak, az ipari munkásának szükségletei határozzák meg és ezeknek képzelete és szükségletei színezik ki az áhított társadalmi szerkezet képét, így jő létre a proletár szocializmus, amely előtt egy óriási, egy egész országot, sőt egy egész világot átfogó gyár lebeg, amely önállóan és a piac közvetítése nélkül maga állítja elő az összes nyers- és segédanyagokat, épületeket és gépeket, összes alkalmazottai és munkásai részére szükséges életfenntartási és egyéb szükségleti tárgyakkal együtt.

Ezen föllentét a kispolgári és a proletár szocializmus között a termelés, a jószágok létrehozásának rendjére vonatkozik. Kevésbé mélyreható és gyakori, de mégis elég jelentős az ellentét a kettő között a javak megosztása és a fogyasztás tekintetében.

Ahol a városi gazdálkodás kis területen folyik, ott a társadalmi munkamegosztás csekélyebb fejlettsége mindenki részére csak a táplálékra, ruházódásra, lakásra és néhány durvább kényelemre vonatkozó életszükségletnek tisztességes kielégítését engedi meg. A számba jöhető jószág-csoportok száma csekély, a háztartások nagymértékben egyformák. Itt, épúgy mint a falusi gazdaságban, ahol az egyformaság még nagyobb, nem hat nagyon idegenül a gondolat, hogy a javakban a társadalom minden tagját egyformán részesítsék; emellett nem döntő jelentőségű a különbség, hogy a felosztás fejenkint egyenlő mértékben, vagy kiki szükséglete szerint történjék-e, mert az itt számba jöhető jószágok tekintetében a szükséglet annyira egyforma, hogy az emberek körülbelül egyforma mennyiséget kívánnának. Ezért a kispolgári szocializmusnak rendszerint kommunisztikus éle van, a társadalmi közös tulajdont kívánja úgy a termelési eszközök, mint a fogyasztásra szánt javak tekintetében.

Nagy területen ellenben a társadalmi munkamegosztás nagyon fejlett; ezért a közfogyasztás tekintetében számba jöhető jószágcsoportok száma igen nagy, még pedig elsősorban a magasabb kényelemre, differenciáltabb ízlés kielégítésére vonatkozó jószágoké. Megfelelően ennek, a háztartás régi egyformasága és azonossága helyt adott egy tarka sokféleségnek és egyre nehezebben esik annak az elképzelése, hogy mindenki ugyanazon javakból azonos mennyiséget fog kapni. A modern társadalom tagjai előtt, akik a szabadság java értékét éppen ízlésüknek és szükségletkielégítésüknek személyüknek megfelelő kifejtésében látják, a hatóságilag szabályozott fogyasztás elképzelése a fegyházra emlékeztet, míg a hatóságilag szabályozott munkakötelezettség legkevésbé sem riasztja vissza a proletárt. Végére is ő abba a rendbe született és nőtt fel, hogy meghatározott órában meghatározott munkát kezdjen meg. Teljesen kielégíti őt a remény, hogy rövidebb ideig, kedvezőbb tárgyi feltételek mellett, kellemesebb felügyelet és magasabb munkabér mellett dolgozhatik. Ezen okok folytán a városi proletár szocializmus kollektív jellegű: csak a termelési eszközök tekintetében tartalmazza a közös tulajdont, de a fogyasztásra szánt javakat meghagyja a magántulajdonnak és a fogyasztás irányát a magán egyének tetszésére bízta.

Ezek a nagy területen dolgozó városi proletár-szocializmusnak fővonásai. A részletek kialakulása attól függ, hogy az illető állam általános politikai és gazdasági helyzetéhez képest minő eszközök mutatkoznak a legalkalmasabbaknak.

Ahol az alsó osztályt kemény osztályuralom nyomja el, lenézi és kizsákmányolja, ott természetesen a politikai felszabadulás szempontja áll a képzelet előterében; a szocializmus forradalmi és kivált autokratikus és korrumpált államokban „forradalmi a késhegyig menő erőszak értelmében”, mint pl. Lengyel-Oroszországban; a proletár szocializmus azután gyakran szövetkezik a vele ezen tekintetben, a legmegfelelőbb eszköz tekintetében, közel rokon kisparaszt szocializmussal és ettől anarchistikus vonásokat vesz át. Autokrata államokban, ahol az igazgatás és igazságszolgáltatás tűrhető, a proletár szocializmus már csak mérsékeltebb értelemben „forradalmi”; igyekszik lehetőség szerint alkotmányos békés úton elérni a társadalom átalakítását, fenntartván szükség esetére az erőszakot, a „királyoknak és nemzeteknek ultima rációját”.

A valóban alkotmányos államokban ezzel szemben az alsó

osztály már rég tudatára jutott annak, hogy minden bajnak gyökere nem az állam alkotmányában, de a gazdálkodásban, a tulajdon és a termelés rendjében keresendő. Itt azután a gazdasági felszabadulás szempontja egyre jobban a képzetek előterébe jut és a szocializmus forradalmivá válik.

Eleinte még túlnyomó a proletárság magával hozott harci hangulata és erre legegyszerűbb eszköz gyanánt a gazdasági harc mutatkozik, amelyet a szakszervezetek, a proletárság harci szervezetei, a tőkésekkel vívnak: sztrájkok, bojkottok stb. alakjában. Ahol a városi proletárság ezen hangulata erős kisparaszt szocializmussal egyesül ott a forradalmi szindikalizmussal, az anarchikus szocializmussal találkozunk. Ahol nincs így, mint Angliában és Németországban, ott a békés szakszervezeti szocializmus áll fenn, úgy amint pl. Dühring legutóbbi korszakában küzd érte; olyan felfogás ez, amely bizonyos szabadelvű polgári reformereknek, akik közül Lujo Brentanot és Schultze-Gaevernitset említem, reménységeihez jár közel.

Emellett abban az arányban, amint a népesség városokba tödulása előrehalad és a proletárság számának és erejének mindinkább tudatára ébred, kifejlődik mint *par excellence* evolúciós szocializmus, a társulás szocializmusa (*assocializmus*) amelynek eszköze már nem a támadó gazdasági harc, hanem a proletárság gazdasági szervezése, amely a tőkét többé nem nyílt harcban akarja legyőzni, hanem ki akarja küszöbölni, mondhatnám, ki akarja éheztetni. Itt azután, a közgazdaság mindenkori fejlettsége szerint különféle eszközök kínálóznak, amelyeket összesen vagy egyenkint, vagy különféle változatokban szoktak ajánlani.

Vannak rendszerek, amelyek a tőkét meg akarják szerezni a proletárság részére, ez lévén a felszabadulás nélkülözhetetlen eszköze. Ez a hitel társassátétele, amint ezt pl. Proudhon és időnkint Owen is ajánlották. Vagy pedig a termelést támadják meg, hogy emellett és a tőke ellenében meghódítsák a piacot: ilyen a termelőszövetkezetek társas szocializmusa, amint azt Franciaországban Buchez, Angliában a keresztényszocialisták, Vanuttart, Neales stb., Németországban Huber és végső cél gyanánt Schulze-Delitsch hirdették. Vagy pedig a fogyasztásnak, a vevőknek szervezésével akarták a hitelt és a termelést biztos alapra fektetni: ez a fogyasztási szövetkezetek társasági szocializmusa, amelyet pl. Campbell és Angliában a derék rochdale-i pionírok, Németországban Busch és az építő-

szövetkezetek és kertvárosok által képviselt társasági szocializmus képviselnek. Mindezek majd kizárólag az önszegélyre szorítóznak, majd állami segítséget is szükségesnek tartanak; ezen nem túlságosan jelentőségteljes különbség sokáig szerepelt, mint a sibólet, amely a szocializmus és liberalizmus megkülönböztetésül szolgál. Ezen ellentét főként a termelőszövetkezetek társasági szocializmusát illetőleg vált fontossá; Louis Blanc és őt követve Lassalle államhitelt követeltek szövetkezeteik számára, míg Schultze-Delitsch nem kért ebből.

Ezekben levezettük a szocializmus fő alakzatait. További fejtegetéseink feladata lesz az egyes szerkezetek finomabb vonásait megrajzolni és levezetni. Itt röviden csak arra utalunk, hogy ezek rendszerint feltüntetik azt, hogy felalálójuk személyét hol szorította legjobban a cipő, azaz hol térnek el egyéni szükségletei osztályának és csoportjának érdekeitől. Amely szocialisztikus rendszerben különös szeretettel van megrajzolva a nőközösség és a szabad szerelem, mint Enfantinnél, St.-Simon apostolánál, ott e tekintetben erős személyi ösztönökre következtethetünk. És azt hiszem, hogy igen helytálló Adler megfigyelése, aki az egyéni anarchizmust, amint azt Stimer (*Der Einzige und sein Eigentum*) a legteljesebb erkölcsi solipsismuszig fokozta, teljesen figyelmen kívül hagyva a társadalomnak, mint politikai és mint gazdasági közösségnek szükségleteit, a művelt *Lumpenproletar*, a kávéházi bohém szocializmusának nevezte. Valami ehhez hasonlót mond a Simplicissimus pompás jellemzése, amelyet egyszer a pártokra alkalmazott: „szociáldemokrata az, aki dolgozik és nincs pénze, és anarchista az, aki nem dolgozik és nincs pénze.”

Még csak egy nagy alapvető megkülönböztetést kell tenünk, az „utópisztikus” és a „tudományos” szocializmus között. Ezen megkülönböztetés és a problémának e szerint való felállítása egyike azon halhatatlan érdemeknek, amelyeket Marx Károly a szociológiai tudomány terén szerzett.

Egészen Marxig minden szocialisztikus rendszer „utópisztikus” szocializmus, vagyis azt kísérli meg, hogy a szocialisztikus rendet fejből kieszelje. A szocialisták órásk vagy mechanikusok voltak, akikben megvolt a bizalom és az ambíció politikai és gazdasági műremek megépítésére.

Marxnak nem lehetek történelmi álláspontjánál és személyes történelmi filozófiájánál fogva ilyen szándékai. Őt is mint egész korát, az evolúció gondolata, amely minden szerves él

értelmes lény felett uralkodik, hatalmába kerítette. Az ő „materialisztikus” felfogásában a történelem is hatalmas fejlődési folyamatként jelentkezik, amelyet a gazdasági termelő erők spontán kifejlődése ural és ő világosan látta, hogy minden kor ideológiái csak ezen folyamatnak lelki visszatükröződései, csak felülépítmények, amelyek az alsóépítmény megváltozásával szükségkép felborulnak. Ehhez az ideológiai felülépítményhez tartoznak a társadalom lényegére és jövőjére vonatkozó képzetek maguk is; a vezető egyén, aki ezeket kitalálja és előadja, nem egyéb, mint a fejlődésnek egy szerve, mondhatni szócsöve, *instrumentum vocale*-ja. Nem csoda, hogy Marx igen kicsinylően gondolkodott az utópisták kísérleteiről, amelyek a fejlődésnek lefolyását és kimenetelét előírják.

Az ő feladata ezzel szemben az volt, hogy a fejlődés belső törvényeit lesse el. „A tudományos szocializmus abban áll, hogy a szociális rendet ne a fejünkből találjuk ki, de saját fejlődési irányzataiból fejünk segítségével fedezzük azt fel”; körülbelül ezt mondja Engels Frigyes. Ezzel a probléma és a feladat egy és mindenkorra felállított. Ezen feladatnak eddig csak két rendszer igyekezeti megfelelni, a Marx-féle kollektívizmus és az én saját rendszerem, a „liberális szocializmus”. Marx a kivételben, s ezt megdönthetetlenül be fogom bizonyítani, hajótörést szenvedett: ő a társadalmi fejlődésben olyan „tendenciákat” vélt működőknek, amelyek egyáltalán nem, vagy mégse úgy hatnak. Hogy az én ábrázolásom és jövőndölésem helyes-e, arra a jövő fog felelni.

Dániel Arnold: A többtermelés s a kisbirtok

— Második közlemény —

c) Földműves népünk mai műveltségi állapota és a haladásra való képessége

De vajon csakugyan lehetséges-e, hogy a magyarországi kisgazdaság, mely ma ugyancsak el van maradva, a közel jövőben átalakulhasson modern intenzív kisüzemmé? Csakugyan nincs ennek lényeges akadálya? Hiszen, ha igaz is, hogy a kisüzem általánosságban véve nem alkalmatlan az okszerű intenzív gazdálkodásra: ebből nem következik okvetlenül, hogy a magyarországi kisüzem abban az állapotban, ahogy ma van, szintén alkalmas legyen rá. Már az is kérdés, hogy a magyar kisgazda értelmiség dolgában elég magas fokon áll-e ahhoz, hogy okszerű termelést folytathasson? Mert ahhoz kell egy bizonyos, magasabbfokú értelmiség. Okszerű és intenzív termelést csak olyan gazda tud folytatni, aki — legalább nagyjából — érti, hogy ezt és amazt a rendszabályt, melyet a termelésben alkalmaz, mi okból alkalmazza és milyen természeti körülményt, milyen irányban akar vele módosítani.

Alacsony értelmi fejlettségű népek kisgazdái racionális termelésre nem képesek, hanem csak tradicionális gazdálkodásra, amely nem kíván gondolkodást, hanem csupán a szokások ismeretét. A hagyományoszerűen gazdálkodó földműves azt, amit tesz, nem azért teszi, mert okát és célját tudja, hanem azért, mert úgy szokás azt tenni; és amennyiben tudja magyarázatát adni ennek vagy amannak a rendszabálynak: az rendszerint valami apjától hallott, primitív tapasztaláson alapuló, vagy éppen babonás magyarázat. Hagyományos gazdálkodásban nevelődött földművesnek nem kenyerre az önálló gondolkodás; nem gyakran és nem szívesen adja rá a fejét. Ezért olyan földműves tömegek, amelyek még teljesen benne élnek a tradíciókban, (mint pl. a keleti népek földművesei) nem is volnának képesek arra, hogy minden átmenet nélkül racionális gazdálkodásra térjenek át. Hogy valamely ország kisgazdái ezt megtehesék: ennek az az előfeltétele, hogy már legyen egy bizonyos szellemi fegyverzetük; szükséges, hogy ismeretviláguk már elég gazdag legyen ahhoz, hogy az új termelőmódokat és azok előnyeit átértseék, bőt az átértés maga nem is elég, mert az is megtörténhetik, hogy a primitívebb lelkületű földműves megért és helyesebbnek ismer föl valamely új módszert: és a gyakorlatban mégis megtartja a régit, amelyhez, noha kevésbé helyes, a megszokás

erejével, és a babonás ember hagyomány-tiszteletével ragaszkodik. Szükséges tehát, hogy a földművesben a megértés képességén kívül meglegyen még a lelki élet egy bizonyos fejlettsége is; szükséges, hogy öntudata uralkodjék cselekedetei fölött, legalább oly mértékben, hogy az öntudat ereje nagyobb legyen, mint a hagyomány és megszokás ereje. Vagy más szavakkal: szükséges, hogy lelki élete arról a fejletlenebb fokról, amelyet tradicionalisztikus (hagyománytól kormányzott) lelki berendezkedésnek lehet nevezni, már fölemelkedett legyen (legalább a legfontosabb, az anyagi életre vonatkozó lelkiműködések dolgában) arra a magasabb fokra, melyet racionalisztikus (észtől kormányzott) lelki berendezkedésnek nevezünk.

Ez a kétféle lelki berendezkedés két különböző kultúrfokot jelent. Két olyan fokot, melyet az egész emberiség gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésében meg lehet különböztetni.

Friedrich, a gazdasági földrajz nemrég elhunyt kiváló úttörője, ha azt akarta megállapítani, hogy valamely nép a gazdasági fejlettség mely fokán áll: mindenekelőtt azt nézte, hogy az illető nép fiait általánosságban milyen magasrendű lelkiműködések mozgatják cselekedeteikben, és főleg a termelés intézésében; hogy ösztönszerűleg intézik-e termelésüket, vagy szokás, hagyomány alapján, vagy végül, rendszeres, logikus megfontolások alapján, tudományos alapon.*

Friedrich nyomán, az emberiség gazdasági és szellemi fejlődésében három nagy lépcsőt lehet megkülönböztetni. Kezdetben a primitív természeti ember, tapasztalatokban szegény, fegyelmezetlen és babonás gondolkodásmódjánál fogva csak igen egyszerű és gyöngye hatásfokú termelőmódok alkalmazására volt képes; ez volt a primitív kultúra lépcsője; a ma élő természeti népek ezt az ősi kultúrfokot képviselik. Később a tapasztalatok szaporodtak és egyik nemzedék átadta őket a másiknak, szokások, hagyományok alakjában, de anélkül, hogy a tapasztalatok logikus összefüggését földeríteni igyekezett volna. Mindamellet az ilyen alapon, szokásszerűen, hagyományoszerűen gyakorolt termelőmódok már kiadósabbak voltak és magasabb kultúrát tettek lehetővé. Az európai népek kultúrája egészen a XIX. századig túlnyomóan tradicionalisztikus kultúra volt és részben még ma is az; a kínaiak és egyéb ázsiai népek kultúrája ma is tisztán hagyományoszerű kultúra. Végül, a fejlődés harmadik, legmagasabb lépcsőjén előállottak a természettudományok, amelyek logikus rendszerbe foglalták a tapasztalatokat; a termelőmódok természettudományi alapra helyeződtek; a ter-

* Marx szerint az emberiség története a munkaeszközök és termelőmódszerek fejlődése után igazodott. Friedrich tételeinek világosságánál ezt a nagyhirű és mindinkább általánosan elfogadott marxi igazságot még eredetibb okra vezethetjük vissza: az emberi gondolkodás fejlődésére (amire Pikler Gyula mindig nyomatékosan rámutatott). Mert bizonyos, hogy a történelem bármely szakában olyan termelőmódok fejlődtek ki, amilyeneknek létrehozására az emberek képesek voltak: e képességük mértéke pedig lelkiműködésük technikájának kisebb vagy nagyobb fejlettségétől függött.

melés intézésében megszűnt a hagyományos szabályok gépies alkalmazása és a körülményekkel tudatosan számoló, céltudatos gondolkodás vette át a vezetőserepet: ezzel előállott a tudományos, racionalisztikus kultúrfok.

Az európai népek legújabbkori története nem egyéb, mint a racionalisztikus kultúra fokozatos térfoglalása és a hagyományos kultúra lassú kiszorulása. A racionalizmus térfoglalását először a termelés, s általában a gazdasági ügyek intézésében lehet tapasztalni, de azután lassanként behatol a racionalizmus az élet minden ágába: a táplálkozásba, a nevelésbe stb. A népszaporodás menete, a születések számának csökkenése is mindinkább feltűnteti a terjeszkedő racionalisztikus szellem hatását. És előbb-utóbb — a fejlődés logikája szerint — elfog következni az az idő, amikor az emberek életmódjának és összes cselekvéseinek szabályozása felszabadul a hagyományok és szokások hatalma alól és a tudomány által észszerűnek és helyesnek talált módok szerint fognak élni az emberek.* Sőt tisztán a szabadon működő értelemre támaszkodva, hagyományok, dogmák hatalmát el nem ismerve, fogják értékelné a világ és az emberi lét legmagasabbrendű lelki vonatkozású körülményeit is. (A modern szabadgondolkodó mozgalom — bár mai alakjában még sok kívánni valót hagy — lényegileg nem egyéb, mint a jövő dogmanélküli, racionalisztikus valláséletének kritikai előcsapata, szemben a dogmákra és a hagyomány erejére támaszkodó régi vallásélettel; szóval nem egyéb, mint a racionalisztikus kultúrának a legmagasabbrendű lelkiműködések világában való képviselése.)**

Az európai kultúrnépek körében, az egyeseket és a különböző társadalmi rétegeket tekintve, a racionalisztikus lelki berendezkedés fokára először csak a legkiválóbb szellemek jutottak fel; később, a tudományos termelés térfoglalásával, az értelmiségi osztályok szélesebb körei is feljutottak erre a fokra, de csak egyoldalúan, mert a fejlettebb lelki működést egyelőre inkább csak a termelésnek és hivatásbeli ügyeiknek intézésében gyakorolják, míg vallási életük, táplálkozásuk, családi és nemi életük, szórakozásaik s általában összes életszokásaik többé-kevésbé megmaradtak a hagyományos szokások, konvenciók és dogmák hatalma alatt. A dolgozó néprétegek még csak a legműveltebb országokban és csak a legújabb időkben emelkedtek ki a traditionalizmusból, egyelőre szintén többé-kevésbé egyoldalúan. A legfejlettebb népek kigazdái már racionalisztikusan intézik a termelést (bár a hagyományoktól még ebben a tekintetben sem teljesen szabadok), különben pedig még túlnyomóan a traditionalisztikus fokon állanak.

Mindezeknek elmondása talán egy kissé eltért a szorosan

* *Menticulture* (ész-kultúra), mondja Fletcher Horace, az okszerű táplálkozás egyik előharcosa.

** Hogy a szabadgondolkodó mozgalom miképpen függ össze a racionalisztikus kultúra egyéb megnyilatkozásaival és ezekkel kapcsolatban minő feladatai vannak: ezzel talán máskor lesz alkalmam foglalkozni.

vett tárgytól, de nem volt fölösleges, mert könnyebbé tette annak megítélését, hogy a magyar kiscgazda általánosságban képes-e az okszerű földművelés elsajátítására. Most már tudjuk, mit kell evégett megállapítanunk: azt, hogy a magyarországi földműves nép olyan embertömeg-e, amely még tisztán tradicionalisztikus szellemi fokon áll, avagy kibontakozott-e már a tradicionalizmusból és milyen mértékben?

Erre nézve a tények azt mondják, hogy a magyarországi földműves nép általában kibontakozott már a tradicionalizmusból; mert hiszen kibontakozott ebből maga a földművelés, még pedig már több mint harminc éve; az ezernyolcszázhetvenes, nyolcvanas évek óta. Előzőleg a magyar földművelés épen olyan tisztán vagy túlnyomóan tradicionalisztikus volt, mint még ma az orosz földművelés, és olyanféle termésátlagokat is produkált; egy hektáron 8—9 métermázsa gabonánál többet nem igen termelt. A kilencvenes évekig aztán annyira mégis csak felvitte, hogy 12 métermázsa lett a termésátlag. Ezt a haladást, ha szerény is, nem okozhatta más, mint a földművelés termelőmódjának átalakulása, a mi a hetvenes és kilencvenes évek között tényleg végbe is ment, és pedig úgy, hogy a termelőmód nagyjából megmaradt ugyan a hagyományos keretekben, de keresztül-kasul szövődött racionalisztikus alapon nyugvó szabályokkal. Ilyen természetű gazdálkodást folytat, már idestova húsz év óta, a magyar kiscgazdák átlaga. Tehát a mai kiscgazdanemzedék már nem a tisztán hagyományoszerű gazdálkodásban nevelkedett, hanem egy átmeneti állapotban és a szellemi fejlettsége is ennek megfelelő fokon áll. Még nem nagy mértékben szabadult meg a hagyományos módszerektől: de már ismeri és gyakorolja az okszerű termelés egynémely szabályát is; tehát tud már egy bizonyos mértékben gondolkozni és az öntudat fegyelme alatt cselekedni. Szóval a jég meg van törve; az okszerűséget már nem kell, mint valami idegen új elemet, bevinni a magyar kiscgazdaságba, (mert benne van az már, ha kis mértékben is) csak nagyobbítani kell a már meglevő okszerűséget a hagyományoszerűség rovására. Arra még nem igen volna képes a mai magyar kiscgazda, hogy gazdálkodását most hirtelen a tisztán tudományos földművelés színvonalára emelje. De erre egyelőre nincs is szükség; már az is óriási lépés volna, ha a mi kiscgazdánk oly mértékben dolgoznék okszerűen, mint az átlagos németbirodalmi kiscgazda, akinek gazdálkodásában még mindig van egy jó adag hagyományoszerűség, de már mégis nagyobb részben az okszerűség hatása alatt áll és ez elég ahhoz, hogy egy darab földön 65—70%-kal többet termeljen, mint a magyar kiscgazda. Mi egyelőre eleget tennénk feladatunknak, ha sikerülne a magyar kiscgazdaságot a németbirodalmi kiscgazdaság mai színvonalára emelnünk; a tisztán racionalisztikus kiscgazdaság létrehozatala már egy következő lépés, a következő nemzedék számára.

Minden okunk megvan azt föltenni, hogy a magyar kis-

gazda mai szellemi fejlettsége teljesen elegendő ahhoz, hogy egy jelentékeny lépés történhessen az okszerű, intenzív gazdálkodás felé. Például egy akkora lépés, amely tíz év alatt 20—30%-kal növelné a termelést. Ha ez megtörténne: az a nagystílusú haladás, mely e tíz év alatt végbemenne, nemcsak az ország egész kultúrájára hatna fejlesztőleg, de magára a kisgazdára is, aki a tíz év leteltével már fejlettebb értelmiségű volna, mint ma és képessé válnék egy további, még nagyobb lépés megtételére. Ilyenféle módon ment végbe a Németbirodalom hatalmas gazdasági föllendülése az 1880-as és 1900-as évek között, húsz év alatt. Az 1880-as években a németbirodalmi kisgazda még nagymértékben hagyományoszerű gazdálkodást folytatott a XVIII. századból eredő, javított-hármasnyomású rendszer alapján — és nem produkált nagyobb termés-átlagokat, mint a mi kisgazdáink most. És ha igaz, hogy a földműves értelmiségét munkájának eredményéből lehet megítélni: bizonyára az értelmisége és lelki mozgékonyága sem állt magasabb színvonalon, mint a mienké most. Következésképp, ha ő fel tudta vinni húsz év alatt 65—70%-nyi többtermelésig: a mienk is fel tudja ennyire vinni hasonló idő alatt.

Sajnos, a Németbirodalom műveltségi statisztikája nem nyújt pozitív felvilágosítást arra nézve, hogy a német földműves nép értelmisége az 1880-as években valóban nem állott-e magasabb színvonalon, mint a magyar földműves népé ezidőszerint. Csupán a behívott hadkötelesek írni-olvasni tudására vonatkozólag vannak adatok; hozzávetőlegesen ezekből is lehet következtetni a nép műveltségi állapotára.

Száz behívott hadköteles közül írni-olvasni tudott		
a Németbirodalomban	1882-ben	86,7
„ Magyarbirodalomban	1881-ben	49,2
„ „	1894-ben	71,9

1894 óta nincs újabb adat a Magyarbirodalom hadköteleseinek írni-olvasni tudásáról. De látva azt a nagy haladást, mely 1881 és 1894 között végbement: biztosra vehetjük, hogy a haladás azóta sem állott meg és ma már nálunk is lehet megközelítően annyi írni-olvasni tudó legény a hadkötelesek között, amennyi Németországban 1882-ben volt.

Azt tehát joggal föltehetjük, hogy a mi földműves népünknek az írás-olvasásban való jártassága ma már van akkora, mint a német földműves népé a nyolcvanas években volt; ámde ebből még nem következik szükségképpen, hogy az általános műveltsége is van akkora. Mert a német — és különösen a porosz — népiskola már harminc évvel ezelőtt jobb volt, mint most a mienk, amelynek átlagát az elmaradt nemzetiségi vidékek iskolái ugyancsak rontják. De ha nincs is a mi földművesünknek valami jó iskolázottsága: viszont annál nagyobb mértékben fejlesztették értelmiségét, vagy tizenöt év óta, olyan modern körülmények

amelyeknek áldásaiban harminc-nyolcvan évvel ezelőtt a német földműves nép aránylag kevésbé részesült, mert akkor még nem léteztek oly hatalmas méretekben, mint ma.

E körülmények egyike a nagyarányú kivándorlás, mely visszavándorlással jár; a visszavándoroltak pedig, kiket az amerikai légkör többé-kevésbé átalakított, okvetlenül fejlesztő hatással vannak környezetükre. Egy másik és még fontosabb körülmény a napisajtó nagystílusú kifejlődése, mely nagy tömegben terjesztett olcsó napilapokat hozott létre és a földművest napilap-olvasóvá tette. Különösen az utolsó tíz év alatt székeben elterjedt a földművesek között az újságolvasás.

Ezek az új jelenségek máris észrevehetően megváltoztatták a földműves nép szellemét; a magyar földműves már nem az, aki tizenöt évvel ezelőtt volt; ma sokkal tágabb a látóköre. Sőt helyenként szembeötlően mutatkozik a földműves nép körében az olvasás, a művelődés szükséglete; például két évvel ezelőtt az Országos Közművelődési Tanács próbaképpen, falvakban néhány tucat ismeretterjesztő előadást rendezett: a nép mindenütt meglepő érdeklődéssel fogadta ezeket; némely előadótól irodalmi tájékoztatást kértek a földművesek, hogy érdeklődésük tárgyaival olvasás útján is foglalkozhassanak. Az utolsó tizenöt év a magyar mezőgazdasági kultúra fejlődésében egészen sajátos képet mutat; a földművelés termelőképessége ebben az időben csak nagyon keveset haladt, sőt a népesedéshez viszonyítva hanyatlott: de éppen ebben az időben, mikor tespedés volt minden vonalon, a földműves nép lelkében nagymennyiségű kultúrenergia halmozódott föl, amely ha a helyes utat megtalálja: a tespedés időszakára nagystílusú többtermelés, példátlan gazdasági és politikai haladás fog következni.

Az bizonyos, hogy egy ilyen nagyobb lépés megtételéhez a földműveseinkben megvan a kellő értelmiség és megvan a lelki energia is — az a képesség, hogy a helyesebbnek fölismert új kedvéért a hagyományos régítől elszakadjanak. De még ha lelki fejlettségük nem is volna ehhez elegendő: rávinné őket a kényszerűség, mert azt hovatovább érezniök kell, hogy kimerülő talajon, adósságoktól terhelve, a régimódi gazdálkodást nem lehet tovább folytatni. Tényleg — amint e sorok írója több ízben személyesen is tapasztalta — az Alföld kiscgazdái közül az értelmesebbek már most tudatosan érdeklődnek a gazdálkodás módjának javítása iránt.

Az magától értetődik, hogy a magyar kiscgazda népesség nem lévén egyöntetű tömeg: különböző alkotó részei nem egyenlő mértékben érettek az okszerű földművelésre. Különbséget tesz ebben a tekintetben már a vallás is, mely a lelki berendezettséget, a hagyományokhoz való ragaszkodás mértékét nem lényegtelenül befolyásolja. A protestáns kiscgazda kevésbé ragaszkodik a hagyományokhoz, mint a katolikus, ez ismét kevésbé, mint a görögkeleti. Tehát a mezőgazdaság fejlesztése szempontjából legértékesebb elem a protestáns föld-

műves, aki mégis egy szabadabb, tehát könnyebb mozgást engedő, lelki irány hatása alatt áll. A Németbirodalomban is az északi, protestáns vidékek vezettek a földművelésnek ama nagyszerű föllendülésében, melyről már többször említést tettünk. Minálunk nincs annyi protestáns, mint Németországban; pedig az ország gazdasági haladására nézve előnyösebb volna, ha országunk megmaradt volna protestáns jellegű országnak, amilyen a XVI. században volt; ha kevésbé lett volna eredményes a Habsburgok vissza-katholizáló politikája, melyet a XVII. és XVIII. században folytattak. De az ország akkori gazdasági és politikai gyöngesége kedvezett a rekatholizációnak, amelynek egyik főszöke nálunk is éppúgy, mint Csehországban, latifundiális nagybirtokok képzése volt; nagybirtokosok kezére juttatták a földet, hogy a népet minél koldusabb és függőbb helyzetbe hozzák, és így a katolikus papsággal szemben való ellentállóképességét gyengítsék. Amit világosan kifejezett a Kollonics híres programja: „Magyarországot előbb koldussá kell tenni, azután németté és végre katolikkussá.” Ennek a koldusátevés politikájának alkotásai a latifundiumok, amelyek eredeti céljuknak annyira megfeleltek, hogy még ma is nagymértékben hátramosztják az ország gazdasági erősödését. De a protestantizmust, a latifundiumok dacára, csak visszaszorítani sikerült, kiirtani nem. Az ország népességéből ma is 22%-ot tesznek ki a két protestáns felekezet hívei, akik csak három országrészben: a Közép-Tisza síkján, a tótságban és Erdélyben alkotnak tömegeket, különben pedig meglehetősen széjjel vannak szórva az országnak majdnem minden vidékén.

Ez a megmaradt protestantizmus volt mindig az ország életerejének, önálló létre való képességének legfőbb fészke; minden gazdasági föllendülés, minden függetlenségi mozgalom idején a protestánsok voltak az első sorban. Így lesz most is. Ha megindul a földművelés nagy átalakulása, mely ki fogja küszöbölni a latifundiumot és a Kollonicsok által létrehozott régi Magyarország helyébe új Magyarországot fog állítani: e megújodásnak, ezen kört kiküszöbölő folyamatnak legfőbb fészke ugyanaz a protestáns kultúrelem lesz, amelyet a Kollonicsok a latifundiumok segítségével ki akartak irtani. A protestáns kisgazda lesz az az elem, mely az okszerű földművelés módszereit a legkönnyebben fogadja el és példájával a többieket is haladásra ösztönzi. Ahhoz nincs elég protestáns az országban, hogy, mint a Németbirodalomban, ők adnák meg a kultúrának általános jellegét: de ahhoz elegenden vannak, hogy az erjesztő kovász szerepét játszassák az ország gazdasági átalakulásában, melynek a földművelésből kell kiindulnia.

Mint a vallásfelekezetek között a protestáns: a nemzeti-ségek között a vezető nemzet, a magyar az, amely a haladás szempontjából a legértékesebb elem. A magyar földműves még a sokat — és nem alaptalanul — dicsért német földművesnél

is alkalmasabb a haladásra; amannál minden bizonyal könnyebb felfogású és tehetségesebb. Német földművesek nem tudnak produkálni olyan szellemi mozgalmakat, amelynek tizenöt év óta előállottak a magyar Alföldön, amelynek sok vidékén a földműves nép ma tele van a szociális haladás gondolatával, ami már jó adag racionalisztikus szellemet árul el. Sőt vannak olyan helyek (Túrkeve, Balmaz-Újváros) hol a földművesek ezrei szabadgondolkozóknak vallják magukat; a szellemi fejlettség ily magas fokára és ennek öntudatára nincs példa a világ semmiféle földműves népének körében.

A Rákosi Jenő-féle feudális-díszmagyarok annyiszor dicsérték már a magyar földműves értelmiségét, oly utálatossá tették irányukat, mely egyfelől magasztalta a magyar földműves eszét, másfelől békókat kovácsolt ennek az eszes földművesnek a megkötéséhez: hogy az ember ma már szinte restel a magyar földműves nagy értelmiségére hivatkozni. Azonban itt, ahol helyén van, hiba volna hallgatni róla, mert az, hogy a magyar földműves kiválóan értelmes, tehetséges képviselője osztályának, való tény, még pedig örvendetes tény; és az ország szebb jövőjének legfőbb biztosítéka. Nem akarok ezzel a megállapítással a fajelmélet terére kalandozni; tudvalevő, hogy ez az elmélet semmiképen nem állja ki az anthropológiai alapon nyugvó bírálatot: de nem is szükséges semmiféle fajelmélet ahhoz, hogy a magyar földműves kiváló értelmi képességeinek magyarázatát adhassuk. Ezt a képességet kifejlesztették az ország természeti viszonyai, kifejlesztette a szárazságra hajló klíma, mely nehézségeket állított a megélhetés elé; a magyar földművesnek évszázadokon át, nehéz viszonyok között kellett a pusztá létért küzdenie: ez a küzdelem élesítette meg az eszét.

Azt vethetné valaki ellenem: ha olyan értelmes a magyar földműves, hát akkor miért nem tudta magát az elnyomatásból és a szegénységből kiszabadítani? Erre nagyon egyszerű (és előző helyen már meg is adódott) a felelet. Azért, mert az elnyomatás nem szűnhetett meg addig, míg a földművesek megélhetése nehéz volt és emiatt függő helyzetben voltak; a megélhetésüket csak kiadósabb mezőgazdasági termelés tehetné volna könnyebbé: ám erre az ország nehéz természeti viszonyai között a még fejletlen mezőgazdasági tudomány nem igen tudott módot adni, egészen a legújabb időkig. És ezért, a nép tehetségei dacára, nem alakulhatott ki magasabb kultúra és demokratikusabb társadalmi szervezet. De a magyar földműves még így is sok jelét adta már eddig is a benne lappangó magasrendű kultúrképességnek; többek között jellemző, hogy asszonyához, gyermekéhez kiméletesebb, nem zsákmányolja ki úgy azok munkaerejét, mint más népek földművese, annak dacára, hogy szegénysége sok esetben ugyancsak rászorítaná erre. Hogy a nő és a gyermek aránylag milyen helyzetben van: ez nagyon megbízható fokmérője valamely nép vagy népréteg lelki kultúrájának.

Mint a múltban, katonailag, úgy a jövőben is, gazdaságilag, a magyarság van hivatva arra, hogy az ország vezető eleme legyen, annál is inkább, mert épen az országnak a mezőgazdaságra nézve legfontosabb alacsony sík- és dombvidékeit foglalja el. Egyelőre sajnos, a magyar földműves nép egy nagy része föld nélkül áll; az ország húsz évnél idősebb önálló férfi földbirtokosai közül 1900-ban csak 40,1% volt magyar* míg az ország összes lakosságából 51,4%-ot tett ki a magyarság aránya. Mert a nagy, latifundiális birtokok legnagyobb része — amint ezt már Beksics Gusztáv hangoztatta — épen a magyar vidékeken terpeszkedik. Ha a latifundiumok feldarabolódnának: épen a magyarság jutna földhöz, amely egyszersmind a legtehetségesebb földműves elem; tehát kétszeresen kívánatos, nem csupán a magyarság, de egyúttal az általános gazdasági fejlődés szempontjából is, hogy a demokráciának ez a követelése minél előbb teljesedjék.

A magyarság mellett nem kell megfélemednünk az országnak két más fejlett népeleméről: a német és a tót földművesről. Az utóbbit nem igen méltányolják, pedig, minden elhanyagoltsága mellett az értelmesebb és műveltebb elemek közé tartozik, ami kifejezésre jut abban a módban is, ahogy földjét kezeli. Csak a legmostohább hegyvidéken lehet a tót földműves gazdálkodását alacsonyrendűnek mondani, míg ott, ahol a természeti viszonyok kedvezőbbek és jobb gazdálkodást is megengednek (például Nyitra és Pozsony megyében) ott aránylag jól műveli földjét, sőt jobban, mint az ország kiscgazdáinak átlaga.

A magyar, német és tót kiscgazdák együttvéve az ország kiscgazdáinak 64%-át teszi ki: tehát majdnem kétharmadrészt. A kiscgazdák másik kisebb része főleg románokból (26%), ruthénekből (37%), szerbekből (3%) és horvátokból (1½%) kerül ki. Ezek az elemek, amelyek (a horvátok kivételével) a bizánci eredetű, görög kereszténység kultúrkörébe tartoznak, határozottan elmaradottabbak az előbbieneknél és nem képesek oly gyors és nagystílusú haladásra, mint emezek. De ebből hiba volna azt következtetni, hogy egyáltalán nem képesek haladni, ha erre megfelelő ösztönzést nyernek. Újabban a bizánci eredetű kultúra egyéb területein is — Oroszországban, Romániában, Szerbiában, Bulgáriában — élénkebb haladás mutatkozik; ennyi haladásra, vagy még többre, a mi románjaink, i szerbjeink, ruthénjeink is képesek lehetnek, annál inkább, mert relatív elmaradottságuk dacára, átlagukban még mindig jóval magasabb műveltségi fokon állnak, mint a határon túl lakó nyelv- és vallásrokonai.

És ez a haladásra kisebb mértékben képes elem csak egy harmadát teszi ki a magyar kiscgazda népességnek, amelyről

* Rácz Gyula és Jászi Oszkár adatai szerint, V. ö. Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912. 420 1.

tehát — az átlagot tekintve — el lehet mondani, hogy szellemi színvonala, úgy, amint van, elegendő valamely a mainál sokkal okszerűbb gazdálkodás elsajátításához.

Lesznek sokan, kik ezt nem hajlandók elismerni. A konzervatív szellemű nagygazda-körök nem sokra becsülik a „paraszti” gazdasági képességeit és a magyar kisgazdaságot, mai állapotában, nem tartják képesnek valami nagyobbstíliú haladásra. E körök véleménye szerint a magyarországi kisgazdák legnagyobb részének jellembeli tulajdonságai, nézetei, szokásai éppen nem felelnek meg az okszerű gazdaság követelményeinek; és pedig nemcsak az elmaradottabb keleti országrészek kisgazdáirol mondják el ezt, de — nem sokkal kisebb mértékben — a kevésbé elmaradt középső és nyugati vidékek kisgazdáirol is. A magyar kisgazdák kevés kivétellel — amint mondják — semmiképpen nem hajlandók arra, hogy a földet tisztességes mélységig fölshántásák, sem arra, hogy aratás után a tarlót lebuktassák; pedig ez a mulasztás, egyéb hátrányai mellett, előmozdítja a gyomok terjedését. Azonban a magyar kisgazda a gyomot máskülönbén sem irtja kellőképpen. A földet nem trágyázza eléggé; különben, ha akarná sem volna képes erre, mert nem tart elég állatot. És pedig azért nem, mert nézete szerint az állattartáshoz leelő kell; ám a leelőket már rég feltörte. Hogy vetett takarmányon tartson állatot, erre nem hajlandó, a vetett takarmányt szinte sajnálja a baromtól. Nagyobb és gondosabb munkát egyáltalán nem hajlandó gazdaságára fordítani, mert azt mondja: minden hiába; az időjárástól függ minden; „az isten a gazda”. A pepecselő munkát, pl. a kertészkedést, egyáltalán nem szereti. Egyáltalán — de különösen a keleti országrészekben — egy bizonyos renyheség jellemzi a kisgazdát és oly nagyfokú nembánomság, hogy saját vagyonával sem törődik sokat; a kazla mellett pipázik, házát nem biztosítja stb. stb.

Még olyanoktól is, akik különben jóindulattal és megértéssel nézik a magyar kisgazdát, nem ritkán hallunk ilyen és hasonló vélekedéseket, amelyekben tagadhatatlanul igazság is van, bár sokkal több bennük a túlzás. Mindamellett még nem is a túlzásban van a legfőbb hiba, hanem abban, amit belőle következtetni szoktak: hogy t. i. a kisgazda ezen mai hibái kizárják a kisgazdaság termelőmódjának minden nagyobbszabású reformját. Mert aki ezt következteti: az okozatot fölseréli az okkal; ugyanis a magyarországi kisgazdák felrótt hibái nem annyira okai, hanem sokkal inkább okozatai annak az extenzív gazdálkodásnak, amelyet ma folytatnak.

Aki hibául rója föl a magyar kisgazdának, hogy nem hajlandó vetett takarmányon alapuló marhatenyésztést folytatni: az nyilván azt kívánja, hogy a kisgazda olyasmit tegyen, ami

az ő gazdálkodásának mai rendszerébe sehogy nem illik bele. Hogy miért nem: azt most azért nem részletezem, mert nem-sokára ügyis sorra kerül ez a kérdés. De lássuk a többi félrött hibát. Abból, hogy a magyar kigazda nem szánt elég mélyen, nem következik, hogy lusta, vagy indolens. Végezne ő különb talaj művelést, de nem tanult különbet. Az emberiség történetében a talaj művelésnek és az erre szolgáló eszközöknek minden lényegesebb fejlesztését a talajra vonatkozó ismeretek gazdago-dása előzte meg. Az egyén fejlődése nem történik más törvények szerint, mint az egész emberiségé; és a kigazda koponyája sincs másképp berendezve, mint az emberi koponya egyáltalán. Ne kívánjanak a magyar kigazdától okszerű talajművelést, míg a talaj természetéről, viselkedéséről való fogalmi meg-maradnak a maguk hagyományos régiségében. Ne kívánjanak főleg azok, kik ludasok abban, hogy a magyar földműves nép mezőgazdasági oktatása eleddig oly rettenetesen elhanyagolódott. Nem kevésbé érthető a magyar kigazdának az az ügy-nevezett hibája, hogy a gatz nem irtja eléggé és a földjére nem szeret sok aprólékos babráló munkát fordítani. 20 centiméter mély okszerű őszi szántás és jó trágyázás mellett ugyanazon babra munka több métermázsával növeli egy bizonyos terület termését, mint 12 centiméteres tavaszi tarlós szántás és hiányos trágyázás mellett. A magyar földműves nem lusta: de az ő mai extenzív gazdaságrendszerébe az intenzívebb ápoló munka nem illik bele. Ezzel az extenzív gazdálkodással függ össze közvetve az is, hogy a mi földművesünk nem adja magát oly könnyen a kertészetre, mint a nyugateurópai, intenzívebben gazdálkodó földműves, aki a közönséges mezőgazdasági üzemben is sok aprólékosabb ápoló munkát végez és ezért a pepecselő munkát inkább megszokta: míg a magyar földművesnek szinte úgy kell beleszoknia a kertészetre, mint valami új mesterségbe. De hogy egyáltalán idegenkednék a kertésztől, az már nem igaz. Hivatalos földművelésügyi közegek az utóbbi években több helyen próbáltak magyar földműveseket bolgár rendszerű kertészetre tanítani: mindenütt teljes siker koronázta a kísér-letet.

Hogy földműveseink oly extenzív gazdálkodást folytatnak, hogy oly kevés munkát fordítanak a földre: ezt nem renyhesség okozza, hanem mezőgazdasági tudásuk fejletlensége. Mai gyöngé eszközeikkel sem a szárazság, sem a túlságos nedvesség, sem a fagy kártevő hatását nem tudják kellőképpen mérsékelni és tehetetlenül állnak a mi szélsőségre hajló éghajlatunk szeszélyeivel szemben. Saját tapasztalásuk igazolja őket, mikor azt mondják hogy hiábavaló az erőlködés, mert minden az idő-járástól függ. Tehetlenségük tudatában nyilván nem lehet kedvük, csak úgy bizonytalanra sok pénzt és munkát ölni a gazdaságukba.

A nagy kockázattal, melyet a mi földművesünk, mai extenzív gazdálkodása mellett állandóan visel: ezzel függ össze

az a bizonyos nembánomság, amelyet emlegetni szoktak. Az ő helyében olyasvalakinek, ki idegesen fél az öt érhető bajoktól és lehetőleg biztosítani akarja magát minden csapás elől, meg kellene bolondulnia: mert hiszen állandóan, Damokles-kard gyanánt függenek koponyája fölött óriási nagy kockázatok, amelyekkel szemben tehetetlen. Amíg földművesünk nem sajátít el magasabbrendű gazdálkodást: addig az ő helyében, az ő mai kockázatát viselve bárkinek elmenne a kedve még attól is, hogy egy kapavágást tegyen, hacsak nem fejleszt ki magában egy bizonyos érzéketlenséget a kockázat iránt. Ez a bizonyos, szükséges érzéketlenség, amelyet a földműves nyugalma és munkaképessége kedvéért kénytelen elsajátítani, gyakran olyan esetekben is mutatkozik, amikor nem volna rá ok, amikor t. i. a kockázatot csekély áldozat árán el lehetne háritani.

De nem csupán természeti, hanem még más, politikai természetű kockázatok is közreműködnek a magyarországi földműves nembánomságának előidőzésében. Még nincsenek oly messze mögöttünk azok az idők, melyekben a földműves hiába törődött volna sokat a gazdaságával, mert az ebből eredő hasznot úgysem ő élvezte volna, hanem a föld urai, akik, pusztán életén felül, majdnem mindent elvettek tőle. Ezek az idők a mi országunkban, különösen olyan vidékeken, hol a nép szegény és műveletlen, még ma sem szűntek meg teljesen. Földesúr — legalább régi formájában — nincs ugyan többé, de ott van az adóhivatal, ott van a szolgabíró, a pap, a jegyző és az uzorás, akik a földművestől elveszik munkája gyümölcsének jó részét.

Állandóan a legnagyobb természeti kockázatot viselve, sokszor másoknak dolgozva és bizonytalanságban töltve az életet: a magyarországi földműves szükségképen indolens egy bizonyos mértékben; egy kis nembánomság még a haladottabb magyar és német földművesben is van; az elmaradottabb vidékek földműveseinél pedig gyakrabban és feltűnőbben előtérbe lép ez a tulajdonság. Sőt a románság és ruthénség legszegényebb vidékein a földműves egyáltalán semmivel sem törődik valami nagyon sokat, úgyszólván minden mindegy neki; és nemcsak indolens, de határozottan lusta is. Lustaságának egy nagyon közelfekvő, élettani oka is van: a rossz táplálkozás, amely nem ad neki annyi erőt, hogy a munkához kedve lehetne. Voltaképpen életösztöne súgja neki, hogy lehetőleg tartózkodjék a fárasztó munkától, mert lusta életmód mellett a szervezet mégsem érzi meg annyira a táplálék hiányát. Jobban segítene ugyan magán, ha inkább dolgoznék és több táplálékot termelne: de a segítségnek ez az útja nincs nyitva az ő számára, mert nem tudja, hogy kis darab földjén mi módon lehet többet termelni.

Ilyen állapotok persze ma már csak az ország legfélreesebb helyein vannak; az átlagos magyarországi földműves ma már meglehetősen eleven, dolgozó és gazdaságának — amennyire csak ismereteitől telik — gondját viseli. Azokkal az úgynevezett

hibákkal, melyeket az imént felsoroltunk, korántsincs olyan mértékben megterhelve, ahogy ezt a konzervatív nagygazdák állítják, s az is, ami e hibákból csakugyan megvan benne: önként adódik helyzetéből, melyet részben saját elmaradt termelőmódja okoz, részben pedig a múlt történelmi maradványa: a rossz birtokeloszlás, s a rajta felépülő osztályuralom.

Egyáltalán, ha a földműves gondolkodását, viselkedését meg akarjuk ítélni: szem előtt kell tartanunk azt a (némelyek előtt talán különösnek, szinte érthetetlennek látszó) körülményt, hogy a földműves nem valami külön emberfaj, amelynek más agytekervényei volnának, mint a közönséges *homo sapiens*-nek, hanem egy és ugyanazon módon érez és cselekszik, mint minden más ember. Bármely épeszű ember a magyar kisgazda mostani mezőgazdasági ismereteivel felszerelve és az ő telkére helyezve ugyanúgy gondolkoznék és cselekednék mint ő. A kisgazda jellemző, úgynevezett „paraszi” tulajdonságai annyira tisztán a helyzetéből erednek, hogy amennyiben helyzete megváltozik: jellemző tulajdonságai is azonnal megváltoznak. Feltűnő példája ennek az a változás, mely pár év óta Oroszországban végbemege, amely ország nagy területein (amint Hildebrand beszámol róla) a földközösségek fölosztása, a tagosítás s a parcellázás két-három év alatt teljesen átforgatta a muzsik jellemét; a renyhe, semmivel sem törődő orosz földműves meglepően szorgalmas, gondos, előrelátó kisgazda lett.

Legyen valamely vidék bármilyen elmaradott és legyenek bár kisgazdái a legtudatlanabbak, legrenyhébbek és leggondatlanabbak: ha e kisgazdák helyzetét szabadabbá és önállóbbá tesszük, e változás egymaga elég ahhoz, hogy tanulékonyságukat, szorgalmukat és gondosságukat kedvező irányban befolyásolja. Már most gondoljuk meg: a magyarországi földműves nép minden tekintetben magasabb fejlettségű, mint az oroszországi és a romániai földműves nép; helyzete már ma is szabadabb és önállóbb emezekénél; földműves népünk egyötödrésze protestáns, tehát aránylag nagy lelki szabadságú elem, felerésze pedig magyarokból, a világ egyik legtehetségesebb földműves-eleméből áll. Adjunk ennek a magyarországi földműves népnek földet és hozzá igazságos adózást, jó, demokratikus közigazgatást, nagystílusú népies mezőgazdasági oktatást; adjunk kezébe eszközöket, amelyekkel a szeszélyes magyar éghajlat kártevő hatásait mérsékelheti: és meg fogjuk látni, hogy azonnal hajlandó lesz földjére intenzív munkát fordítani és mindazon úgynevezett hibák, melyeket a nagygazdák (amúgy is túlzott mértékben) felrónak neki, el fognak tűnni gazdálkodásából. Sőt ebben az esetben a magyar földműves, jó tulajdonságok dolgában fölér majd a világ első kultúrnemzeteinek földműveseivel, ha ugyan nem múlja fölül valamennyit!

d) A gazdálkodás mely részében kell kezdődnie az átalakulásnak?

Az bizonyos, hogy értelmiség¹ és egyéb előnyös lelki tulajdonságok dolgában a magyar kiskgazda nem szenved hiányt és e tekintetben nincs akadálya annak, hogy a mai extenzív gazdálkodást jóval intenzívebb gazdálkodással cserélhesse föl. Most még csak azt kellene megtudnunk, megvan-e ehhez a változáshoz az anyagi lehetőség is. Mert az intenzív gazdálkodáshoz nem csupán értelmiség kell, de ezenkívül még tőke is. Helyesen kezelt intenzív gazdaságban egy adott területre nem csupán több eleven munkát fordítanak, de egyszersmind több tőkét is fektetnek bele, mint extenzív gazdaságban. Tőke dolgában pedig a magyar kiskgazda nem valami erős, sőt épen az utóbbi időben a legnagyobb tőkehiánnyal küzd és kénytelen adósságot adósságra halmozni. Ez a tőkehiány tehát — úgy látszik — akadálya annak, hogy az extenzív magyar kisküzem intenzív kisküzemmé alakulhasson át.

Ámde szerencsére ez az akadály tényleg korántsem olyan nagy, mint első látszatra gondolná az ember. Mert az igaz ugyan, hogy egy tőkéletesen intenzív gazdaság nemcsak munka, de tőke dolgában is intenzív: azonban semmiképpen nem szükséges, hogy a magyar kiskgazda mai gazdaságát azonnal minden tekintetben tőkéletes, tőkeintenzív üzemmé alakítsa át. Egyelőre elég, ha abból a segélyforrásból merít, amellyel időnként bőven rendelkezik: munkaerejéből; vagyis ha okszerű módon növelvén a földjére fordított eleven munkát, munkaintenzívvé teszi gazdálkodását. Mindazon rendszabályok között, melyekkel a magyar földműves gazdálkodását javítani lehet, vannak olyanok, amelyeket csak nagyobb tőkebefektetés árán lehet alkalmazni: de viszont vannak olyanok is, amelyeknek alkalmazásba vételéhez csak igen kevés tőke szükséges. Sőt még olyan rendszabályok is vannak, amelyeket a magyar kiskgazda alkalmazásba vehet anélkül, hogy egy fillért is ki kellene adnia: csupán meg kell tanulnia azokat. Ezeket az utóbbi, semmi, vagy csekély tőkét igénylő rendszabályokat kell a kiskgazdának üzeme javítására első sorban felhasználnia; ha ezt megtette és ha azután termései növekszenek: a megnövekedett termések majd megadják neki a módot a nagyobb tőkét igénylő gazdasági javítások alkalmazására is.

Szóval az intenzív magyar kisküzem kialakulásának nem olyan változásokkal kell kezdődnie, amelyek a legtöbb akadályba ütköznek: hanem olyanokkal, amelyek aránylag a legkönnyebben mehetnek végbe. Hogy földműves népünk gazdálkodásának lehetséges javításai közül körülbelül melyek azok, amelyek aránylag a legkisebb tőkebefektetést igénylik és emellett a legnagyobb hatásfokúak: ennek megállapítását a következőkben fogom megkísérelni.

A legfőbb mezőgazdasági baj, melyet a magyar agrár-reformnak orvosolnia kell: a talajkimerülés. Ennek oka a trágyahiány. A trágyahiány oka: a marhaállomány elégtelensége. Tehát a legfőbb, legközvetlenebb cél, melyre a magyar agrárpolitikának irányulnia kell: a marhaállomány szaporítása. Minden, ami ezt komolyan előmozdítja, jó és helyes; minden, ami ezt hátramosztja, káros, s az ország boldogulását, jövőjét veszélyezteti.

Ha meg akarjuk tudni, mi alkalmas a marhaállomány gyarapítására: mindenekelőtt tisztáznunk kell, mely körülmények okozzák az állomány mai elégtelenségét; ha ismerjük az okokat: ismerjük a segítség módját is.

Hogy állattenyésztésünk nem tud kielégítően fejlődni: ennek nagy részben az az oka, hogy a régebben nagy terjedelmű legelők egy nagy részét az utolsó évtizedek folyamán szántófölddé alakították. A szántóföld nagyobb hasznot hoz, mint a legelő; ez a körülmény egymaga elég volt, hogy a nagygazdákat a legelők feltörésére ösztönözze, míg a kiscgazdáknál a kényszerűség is dolgozott, amikor a közlegelőket feltörték: mert a falu szaporodó népének földre volt szüksége, ezt pedig nem vehették máshonnet, mint a közlegelőből.

Azonban a legelők feltörésének nem kellett volna okvetlenül korlátoznia az állattenyésztést, mert hiszen szántóföldön termelt takarmányon is lehet marhát tartani, sokszor még előnyösebben, mint legelőn. Amde, amint tudjuk, az ország állattenyésztésének legnagyobb részét kiscgazdák szolgáltatják; s azt is tudjuk, hogy a kiscgazdák nem igen hajlandók szántóföldi termelésen nyugvó állattenyésztésre és földjüknek csak egy csekély részét vetik be takarmánynövényekkel.

Mi okozza ezt a magatartásukat? Mindenekelőtt saját józan számításuk, amely visszatartja őket attól, hogy nagyobb mértékben foglalkozzanak olyasmivel, ami nem fizetődik ki. A magyar kiscgazda, mai elmaradt talajművelő rendszerével, a mi szárazságra hajló klímánk alatt csak kicsiny átlagos takarmányterméseket tud egy adott földdarabon produkálni; következőleg öneki egy métermázsa saját termelésű takarmány viszonylag sokba kerül; ilyen drága takarmányon nem igen érdemes állatot tartani. Mert hogy érdemes legyen: az állattenyésztésből folyó bevételekben nyilván meg kell térülnie — az állatok ápolására fordított munka díján kívül — a föletetett takarmány értékének is; erre azonban nincs sok kilátás, ha a takarmány túlságosan drága.

Hogy az állattenyésztés ne legyen valami nagyon jövedelmező a magyar kiscgazda számára: erről, a fenti körülményen kívül, gondoskodik az állam vámpolitikája is. A magas gabonavámok, midőn fölemelik a gabona árát, megdrágítják a termőföldet is, s ez utón még drágábbá teszik a gazda számára a takarmánytermelést, mint amilyen különben volna. Igaz, hogy a vámrendszer az állati termékek árát is emeli: amde ennek

az áremelésnek határt szab a tej és húst fogyasztó közönségyöngye vásárlóképessége; a húsárak emelkedése tehát jóval kisebb és nem áll arányban a takarmányárak emelkedésével. Hogy az utóbbi évek folyamán (azóta, hogy a gabonaárak emelkedtek) az állattenyésztés konjunktúrája megromlott: ezt elismeri maga a nagybirtokos érdekeltség is, amely a főnálló, gabonadrágító vámrendszert létrehozta és fönntartja. A *Köztelek* 1912. február 21-iki számában *A hústermelés válsága* című cikk, miután megállapította, hogy a takarmányárak jóval erősebb arányban emelkedtek, mint az állatárak, a következőket mondja:

„Ha a ma fennálló állat- és takarmányárak alapján jövedelmezőségi számítást végeznünk, okvetlenül azt az eredményt kell megállapítani, hogy ilyen árkonjunktúrák mellett jövedelmezőleg állattenyésztést folytatni nem lehet.”

Általában azon pár év óta, hogy a gabonaárak emelkedtek, az állattenyésztés jövedelmezősége

„ugyancsak gyenge és a legtöbb esetben csak az oly fontos istállótrágya előállíthatását biztosítja.”

Ezek a megállapítások a nagyüzemre vonatkoznak, mely mégis valamivel nagyobb termésátlagokat produkál és olcsóbban termel egy métermázsa takarmányt, mint a kisgazda, akinek állattenyésztését a nagybirtokos agráriusok kenyér- és takarmánydrágító vámpolitikája ugyancsak megkárosította. Napnál világosabb, hogy ez a vámpolitika az állattenyésztést korlátozza és így nagy mértékben előmozdítja az ország termőföldjének kimerülését.

Egy harmadik oka a baromállomány gyöngye fejlődésének a tökehiány. A kisgazdák, különösen a kisebbföldűek, már azért is kénytelenek gabonával és kukoricával bevetni földjük túlnyomó részét, mert ezeket a termékeket az aratás után azonnal pénzzé tehetik: míg ha takarmányt vetnek és a takarmányon állatot nevelnek, az ebből származó bevételre általában jóval tovább kell várniok. Ilyen hosszú kiváráshoz azonban nincs pénzük, hiszen gyakran a gabona learatását is alig tudják kivárni; akárhányszor előfordul, hogy az aratást megelőző utolsó hónapokban már adósságból élnek.*

* Az állattenyésztés korlátozottságának e három felsorolt okára lehet visszavezetni sok alföldi kisgazdának azt a kegyetlen és sokszor felrótt hibáját, hogy a szalmát és kukoricaszárát eltüzel és így megrabolja földjét a trágyától. Azonban mit teyen a sok fölösleges szalmával, ha egyszer nagyobb mértékű állattartásra nem nyílik módja, s így a szalmát alom gyanánt nem értékesítheti? Mihelyt meg fog indulni az Alföldön az állattenyésztés: a földműveseknek azonnal lesz rá gondjuk, hogy szalma és kukoricaszár helyett gazdaságosabb tüzelőanyagra teyenek szert.

Mindebből már most körülbelül tudjuk, mire van szükség ahhoz, hogy az ország marhaállománya kellőképpen gyarapodhassék. Arra, hogy a kigazda megtanulja, miképp lehet egy holdon több takarmányt termelni és ennek métermázsáját olcsóbban előállítani, mint ma. De ez még nem is a fődolog. Mert hiába tanulja meg a kigazda az olcsóbb és bőségesebb takarmánytermelést: sokra nem megy vele, ha földje túlnyomó részét, pénzhiány miatt, tovább is szemtermelésre kénytelen fordítani és nem vethet be több földet takarmánynövényekkel, mint eddig. Itt csak ez segíthet: vagy kölcsön útján jelentékeny mennyiségű és olcsó tőkéhez kell juttatni a kigazdát (ami ugyancsak sok nehézségbe ütközik) vagy pedig (és ez a könnyebben járható út) meg kell őt tanítani arra, hogy miképpen termelhet több gabonát és kukoricát egy hold földön. Ha ezt megtanulja: akkor azt a gabonamennyiséget, amelyet nem nélkülözhet, kisebb darab földön termelheti meg és a földjéből nagyobb részt fordíthat takarmánytermelésre; így aztán módjában áll marhaállományát szaporítani anélkül, hogy e célra újabb kölcsönöket kellene fölvennie.

A marhaállomány gyarapodásának tehát az a legfőbb előfeltétele, hogy a szemtermések nagyobbodjanak. Hogy tényleg így van, azt mutatja az eddigi tapasztalás is. 1880 és 1896 között, abban az időben, amikor az ország gabonatermelése nekilendült, úgy, hogy a szemtermések gyarapodása gyorsabb volt, mint a népszaporodás: egyszersmind a marhaállomány is szaporodott. Viszont 1896 és 1906 között, a stagnáció időszakában, amikor a szemtermelés elmaradt a népszaporodás mögött: a marhaállomány jelentékenyen csökkent és csak 1907 óta indult újabb — de korántsem kielégítő — gyarapodásnak azért, mert 1907 óta (bár a gabonatermések stagnációja nem szűnt meg), az emelkedő kukoricatermések mégis valamennyire kisegítették az országot. A következő táblázat számokban mutatja a szemtermelés, a népesség és a marhaállomány fejlődésének ezt a fent leírt összefüggését.*

	Összes gabona és kukorica termék volt millió q.	Ebből egy főre jutott kilogramm		A marhaállomány volt, szarvasmarha egység
1887/96 évek átlagában	102,8	670	1884-ben	8,678.000
1897/906 „	104,3	613	1895-ben	9,875.000,
1907/111 „	117,5	656	1906-ban	8,971.000
			1911-ben	10,268.000

* Az adatok forrását illetőleg 1. az előző *A mezőgazdasági többtermelés: az ország létkérdése* című fejezet táblázatait a *Huszdik Század* 1912. májusi számában. — A terméseknek és a népesség számának a marhaállománnyal való összefüggését illetőleg 1. szerzőtől *Föld és társadalom* 214—220 1. és *Magyarország gazdasági forradalma felé, Huszdik Század* 1909. január, 29-31 l.

Érdekes, hogy 1890 táján, amikor a szemtermelés gyarapodása erős volt: sokkal kevesebb közlegelőt törtek föl a gazdák, mint később. 1884 és 1895 között az országos szántó-föld-terület gyarapodása csak 140.000 hektár volt, míg a következő évtizedben közel 700.000 hektárt tett ki a gyarapodás. Pedig a falvak népe 1890 táján is erősen szaporodott: de mivel a termelőmód javult, s így a nép a már eke alatt levő terület határain belül is elegendőképen tudta növelni a termelést, nem volt arra kényszerülve, hogy szaporulatai számára a közlegelelőből vágjon ki újabb területeket, amire tíz évvel később, mikor a termésátlagok hanyatlani kezdtek, már nagyobb mértékben rászorult.

Ezekből a tényekből kiviláglik, mennyire téves, sőt képtelen irányban mozog az állam jelenlegi állattenyésztő politikája, mely a marhaállomány gyarapítása végett a közlegelők feljavítását tűzte ki legfőbb célravezető eszköznek. A legelők feljavítása mindenesetre hasznos, de ha nem tanítják meg a földműves népet egyidejűleg arra, hogy miképpen lehet egy hold földön több gabonát termelni: akkor épségben maradnak az összes okok, melyek eddig a legelők feltörésére vezettek és a falvak szaporodó népe, hogy szaporulatait elhelyezze, a feljavított közlegelőt éppúgy át fogja alakítani szántófölddé, mint eddig a feljavítatlant. Igaz ugyan, hogy a konzervatív nagybirtokos-körök, melyek a földművelésügyi kormányt dirigálják, egyáltalán meg akarják tiltani a közlegelők feltörését; amint ők mondják, az állattenyésztés érdekében. Ám ez a tilalom azon esetben, ha a földműves nép gabonatermelő technikája nem javul, — föltéve, hogy a nép szükségletei ellenére egyáltalán végre lehet hajtani: — csak azt fogja eredményezni, hogy a magyar kisgazda szemes terményekkel lesz kénytelen bevetni földjének azt a részét is, amelyet eddig mégis takarmánytermelésre fordított.

Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a nagybirtokos érdekelttség, szemben az ország termőföldjének fenyegető kimerülésével, a marhaállományt nem modern eszközökkel, a szántóföldi növénytermelés intenzív fejlesztése útján akarja gyarapítani, hanem a régimódi, extenzív legeltető állattenyésztést akarja — minden szükséglet és fejlődés ellenére — konzerválni, olyan intézkedésekkel, amelyek a talaj kimerülését csak előmozdíthatják. Ez is mutatja, hogy — bár fennen hangoztatják, hogy ők első sorban a földműves nép és a földművelés érdekeit szolgálják — sem a kisgazdaságot nem akarják komolyan fejleszteni, sem pedig a fennálló viszonyok között, a művelés érdekében nélkülözhetetlen állattenyésztést, amelynek kibontakozását különben is az ő kenyér- és takarmánydrágító vámpolitikájuk hátráltatja. A fennálló viszonyok között Magyarországon a konzervatív és arisztokratikus mezőgazdasági politika csupán a talajkimerülés előmozdítására alkalmas.

Tehát az intenzív kisüzem kialakulásának a szemtermeleésből kell kiindulnia. A baromállomány fejlesztése ezen az úton megtörténhetik anélkül, hogy a kisgazdának kölcsönpénz kellene az állatneveléshez: míg a szemtermelés javítása nélkül a baromállomány szaporítása csak kölcsönpénzből történhetnék. Föltehetné ugyan valaki azt a kérdést, hogy vajjon képes-e a gazda a szemterméseket növelni, mielőtt a marhaállományt szaporította volna: mert ha nem tud a földnek több trágyát adni, miképpen termelhessen több gabonát, mint eddig? Szerencsére a dolog nem áll egészen így. Magyarországon a gabona- és kukoricaterméseket ezidőszerint még igen erős mértékben lehet nagyobbítani a trágyázás minden növelése nélkül, tisztán a talajművelésnek és a növénytermelés egyéb tekintetben való módszereinek javítása által. Az igaz, hogy a föld általában többé-kevésbé ki van merülve: ámde nem nagy mélységig; mert a magyar kisgazda eddig még nem igen szántott 13—15 centiméternél mélyebben. Kimerülve csak az a sekély réteg van, amely eddig szántva volt; e sekély felső réteg alatt a legtöbb esetben még egy további termékeny réteg van, amely éppen nincs kimerülve, s amelyet a szántás fokozatos mélyítésével bele lehet keverni az eddigi termőrétegbe; egészen 20—25 centiméter mélységig, sőt mélyrétegű talajoknál, amilyen nálunk sok van, még tovább is. Ez a mélyebb réteg ugyan szintén nem kimeríthetetlen, azonban a benne felhalmozott erőkészletek okvetlenül elegendők ahhoz, hogy — okszerű talajműveléssel és a növénytermelés némely javításával föltáratván — iegalább egy évtizeden át a maiaknál jóval nagyobb termés-átlagokat táplálhassanak még abban az esetben is, ha időközben a trágyázás semmiféle javulása nem állna elő. Már pedig az egészen bizonyos, hogy azon esetben, ha a gabona- és kukorica-termések nagyobb mértékben növekedni fognak, a baromállomány szaporodása szinte önmagától be fog állni. S emellett, ha a nagyobb termések a földművest pénzhez juttatják és a haladás számára hozzáférhetőbbé teszik őt, a műtrágyák használata, is általánosan el fog terjedni a kisgazdák között.

És így a kisgazdaság reformjának első lépése: a talajművelés javítása. Ehhez mindenekelőtt igáselő szükséges. És épen ez az, amiben a magyar kisgazdaság ezidőszerint hiányt szenved. Apró gazdaságban nincs annyi igás munka, hogy 2—3 erős igásállat tartása kifizetődhetnék. Ezért a magyar kisgazdák közül a kisebb földűek nem igen tartanak más igáselőt, mint két gyöngye kis lovat vagy ökröt; gyakran ezeket sem tudják gazdaságukban kihasználni és fuvarozás útján kell értékesíteniök — amennyire tudják — az állaterő fölöslegét. Erősebb igásállatokat csak olyan helyen tarthatnak, ahol bővebben akad fuvar.

A kisgazdaság ellenségei azt állítják, hogy a kisgazda egyáltalán nem képes az okszerű talajművelésre, mert nincs módjában megszerezni az ehhez való igáselőt. Tényleg azonban nincs így. Még a 8—10 holdas kisgazda is megművelheti

okszerűen a földjét, ha három-négy tehenet tart és ezekkel szánt: mert három tehen ereje teljesen elegendő a földnek 20 centiméter mélységig való okszerű megműveléséhez; viszont az ilyen apró gazdaságban nincs annyi munka, amennyi a teheneket a tej hozam vagy a borjazás rovására megerőltetné, úgy, hogy a tehenek mint haszonállatok is megszolgálják tartásukat és az igáserő majdnem ingyenben van. Németország kisgazdáinak javarésze tehenekkel szánt, vagy pedig fiatal, még haszonba növekvő ökrökkel; az ottani viszonyok között, amint német szakemberek megállapították: az 5 hektárnál (9 kat. hold) kisebb gazdaság számára a tehen a legelőnyösebb igáserő; az 5—15 hektárnyi (9—26 holdnyi) területű gazdaság vezetője pedig úgy jár legjobban, ha fiatal, még haszonba növekvő ökrökkel szánt. A mi viszonyaink között — különböző okokból — rendszerint még a 16—18 holdas gazdának is inkább a tehenekkel való szántást lehet ajánlani és csak az ennél nagyobbföldű kisgazdának a fiatal ökrökkel való szántást. Föltéve persze, hogy nem lakik túlságosan messze a földjétől, amely esetben az igásmunka aránytalanul több és emellett az ide-oda való kocsiszás gyorsabb járású állatot kíván; ebben az esetben, nem használhat igazállatnak mást, mint lovat.

Hellyel közzel a mi kisgazdáink is üzik a német kisgazdák praxisát fiatal ökrökkel, sőt tehenekkel is, különösen a nyugati országrészekben. De ilyen gyakorlat alapján is csak gyöngye igáserőt tartanak: azért, mert az ő mai talajművelő rendszerük nem követel nagyobb erőt. Mihelyt meg fogja ismerni a magyar kisgazda az okszerű talajművelést és meggyőződik ennek előnyös hatásairól: azonnal hajlandó lesz, hogy — még kisebb áldozatok árán is — annyi igáserőt tartson, amennyi ehhez szükséges és le fog győzni e tekintetben minden előítéletet, amely ma pl. a tehenekkel való szántástól még általában visszatartja.

Föltéve azonban, hogy egyes esetekben — legalább egyelőre — nagyobb nehézségek állják útját az igáserő fejlesztésének: azért ilyen esetekben is módját lehet ejteni a talajművelés javításának. A magyar kisgazda ugyanazzal az igáserővel, amellyel ma rendelkezik, jobban és mélyebben is művelheti földjét, ha mai ekéje helyett jobb és tökéletesebb ekét szerez be; nem kell ehhez olyan nagy tőke, kikerül az egész befektetés 70 koronából és ez az összeg már az első év termés-többletében megtérül, többszörösen is. Sőt ha még ezt a 70 koronát sem tudná befektetni, akkor is segíthet magán, ha tudása és akarata van hozzá: adjon ősszel bővebb takarmányt az igás állatainak és akassza néhány centiméterrel mélyebb fogásra az ekét, amint Cserháti mondta az alföldi gazdára vonatkozólag:*

„Ha pedig az állatokat kellőképpen takarmányozza, akkor azok a mélyebbre akasztott ekét is elbirják ... [A] jobb munka eredményére nem soká kell

* *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja.* Budapest, 1907.

várni, mutatkozni fog az a következő termésben és ha a gazda a jobb termés árából legsúlyosabb adósságait törlesztette, első gondja legyen a szükséges számú Sack-ekék beszerzése . . . Ezután következnek az igaerő oly mérvű szaporítása, hogy a mélyítő szántásra áttérni lehessen, hogy a szükséges szántásokat idejében elvégezni lehessen.”

Cserháti Sándor 1907-ben még csak a német eredetű Sack-ekét ismerte: ámde keletkezett azóta Magyarországon egyennél is jóval tökéletesebb földművelő eszköz: a Jurenák-féle eke, mely a magyar viszonyokból fejlődött ki. Az nem mindegy, hogy valamely eke milyen országban keletkezett: mert a különböző országokban a talaj nem egyforma és nem egyenlő módon viselkedik. Angliában például másféle talajviszonyok uralkodnak és az éghajlat is más természetű és más hatással van a talaj viselkedésére, mint Németországban. Ezért annak idején, amikor Németországban az intenzívebb gazdálkodás feltételei előállottak és a gazdák jobb talajművelésre kezdtek törekedni: hiába próbálták Németországban meghonosítani az angol ekét; sokra nem mentek vele és nekik maguknak kellett saját viszonyaikból kiindulva egy jó ekét konstruálniuk, amelynek legfejlettebb alakja a Sack-eke. Hasonlóképpen vagyunk mi magyarok a német ekével: nálunk általában a kötöttebb (agyagos, vályogos, szikes) talajok uralkodnak, nem a homokosak, mint Németországban, s emellett az éghajlatunk szárazabb és ingadozóbb. Eddig, amíg csak extenzív gazdálkodásról, felületesebb talaj művelésről volt szó: megtette nálunk a Sack-eke, de most, amikor az intenzív gazdálkodás küszöbén állunk: nehezebb viszonyainknak megfelelően tökéletesebb talajművelő eszközökre van szükségünk. És tényleg pár év óta — idők jele ez — meg is indult ebben az irányban a fejlődés; nemcsak a motoros talajművelés terén állottak elő új eszközök (Köszegi-féle, Gibás-féle talajművelőgépek) de — ami közgazdaságilag fontosabb — előállott egy új fogatos eke is, mely magasabb fejlettségű, s ennek megfelelően egyszerűbb szerkezetű és nagyobb hatásfokú a Sack-ekénél. Az új, feltalálója után Jurenák-ekének nevezett eszközzel folytatott kísérletekből az tűnt ki, hogy ugyanolyan erőtől vontatva, ugyanannyi idő alatt, ugyanolyan mélyen a Jurenák-eke 1600□-ölet szánt fel, míg a Sack-eke 1200□-ölet.* Takács Zsigmond pedig a *Köztelek* 1912. május 1-i számában a következőket mondja róla:

„A Jurenák-ekéről eddig megjelent vélemények megegyeznek abban, hogy a szerkezet egyszerűsége, a könnyű beállítás és szabályozás, továbbá a biztosabb járás mellett 40—50%-kal nagyobb a munkaképessége, 25—30%-kal kevesebb a vonóerő szükséglete, munkája pedig jobb, mint a Sack-ekéé, mert ugyanolyan jó porhanyítás mellett jobban fordítja a talajt.”

Lehet, hogy ezekben a számszerű adatokban egy kis optimista túlzás is van, de még ha ezzel számolunk, akkor is

* L. Pálffy Dezső cikkét a *Köztelek* 1912. febr. 17-ki számában.

kétségtelen, hogy a Jurenák-ek jóval nagyobb hatásfokú a Sack-ekénél. És ha sikerülne a magyar kisgazdák körében a Jurenák-ekét elterjeszteni, ez magában véve jobb és mélyebb talaj művelésre képesítené őket, még ha nem is nagyobbodnék igáserejük. Ez a jó eke nagyon megkönnyítheti az intenzív magyar földművelés kialakulását.

Egyébiránt a gabonaterméseket még a talajművelés minden előzetes megjavítása nélkül is lehetséges növelni, tisztán a kikelt gabonanövények kezelésének azon reformja által, melyet a már többször említett Demcsinszki-féle eredeti átültető vagy feltöltő eljárás tartalmaz. Ezekkel az eljárásokkal Oroszországban még az orosz muzsik módja szerint sekélyen szántott és rosszul trágyázott földön is óriási terméstöbbleteket értek el, azért, mert az új eljárás hatalmasan kifejleszti a gabona gyökereit, amelyek aztán mélyen lenyúlnak és az alsóbb földréteg érintetlen erőeszleteiből is merítenek. Az természetes, hogy a termések ezen utón való fokozása is — trágyázás nélkül — csak az évek egy bizonyos során át lehetséges, azután már kimerül az alsóbb termőréteg, hacsak nem áll be időközben jobb trágyázás és talajművelés.

Ahhoz, hogy a Demcsinszki-féle átültető vagy feltöltő eljárást alkalmazásba vehesse, a kisgazdának igazán semmiféle tőkebefektetésre nincs szüksége; az egész új rendszabály csak egy bizonyos, okszerűen elhelyezett munkabefektetésbe kerül, amelyet már az aratás megfizet. Ha kisgazdánk a Demcsinszki-féle gabonatermelést alkalmazásba vennék, a nagy termések azonnal könnyebb lélekzethez juttatnák őket, és megadnák számukra annak lehetőségét, hogy marhaállományukat — s ezzel kapcsolatban igáserejüket és földjük trágyázását — növeljék.

Szóval az igás-erő hiányát és általában a tőkehiányt nem tekinthetjük valami kikerülhetetlen nehézségnek, amely okvetlenül gátolná, hogy a földműves kisemberek gazdálkodásának reformja megindulhasson, mert, amint láttuk, vannak az okszerű földművelésnek egyes rendszabályai, melyeket földműveseink mai helyzetükben is alkalmazhatnak, s amelyek emellett elég hatásosak ahhoz, hogy alkalmazásba vétetvén, a földművest kiemeljék mai nyomott helyzetéből és a további haladás útját megnyissák számára. Csak az szükséges, hogy a kisgazda minél előbb megtanulja ezeket az emelőrúd szerepére alkalmas rendszabályokat. Viszont igaz, hogy a földműves nép mai nyomott helyzete némely tekintetben akadályozza annak, hogy a földművesnek a tanulásra és a tanult dolgok gyakorlati felhasználására alkalma és kedve legyen. Ez okból minden olyan változás, mely a földműves nép helyzetén valami úton-módon könnyítene, egyszersmind nagy mértékben gyorsítaná az okszerű termelőmódok elterjedését. Ilyen hatással volna például már valamely progresszív alapon álló adóreform is, mely a terhek egy részét levenné a kisember gyöngé válláról, hogy erősebb vállakra helyezze. Megkönnyíthetné továbbá az intenzív kisüzem kialakulását, ha

a kiscgazda előnyös módon nagyobbíthatná földjét; — mert nemcsak, hogy minden tekintetben könnyebb lélekezethez jutna, de földjének nagyobbodása közvetlenül is kedvezően hatna baromtenyésztésére. Amennyiben — nagyobbodván a földje — ebből nagyobb részt fordíthatna takarmányul szolgáló növények termelésére; tehát inkább foglalkozhatnék állattenyésztéssel; — ez esetben ígás erejét is könnyebben nagyobbíthatná. — Hasonló irányban hatna a vámrendszer egy olyan megváltoztatása is, mely a haszonállattartást jövedelmezőbbé tenné, mert az ígásérő kérdését úgy oldhatja meg legjobban a kiscgazda, ha az ígásállatot haszonállat gyanánt is használja.

Növelhetné végül a kisüzem intenzitását a vasúti szállítás tarifáinak egy olyan reformja és az értékesítés egy olyan szervezése, mely lehetővé tenné, hogy a kiscgazda az eddiginél nagyobb mértékben foglalkozhassék baromfítenyésztéssel, tejgazdasággal, gyümölcsészettel és egyéb hasonló, intenzív és jövedelmező termelőágakkal, mert ez amellet, hogy a nyújtott jövedelem révén könnyebb mozgáshoz segítené a kiscgazdákat, más tekintetben is az intenzívebb termelés irányába terelné őket.

Általában a modern gazdasági élet intézményeinek minden, a falun való térfoglalása, a demokrácia minden előnyomulása, amely javítaná egy vagy más tekintetben a földműves helyzetét, egyszersmind növelné gazdasági mozgékonyosságát és a tanulásához való kedvét. A mezőgazdasági reform ügye szervesen összefügg a demokratikus haladás minden ágával.

*

Az imént, a földműves nép gazdálkodásának reformját tekintve, csupán a kezdő lépéseket tárgyaltuk, melyek a haladás útját megnyitni alkalmasak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy e kezdő lépéseket nyomon kell követniök más fontos lépéseknek. Ha csupán a szemtermések növekszenek és azután semmi sem történik, akkor e változás csupán a talaj fokozott kimerülését készíti elő. Szükséges, hogy a szemtermések növekedését nyomon kövesse a takarmányterület kiterjedése és a marhaállomány gyarapodása. Az ígaz, hogy ez magától, automaticé is nagy mértékben beáll. Mert ha nagyobbodnak a szemtermések, ennek szükségképpen az lesz a hatása, hogy a gabona olcsóbb lesz és ugyanakkor úgy a falvakban, mint a városokban szaporodik a kereseti alkalom és nagyobbodik a lakosság vásárlóképessége; és (mivel a modern okszerű táplálkozás általános elterjedése egyelőre még egy távolabbi jövő lehetőségei közé tartozik) a lakosság a maga nagyobb vásárlóerejét hús, tej, s egyéb animális tápszerek vásárlására fogja fordítani; következőleg az állattenyésztés konjunktúrája — a mondott esetben — hatalmasan javulni fog, aminek hatása nem maradhat el és a marhaállomány növekedésében kifejezésre is kell jutnia.

Azonban a marhaállomány szaporodása még a mondott esetben sem állhat be mindenütt a kellő mértékben, kisebb-

nagyobb akadályok miatt, amelyeket külön rendszabályokkal el kell háritani. Amennyiben földművelésünk reformjának első nagy lépése a szemtermések növelése — végrehajtást nyer: az utána közvetlenül következő feladat, a reform második nagy lépése, az okszerű takarmánytermelés elterjesztése, a tejjgazdaság szervezése és egyéb az állattenyésztést előmozdító intézkedések; továbbá, hogy a marhaállomány szaporításának célbavett eredménye, a talajkimerülés orvoslása csakugyan beálljon, a második lépésnek ki kell terjeszkednie a helyes trágyakezelésnek, s az istálló- és műtrágya okszerű használatának elterjesztésére is.

A Nagy-Alföld parasztvárosaiban még egyéb, különleges intézkedések is szükségesek a haszonállattartás előmozdítására. Ott a határok nagy kiterjedése azt a bajt vonja maga után, hogy számos gazda (nem mind) a városban lakván és ott tartván istállóját: a gazdasági udvar az óriási határban levő földektől igen gyakran több mértföldnyi távolságban van. Ilyen gazdák nem képesek arra, hogy jövedelmező haszonállattartást folytassanak és földjüket okszerűen trágyázhassák; az esetben sem, ha a nyári félévet kinn a határban, tanyájukon töltik. Itt — amint Cserháti Sándor megállapította — nem lesz addig okszerű gazdálkodás, míg a gazdák nem szánják rá magukat, hogy az egész évet künn, földjeiken töltsék, úgy, amint ezt már ma is sok alföldi, kiscgazda teszi.

Am hogy az alföldi városok gazdáinak kitelepülése általánosan megindulhasson, ennek az az előfeltétele, hogy már előzetesen végbemenjen a szemtermések emelkedése. Ha ez meglesz, és ha egyszersmind a haszonállattartás jövedelmezősége előtérbe lép, akkor a gazdáknak több ösztönzésük lesz arra, hogy a határba kitelepedjenek és meglesz az anyagi erejük is az építkezéshez, amivel ez jár. Akkor azután elő fog állni az Alföldön az a pompás modern tanyarendszer, kultúrával teljes tanya-központokkal, amely Dániában csodálatra készíti az utazót. Sőt a dán kultúránál is magasabb kultúra állhat elő az Alföld parasztvárosaiban, ha egyszer a haladás nekilendül. Ha a gazdák kitelepednek, a városban sok ház üresen marad és olcsó lesz a lakás. Akkor aztán az alföldi városok nagyon alkalmasak lesznek arra, hogy iparvállalatok telepedjenek oda munkásaikkal, annál is inkább, mert a sokat termelő földműves nép vásárlóképes piacot és olcsó élelmezést nyújt az iparosoknak. Ilyen módon előállhat az Alföldnek ma még sivár parasztvárosaiban olyasvalami, amire még sehol a világon nincs példa: intenzív földművelés és modern ipar egyazon óriási területű községben, egymással összekapcsolva, egymás előnyeiben kölcsönösen részesedve.

A földművelés reformjának első és második nagy lépése után, ha ezek megtétettek, már magától jön a többi: az igazi mélyművelés és minden ami az intenzív földműveléshez tartozik, a kiscgazdák általános szövetkezeti szervezkedésével együtt, amely nem annyira előfeltétele, mint inkább következménye a kisüzem intenzív fejlődésének.

e) A többtermelés kisgazda-érdek

Van azonban még egy fontos kérdés, melyet tisztáznunk kell. Azt már láttuk, hogy a magyar kisgazdáknak megvan a képességük az okszerű, intenzív földművelésre való átmenethez és azt is láttuk, hogy a ma uralkodó tőkehiány dacára is lehetséges, okkal-móddal, ez a változás. Ám hogy az intenzív kisüzem tényleg ki is alakuljon, az még egy előfeltételtől függ: attól, hogy a kisgazdának valóban érdekében áll-e az intenzív gazdálkodás? Mert ha nem áll érdekében: akkor, ha meg is van a képessége az okszerű intenzív gazdálkodáshoz, bizonyára nem lesz hajlandósága erre áttérni még azon esetben sem, ha módja nyílik rá. Tehát igazán „gazda” nélkül csináljuk a számadást, ha ezt a kérdést alaposan tisztába nem hozzuk.

Egy előző alkalommal kimutattuk, hogy az intenzív magyar földművelés kialakulása a termények árviszonyait és a munkabért lényegesen módosítaná. A munkabér emelkednék, s ugyanakkor a közös vámterületen oly gabonabőség állna elő, hogy a gabonavámok elveszítenék áremelő hatásukat és a gabona ára a vám összegével kisebbednek. Érdékében áll-e a kisgazdának az árviszonyok ezen változása vagy nem? Ez az, amit meg kell tudnunk.

Az kétségtelen, hogy ha a gabona egy 5—6 koronás áresése ma hirtelen következne be anélkül, hogy földműves népünk gazdálkodása előzőleg javult volna: a magyar kisgazda ezt a hirtelen áresést aligha köszönné meg. Mert mai gazdálkodása mellett, csekély jövedelmét nagy részben gabona és tengeri eladásából nyeri; és mivel mai elmaradt termelőmódjaival több gabonát termelni nem bír és mai gazdálkodás-rendszere mellett arra sincs módja, hogy más termelőágakra, pl. állattenyésztésre térhessen át: a gabonaárak valamely hirtelen alásülyedése kárt okozna neki és zavarba hozná — legalább átmenetileg — addig, amíg megtanulná, miképpen alkalmazza gazdálkodását a változott viszonyokhoz.

Egészen másképpen alakulna azonban a helyzet az esetben, ha a gabona áresése egybe volna kapcsolva a munkabérek emelkedésével és főleg ha a kisgazdát nem készületlenül érné a változás, hanem inkább éppen az ő gazdálkodásának fejlődése, munkájának bőségessé váló termelőképessége okozná úgy a gabona olcsóbbodását, mint a munkabér emelkedését. Ebben az esetben, a gabonaár hanyatlása dacára, már gabonáért is sokkal több pénzt venne be a kisgazda, mint ma, amikor a gabonaárak magasak.

Ezt be kell látnunk, ha számításba vesszük, hogy a magyar kisgazda ezidőszertint szemterméseinek csak egy kis részét tudja piacra vinni; aminek az az oka, hogy a termésátlagai nagyon is kicsinyek: országos átlagban, egy kat. holdon nem termel többet 6½ q. gabonánál vagy 8½ q. tengerinél. A csekély gabonatermésekből sokat elvesz már a vetőmag is, amely kat.

holdanként kb. 1 métermázsára megy: tehát a $6\frac{1}{2}$ q-ás termésnek 15%-át foglalja le. Ezenkívül, mivel egy kisgazdaság egész szemtermése kicsiny: sokat elvesz belőle a kisgazda családjának élelmezése, továbbá a barmok takarmányozása is, mely szintén sok szemes terményt emészt föl, azért, mert a magyar kisgazda nem sok szálás és gumós takarmányt termel, marhát azonban mégis csak tart annyit, amennyit; tehát kénytelen hozzányúlni szemterméséhez, hogy marháit takarmányozhassa.

Hogy szemtermésének mily csekély részét viszi piacra a magyar kisgazda: ezt legjobban meglátjuk egy konkrét példából. Országos átlagban — mint előzőleg már szó volt róla — egy 20 kat. holdas gazdaság körülbelül (de nem egészen) elegendő egy földműves család megélhetéséhez. Egy ilyen 20 holdas gazdaság területéből — az üzemstatisztika adatai szerint — átlag 68%, tehát $13\frac{1}{2}$ hold jut szántóföldre. Amelyből — ugyancsak országos átlagban — $7\frac{1}{2}$ hold (55%) gabonával és $2\frac{3}{4}$ hold (20%) kukoricával van bevetve. Holdanként $6\frac{1}{2}$ q. gabona, illetőleg $8\frac{1}{2}$ q. tengeritermést számítva: a gazdaság összes szemtermése kitesz 72 métermázsát. Ebből a termésből kell, számításom szerint, hozzávetőlegesen

Vetőmagra	8 q.
a gazdának és családjának élelmezésére	15 „
a 6 szarvasmarha-egységet kitevő baromállomány* és a baromfi takarmányozására legalább	33 „
összes szükséglet	56 q.
eladásra marad	16 q.
az egész 72 q.-nyi termésnek	22%-a

Ha a gabonatermések növekednének: ennek az volna az első és legközvetlenebb hatása, hogy a kisgazdának nemcsak, hogy megnövekednék a szemtermése, de e nagyobb szemtermésnek nagyobb százalékát is tudná piacra vinni, mint ma. Tegyük föl, hogy a termelőmód igen mérsékelt javítása folytán a magyar kisgazdaság átlagos gabonatermései holdanként $6\frac{1}{2}$ q-ról 8 q-ra, kukoricatermései pedig $8\frac{1}{2}$ q-ról 12 q-ra emelkednének (ami nagyon szerény haladás, s a lehetőség határán mélyen alulmarad). Ebben az esetben a mondott 20 holdas gazdaság szemtermései 72 métermázsáról 93 métermázsára emelkednének. Vetőmagra azonban ez esetben sem kellene több, mint ma, — a család élelmezésére szintén nem kellene több szemes jószág és (föltéve, hogy egyelőre a baromállomány nem változnék) marhatartásra sem. Következőleg, mindezen célokra 56 q. szem továbbra is elegendő lévén: a 93 métermázsra összes termésből 37 q. maradna eladásra; az egésznek 40%-a. És amennyiben az így származó gabonabőség le is rontaná a vámok hatását, és amennyiben a búza ára 22—24 koronáról 15—16

* A mezőgazdasági üzemstatisztika adatai szerint (III. rész 34* és 40* 1.) a 10—20 holdas gazdaságokban 100 hold szántóföldre 51 szarvasmarha-egységet kitevő baromállomány jut. Tehát $13\frac{1}{2}$ hold szántóföldre legalább 6 egység.

koronára hanyatlanék és a többi szemstermények árai is megfelelően sülyednének: a 20 holdas kiscgazda az ő 37 q.-nyi fölöslegének eladásából még mindig vagy 60%-kal nagyobb pénzösszeget venne be, mint ma, jóval magasabb árak mellett 16 q.-nyi fölösleg eladásából.

Ez az állapot azonban, a mondott esetben, csak ideiglenes volna, mert a földműves-kisembert csakhamar még sokkal jelentékenyebb többjövedelmekhez juttatnák egyes kedvező közgazdasági eltolódások, melyek a szemtermelés javulása után csakhamar előállanának. A beálló dús aratások általános gazdasági föllandulást váltanának ki; a kereseti alkalom gyarapodnék; — a munkabérek emelkednének. Ezzel kapcsolatban nőne a kereslet hús, tej, baromfi, gyümölcs s egyéb hasonló tápszerek után, melyeket — termelésüket tekintve — munkaigényesség jellemez; — aránylag kevés föld és sok munka szükséges a termelésükhöz. És mindezen munkaigényes termékek ára úgy alakulna, hogy benne a fölemelkedett munkabér jutna kifejezésre. Az állattenyésztésnek és a többi említett termelőágnak megjavuló konjunktúrája erősen növelné a kiscgazda jövedelmét. A mi kiscgazdánk mai, egyoldalúan szemtermelő gazdálkodása mellett aránylag kevés munkanapját tudja értékesíteni, mert, míg aratás idején a munka összetorlódik: az ősz és tavasz némely időszakában, de különösen télen alig van mit tennie. A mondott esetben, az állattenyésztés, tejgazdaság stb. előtérbe jutása módot nyújtana neki arra, hogy munkáját az év különböző szakaira egyenletesebben oszthassa el és ezzel kapcsolatban jóval több munkanapját értékesíthesse és magasabb munkajövedelem mellett, mint ma.

Szóval föltéve, hogy a szemtermések számbavehetően nagyobbodnának: ennek nyomában, egy bizonyos, rövid átmeneti idő leteltével, a földműves kisember gazdálkodása eltolódnék az állattenyésztés, tejgazdaság: és egyéb, jól jövedelmező termelőágak irányába. De ezen eltolódás mellett a kiscgazda még mindig jóval több gabonát vihetne piacra, mint ma. Mert ha nagyobb is lett lenne a marhaállománya: ennek takarmányozására nem kellene sokkal több szemes terményt fordítania, mint ma, ha egyszer alkalma nyílnék szálas és gumós takarmány bőséges termelésére, kiszélesítvén az erre szolgáló területet, ami történhetnék a (most átlagban még 8%-nyi) ugar rovására is, úgy hogy a szemtermelésre szolgáló területből nem is kellene valami sokat elvenni. És amennyiben mégis összébb szorulna, a takarmányterület nagyobbodásával, a gabonatermelésre szolgáló terület: viszont az így előálló jobb vetésforgó és bővebb trágyázás tovább fogja növelni a holdanként való terméseket. Úgy, hogy a kiscgazda, ha szemterméseit egyszer nagyobbá tette: azután már, ha nagyobbmértékű állattenyésztésre tér is át, emellett még mindig sokkal több gabonát lesz képes piacra vinni és gabonáért is több pénzt fog bevenni alacsonyabb árak mellett mint most, magasabb árak mellett.

Ezek az előnyökön kívül még egy más tekintetben is hasznos volna a magyar kiscgazdának az intenzív földművelés kialakulása. Ezidőszert a magyar kiscgazda népességet egy vasgyűrű fogja körül, amely nem engedí, hogy e népréteg szélesebb alapra helyezhesse existenciáját; pedig erre szükség van már azért is, mert a kiscgazda népesség számát is növeli a természetes szaporodás, és a nagyobb számú fiúknak több föld és kenyér kell, mint amennyi, a kisebb számú apáknak (annyira, amennyire) elegendő volt. Ámde a kiscgazda népesség ezidőszert nem igen képes, sem arra, hogy már meglevő földjének termését növelje, sem pedig arra, hogy földjét új termőföldterületek szerzésével kielégítően gyarapítsa. Földszerzésre azért nem képes, mert a mai magas gabonaárak a nagybirtoknak kedveznek és ezt erősítik, úgy, hogy a nagybirtok magának tartja meg a földet és csak elenyészően keveset parcelláz, azt is méregdrágán adja át a földműves népnek. Már most, ha az intenzív földművelés kialakul, a kiscgazda-népesség nem csupán már meglevő földjéből fog nagyobb jövedelmét húzni, de emellett még új földterületeket is fog szerezni: azért, mert a gabonavámok letörése és a munkabérek emelkedése, mely a nagyobb termelés következtében beáll, meg fogja gyöngíteni a nagybirtokot, úgy, hogy ez kénytelen lesz földjét tömegesen parcellázni és olcsón odaadni a kiscgazdáknak. Annál is inkább, mert a nagyobb termelés egyszersmind szükségképpen megnöveli a dolgozó nép hatalmát, aminek következtében az állam kénytelen lesz adó és birtokpolitikáját, mely ma a nagybirtoknak kedvez, népies irányba fordítani, egyfelől megszüntetve a nagybirtok előjogait és tehermentességét, másfelől levéve a kisember vállairól az igazságtalan, súlyos adóterheket. Ez mind olyan előny, amelyhez csak a termékek nagyobbodása és ezzel kapcsolatban a kenyérdrágító, arisztokratikus vámpolitika letörése juttathatja a kiscgazdát.

A felsorolt körülményeknél fogva a magyar kiscgazdának érdekében áll a termésátlagok minél gyorsabb, minél erősebb növekedése, még ha ennek következtében a közös vámterület gabonavámjai el is vesztik áremelő hatásukat. Érdékében áll ez nem csupán a húsz holdas kiscgazdának — kinek gazdasága előző számításainkban alapul szolgált — és nem csupán a húsz holdnál kisebb területen gazdálkodó földművesnek: de a húsz holdnál nagyobb területen, 30—35, sőt 40—45 holdon gazdálkodó kisembernek is. A mi viszonyaink között, a mai csekély termésátlagok mellett — országos átlagban — egy 30—40 holdas gazda sem tud szemterméseiből piacra vinni többet, mint 30 —35%-ot.* Ezt

* Egy átlagos magyarországi 30 -40 holdas gazdaságban — a mezőgazdasági statisztika adatai szerint (III. rész 34.* és 40.* 1.) — 20—27 holdat tesz ki a szántóföldterület, a baromállomány pedig 8-11 szarvasmarhaegységet.

tekintve, a termésátlagok olyan szerény növekedése, amilyent az imént (a 20 holdas gazdaságra vonatkozó számításunkban) feltételeztünk, a 30—40 holdas gazda piacra vihető gabona- és kukoricafölöslegét is körülbelül megkétszerezné. Az igaz, hogy a bevételek így származó emelkedéséből ily nagyobb gazdaságban már elvenne valamit a munkabérek emelkedése, mely a szentermelés javulása után beállna: mert egy 30—40 holdas gazdaság munkálatainak már kb. $\frac{1}{3}$ részét bérmunka végzi és a gazdát és családját a munkabérek emelkedése csak $\frac{2}{3}$ részben érdekli úgy, mint munkást, $\frac{1}{3}$ részben pedig úgy, mint munkaadót. Azonban az intenzívebb gazdálkodás kialakulásával az ilyen nagyobbföldű kisembernek módjában lesz, hogy aránylag kevésbé munkaigényes, s emellett jövedelmező termelést, pl. hústermelésre irányuló állattenyésztést folytasson, kevésbé munkaigényes, fogatos eszközökkel művelhető takarmánynövényekkel vetvén be földje nagy részét. így, vagy más megfelelő módon alkalmazkodván a változott viszonyokhoz: a 30—40—50 holdas kiscgazda is minden irányban nagy hasznot húzhat a mezőgazdaság átalakulásából. Sőt ebből az átalakulásból igen jelentékeny hasznot húzhat még az 50—200 holdas „paraszt-középbirtokos” is, ha megfelelően alkalmazkodik és szakismereteit gyarapítva, modern farmerré képezi ki magát, mert vannak termelőágak, melyeket egy ilyen szakképzett középgazda jobban elláthat, mint a kiscgazdák (pl. nemesített tenyészállatok nevelése, vagy nemesített vetőmag termelése); — amelyeknek termékei iránt, ha a magasabbrendű gazdálkodás létrejő, élénk kereslet lesz. Ilyenféle termelőágak fölkarolása révén a középgazda, az új viszonyok kialakulásával jelentékeny vállalkozói jövedelemre tehet szert, amely bőségesen kárpótolhatja őt a földjára csökkenéséért. A kisebb középbirtokosság azon része, mely tanulni képes és hajlandó, fönmaradhat, sőt meggazdagodhatik az intenzí földművelés nyomán keletkező új viszonyok között is.

*

Hogy mennyire érdekében áll a magyar kiscgazdának a többtermelés alacsonyabb gabonaár mellett: erről könnyen meggyőződhetünk, ha figyelembe vesszük, milyen hatással van kiscgazdaságainkra a mai állapot: a keveset-termelés, magas gabonaárak mellett.

1907. óta lépett föl az az állapot, hogy a közös vámterületen a fogyasztás igényei túlnőtték a vámbelföldi gabonatermelést és ezzel kapcsolatban a gabonavámok állandó áremelő hatást gyakorolnak. Ha igazuk volna az agráriusoknak, amikor azt mondják, hogy a kiscgazdának érdekében áll a magas gabonaár, akkor 1907 óta a kiscgazdaság feltűnő virágzását kellene észlelnünk, mert hiszen a búza ára 24 korona lett, míg 1907 előtt csak 16 korona volt. Tényleg azonban miképpen mutatkozik e változásnak a földműves kisemberre való hatása? Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy a szemes termények áremelke-

dése megdrágította a takarmányt, megrontotta az állattenyésztés konjunktúráját és korlátot szabott a marhaállomány minden nagyobb mértékű szaporításának. És így elütötte a kisközgazda népességet igen jelentékeny munkajövedelemtől, amelyhez abban az esetben jutna, ha nagyobb mértékű állattenyésztésre módja nyílnék. Ám ugyanakkor, midőn a kisközgazda munkajövedelme így károsodott, előtérbe lépett egy másik jelenség: a kisközgazda talpa alatt megdrágult a föld, amit szintén a gabona áremelkedése okozott; mert ha emelkedik a gabona ára, akkor emelkednek a haszonbérek és ha emelkednek a haszonbérek, akkor emelkedik a föld értéke is. Már most, a gabonával együtt a föld is megdrágulván: minden birtokváltozás (vétél, örökosztály) alkalmával az új birtokos, ki a földet megveszi, vagy pedig örökség esetén az osztályos-atyjafiaira eső részeket magához váltja, rendkívül magas földértéket kénytelen megfizetni, vagy ha ehhez nincs elég pénze (ami a leggyakoribb eset) akkor a magas földárát egészen vagy részben kénytelen a földjére tábláztatni és utána kamatot fizetni. A magyar birodalomban évente nem kevesebb, mint közel 600.000 birtokváltozás fordul elő; Rácz Gyula becslése szerint évente az összes földbirtok-teszteteknek egy hatodrésze gazdát cserél.* Lehetséges, hogy ez a becslés talán túlpesszimiztikus, de nagyon messze nem járhat a valóságtól; az bizonyos, hogy minálunk a birtokmozgalom rendkívül erős. Ily birtokmozgalom mellett a gabona árának minden emelkedése, nagyobbítván a föld árát, egyértelmű a földbirtok eladósodásának fokozódásával, sőt rohamos növekedésével. Tényleg tapasztalni is lehet, hogy 1907 óta, mióta a gabona ára nagy lett: egyszersmind szédületes arányokat öltött a jelzalogos terhek gyarapodása, amit élesen megvilágít a következő táblázat:**

	A telekkönyvi birtoktestekre bekebelezett új terhek összege, törölt régi terhek levonásával	A búza átlagos ára, métermá- zsánként
Az 1896/905 években átlag évente	236 millió korona	17,62 kor.
1906-ban	230 „ „	15,65 „
1907-ben	391 „ „	
1908-ban	374 „ „	
1909-ben	489 „ „	24,04
1910-ben	832 „ „	
1911-ben	806 „ „	

Tehát 1906-tól 1911-ig a jelzalogterhek évi szaporodása 230 millió koronáról több mint 800 millió koronára szökött fel! Oly megdöbbentő jelenség ez, hogy szinte beleszédül az ember. Mert ha az új terhek nem is csupa mezőgazdasági földbirtokra kebeleződtek be, hanem részben városi telkekre, bérházakra, gyárakra: az több, mint valószínű, hogy az eladósodás ször-

* L. Rácz Gyula: *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása*. 22 1.

** V. ö. *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1911. 79 és 85 1.

nyűsleges növekedésében a mezőgazdasági földbirtok vezet; már azért is föl kell ezt tételeznünk, mert más országokra, pl. Németországra vonatkozólag is ki van mutatva, hogy a termőföld árának emelkedése matematikai pontossággal a földbirtok növekvő mértékű eladósodását vonja maga után; pedig nálunk 1907. óta rendkívül emelkedett a föld ára.

Azt pedig szintén biztosra vehetjük, hogy a mezőgazdasági földbirtok eladósodásának növekedése nagyrészt a kisbirtok rovására esik; legalább az általános tapasztalat néhány év óta nagyon is szomorúan mutatja — különösen az Alföldön — a kisbirtokos eladósodását, mely a bankok, takarékpénztárak, hitelszövetkezetek kamatfizetőjévé teszi őt.

A kisbirtokon a gabonaár emelkedése óta beállott változásoknak ez a mérlege: a fölemelt gabonaár megrontván az állattenyésztés konjunktúráját, a kisbirtokost munkajövedelme tekintetében megkárosította. Erre ugyan azt felelhetné a gabonavámok valamely híve: igen, de kárpótolta őt a földjövedelemmel, amelyet a gabonavám fölemelt. Ám ez az ellenvetés nem helytálló. Először is, a földjövedelem emelkedése nem kárpótolhatja a kigazdát a munkajövedelem csökkenéséért vagy stagnációjáért, mert a kigazda nagyobb mértékben munkás, mint földbirtokos. Másodszor, még ha kárpótolhatná is: hiába emelkedik a földjövedelem, azt úgy sem a kisbirtokosság élvezi, mert kicsúszik a kezéből; kicsúszik a föld árának emelkedése és ezzel együtt növekvő eladósodása révén, mely a kisbirtokost arra kényszeríti, hogy a földjövedelemet — kamat alakjában — a pénztőkének adja át.

A magas gabonaár és a velejáró magasabb földjövedelem nem hoz áldást a kigazdára. A magyar kigazdának nem magas földjövedelem kell, hanem olcsó föld, nagy termelés, magas munkajövedelem.

Ha a magyar kigazda az utolsó 5 — 6 év folyamán mégis tartotta magát és helyenként némi jólétre tett szert: ez nem a gabonaárak emelkedésénél fogva, hanem ezen áremelkedés dacára történt így és a kigazdák szorgalma és takarékosága mellett egy többtermelési momentumnak lehet köszönni: a kukorica-termésátlagok gyarapodásának és a burgonyaterület kiszélesedésének, mely a viszonyokat mégis tűrhetővé tette. Ám még így is kérdéses, hogy az utolsó öt év folyamán javult-e a magyar kigazda helyzete; a rohamossá vált eladósodás nem azt mutatja, hogy valami nagyon javult volna.

*

Tapasztalván ezt a nagy eladósodást: ideje, hogy szembe szálljunk egy tévhittel, amelyet a nagybirtokosság érdekét szolgáló sajtó ugyancsak beleplántált a magyar közönség gondolkodásába. Nálunk az értelmiség nagy része azt vallja, hogy Magyarországnak egyik legfőbb gazdasági érdeke, hogy a közös vámterületen a gabona ára magas legyen mert az ment meg bennünket az osztrák kizsákmányolástól, ha Ausztria sokat fizet a mi gabo-

nánkért. És hogy ennél fogva nekünk, magyaroknak igen jó az az 1907. óta fennálló helyzet, hogy a gabona ára 5—8 koronával magasabb, mint előzőleg volt, mert hiszen Ausztria évente vagy 20 millió métermázsa gabona- és lisztfélét vesz tőlünk és mi ilyenformán az 5—8 koronás ártöbblet révén most ingyen kapunk Ausztriától évente 100—150 millió koronát. No, az e fölött érzett honfíúi öröm nincs valami jól megokolva.

Az igaz, hogy Ausztriától 1907. óta több pénzt kapunk oda kivitt mezőgazdasági terményeinkért, mint előzőleg; a vám-tarifa IV—XI. és XIII—XIV. osztályaiban összefoglalt termények (cukor, dohány, gabona és liszt, gyümölcs, főzelék, állatok és állati termékek, zsiradékok, italok, eledelék) kivitele fejében 1906-ban 782 millió korona, 1910-ben pedig (a magasabb áraknál fogva) 964 millió korona jött be az országba,* tehát a mondott két év között 182 millió korona emelkedés mutatkozik. Magában véve ez kedvező jelenségnek volna mondható. Mielőtt azonban, mint ilyent elkönyvelnök, nézzük meg, hogy ez a Magyarországra befolyó pénztöbblet kiknek jutott és milyen alakban? Kik kapták a befolyó milliókat? A föld birtokosai, mint ilyenek; akiknek nagy birtokuk van: ennek nagyobb jövedelme alakjában; akiknek földjük van, amelyet haszonbérbe adnak: a fölemelkedett haszonbér alakjában. Ellenben a munkásoknak, kik az exportált terményeket produkálták, semmi hasznuk sincs abból, hogy most több pénz folyik be azokért. Hogy e befolyó többjövédelmet nem a munka, hanem a földbirtok élvezzi, az világosan látszik abból a körülményből, hogy épen a munkaigényesebb termények árasokkal csekélyebb arányban emelkedett, mint a föld nyersebb termékeié. Láttuk már előző helyen, hogy a takarmány ára sokkal erősebben emelkedett, mint az állati termékeké, úgy, hogy állattenyésztéssel ma nem lehet annyit keresni, mint 1907 előtt. Más munkaigényes termékek (bor, gyümölcs stb.) áremelkedése is csekélyebb arányban ment végbe, mint a haszonbér, a földjára emelkedése.

Tehát az ország mezőgazdasági terményeinek árában ezidő szerint nagyobb földjövédlem és kisebb munkajövédlem jut kifejezésre, mint a gabonaárak emelkedése előtt. Ez a körülmény azt az egész előnyt, amelyet az ország — állítólag — a búza és egyéb gabonaárak emelkedése által Ausztria rovására szerzett volna, megsemmisíti, sőt szinte azt lehetne mondani, hogy túlkompenzálja az ország hátrányára. Amint ezt rögtön látni fogjuk.

Mindenekelőtt a kisbirtokosság, az ország közigazdaságának e legfontosabb eleme, az árviszonyok megváltozása által legalább is annyit veszített, mint nyert. Munkajövedelme, kereseti alkalmá nem nagyobbodott, ellenben — a megnagyobbodott földárak révén — az eladósodása növekedett; ha kapott valami

* Kiszámítva a *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1906. évfolyamának 201. lapján és 1910. évf. 189. lapján található adatokból.

jövedelemtöbbletet: ezt kénytelen, kamat alakjában, a tőkének átadni. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a nálunk működő tőke igen nagy részben osztrák tőke; — a magyar pénzüzetek nagyon sok osztrák pénzzel dolgoznak, ha ugyan nem épen osztrák alapítások. És így a magyar kisbirtokos nagy részét azon jövedelmi többletnek, amelyet terményeiért, az áremelkedés révén, az osztrák fogyasztótól kap: eladósodása révén, kamat alakjában visszaadja az osztrák tőkének.

Amelynek még más módja is nyílik arra, hogy kamatok alakjában Ausztria számára visszavegye azokat a milliókat, amelyeket Ausztria 1907. óta, mint többletet, fizet terményeinkért. Az emelkedő gabonaárak nem csupán a falun növelik az eladósodást, de a városban is leszorítólag hatnak a dolgozó polgárság és munkásság megélhetésére (több úton-módon, melyekre most nem terjeszkedhetünk ki) és így előmozdítják eladósodását, kizsákmányolását lakászsorával és mindenféle más módon; aminek hasznát a kölcsönököt nyújtó osztrák tőke fölözi le. És még más jövedelmekhez is jut az osztrák tőke, a gabonaár emelkedése által teremtett általános eladósodás következtében, az állam révén, amelynek politikájára az elhatalmasodó osztrák tőke, részint közvetlenül, részint a magyar pénzüzetek közvetítésével, kétségtelen befolyást gyakorol; — e befolyása által sok előnyt tud szerezni az államtól részint saját magyarországi vállalatai, részint az osztrák ipar számára. Bátran mondhatjuk, hogy a földjövedelemnek az a többlete, mely a gabonaár emelkedése óta mezőgazdasági termények vételárában Ausztriából hozzánk jön: nagyrészt ismét visszamegy Ausztriába kamatok, osztalékok és a nép rovására menő állami kedvezmények alakjában.

A mai állapotból igazi haszna csak a nagybirtokosságnak van, amely— földjára élén — a gabonaár emelkedése óta jelentékeny jövedelemszaporulatot élvez. De ez a jövedelemszaporulat nem válik az országnak hasznára, mert a nagybirtokosok tudvalevőleg külföldre viszik a pénzt, a külföldi ipar luxus-termékeit vásárolván rajta. Bizonyos, hogy a gabona áremelkedése, növelvén a nagyvagyonú osztályok jövedelmét, nagymértékben fokozza a külföldről származó luxus-ipari termékek fogyasztását. Többek között ez is egyik oka annak, hogy az ország kereskedelmi mérlege néhány év óta rosszabbodott; a behozatal évente 100—150 millió koronával felülmúlja a kivitelt. Pedig az országnak — mely el van adósodva és évente vagy 200 millió koronányi kamattöbbletet (és egyéb járandóságokat) kénytelen fizetni a külföldnek — semmire sincs nagyobb szüksége, mint arra, hogy több terméket vigyen ki és így több pénzt hozzon be az országba, mint amennyit külföldről behozott termékekért kiad.

A közös vámterületen ma meglevő állapot tehát csak azt eredményezi, hogy az állattenyésztés, egyéb, a dolgozó népnek

keresetet nyújtó termelőággakkal együtt, rossz konjunktúra hatása alatt szynylődik; — ennek fejében több földjáraadékat fizet nekünk az osztrák, mint 1907. előtt, — de ezt a földjáraadékat vissza is veszi kamat, tőkejáraadék alakjában;— igaz, hogy nem a nagybirtokosoktól, hanem az ország más, szegényebb lakosaitól. — Közben pedig az ország — a kivitt mezőgazdasági termékek áremelkedése dacára — még jobban adósodik, mint előzőleg.

Csak a nagybirtokosságnak áll érdekében a mai vámrendszer fönntartása. És a nagybirtokos érdekelttség félrevezetette a magyar újságolvasó közönség, midőn elhiszi, hogy a magyar vámpolitika akkor, mikor a közös vámterületen a gabonát a vámok által megdrágítja, Magyarország számára előnyöket szerez Ausztriától, — illetőleg amidőn nem veszi észre, hogy ezek olyan előnyök, amelyeket Ausztria fölösen visszavesz tőlünk. Mert hiszen ez a vámpolitika akkor, midőn egyfelől lenyomja a dolgozó ember jövedelmét, másfelől megdrágítja a földet: kaput tár a tőke kizsákmányoló működésének; mivel pedig a nálunk működő tőke nagy részben osztrák tőke: a kenyérdrágító vámpolitika az ország népét (úgy a falun, mint a városban) kiszolgáltatja az osztrák tőke kizsákmányolásának. E kizsákmányolás visszaszorítására csak egy mód van: olcsóbbá tenni Magyarországon a földet és magasabbá tenni a munkabért. Ezt a célt pedig csak úgy érhetjük el, ha olyan viszonyokat teremtünk, amelyek között gabonánkat (melyet bőségesebben termelünk) olcsóbban adjuk ugyan Ausztriának, de ennek fejében sok húst, tejet, bort, gyümölcsöt és egyéb munkai igényes terményt adunk el az osztrákoknak, lehetőleg magas áron. Mert ebben az esetben, e termények árában az osztrákok sok és magas munkabért fizetnek a magyar földműves népnek, amely sok kereseti alkalomhoz jut: viszont, nem fizetvén meg oly drágán a gabonát, nem lesz ok arra, hogy a földbirtok megdráguljon és eladósodván, az osztrák tőke adófizetőjévé váljék. (Kereskedelmi mérlegünk javításának is az a legközelebb fekvő és leghatásosabb módja, ha a munkai igényes mezőgazdasági termények kivitelét iparkodunk nagyobbitani; — ez pedig csak úgy lehetséges, ha csökkentjük a gabonaárakat és a kisgazdaságot fejlesztjük).

Aki azt mondja, hogy nekünk az osztrák kizsákmányolás ellen okvetlenül magas gabonaárak kellenek és, csakhogy ezeket fenntarthatassuk: inkább ne fejlesszük intenzív irányban mezőgazdaságunkat; vagy aki éppen — Rohonczy Gedeon módjára — azt mondja, hogy inkább fejlesszük vissza még mai termelésünket is, semhogy gabonánkat olcsón kelljen az osztrákoknak odaadnunk: aki így beszél, az (talán saját jóhiszemű törekvése ellenére) semmit sem szolgál nagyobb mértékben, mint éppen az osztrák kizsákmányolás érdekét Magyarország egész dolgozó népessége ellen. Ilyen beszédet nem lehet indokolni mással, mint a nagybirtokosság egyoldalú osztály érdekével.

Le kell végül számolnunk még egy gyöngre, de gyakori ellenvetéssel, melyet föl szoktak hozni az intenzív földművelés ellen, azt hangoztatván: miképen csináljunk Magyarországon intenzív földművelést ebben a munkáshiánnyal terhes időben; hiszen nincs ebben az országban annyi munkaerő, amennyi a föld intenzív megműveléséhez kell. Ezzel az ellenvetéssel nagyon röviden végezhetünk. Magyarországnak nemcsak azért van szüksége modern intenzív földművelésre, mert az több terméket hoz elő egy adott földdarabból, hanem azért is, mert több termékkel jutalmazza egy földműves munkáját. Nekünk nem az a legfontosabb, hogy 16 millió hektár termőföldünknek okvetlenül minden talpalatnyi darabja intenzív művelés alá kerüljön. Nekünk az a legfontosabb, hogy 5 millió (és később talán 6 millió) dolgozó földművesünk mindegyikének évi munkája 30—40, esetleg 50%-kal több terméket produkáljon, mint ma. Ha erre a célra nem szükséges 16 millió hektár, hanem 14—15 millió ha. is elég hozzá: annál jobb; akkor majd 1—2 millió hektár földet a legrosszabb minőségűt — kihagyjuk a művelésből és legelő gyanánt használjuk és csak a többi, 14—15 millió ha.-nyi, jobb minőségű földet fogjuk intenzív művelés alá, amely művelés ezen a kisebb területen könnyen másfélannyit produkálhat, mint ma az extenzív művelés az egész 16 millió hektáron. Végre is, ha több a földünk, mint amennyi kell: az nem akadály annak, hogy mezőgazdaságunk termelőképességét nagyobbítsuk; ha kevés volna a földünk, az inkább lehetne akadály. Akik azt mondják, hogy Magyarország nem űzhet magasabbrendű földművelést, mert kevés a munkaereje: ezzel körülbelül azt mondják, hogy nem termelhet többet, mert sok a földje.

Az az egy igaz, hogy ha az intenzív magyar földművelés a közel jövőben kialakul és a mai művelt terület 1—2 millió hektárnyi részére nem jut majd munkaerő: akkor nyilván jó magas munkabért lesznek kénytelenek fizetni azon birtokosok, kiknek annyi földjük van, hogy bérmunkásokat alkalmaznak. Ám ez csak azt jelenti, hogy nálunk az adott viszonyok között az intenzív földművelésre nem alkalmas a bérmunkán és nagybirtokon alapuló, arisztokratikus mezőgazdasági szervezet: de nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem lehetséges emiatt az intenzív földművelés, mert lehetséges lesz az a munkabérek emelkedése után is nagyon szépen, csak más munkaszervezet kell hozzá, olyan, amely kisbirtokon, demokrácián alapul. Hogy mezőgazdaságunk nem fejlődhetik, mert nincs az országban elég munkaerő: ezt csupán az mondhatja, aki mezőgazdaságunk fejlődését csak a nagybirtok alapján tudja elképzelni, vagy akinek az arisztokratikus mezőgazdasági szervezet fönmaradása előbbrevaló, mint a mezőgazdaság fejlődése.

(Ennek a többtermelésről szóló cikksorozatnak befejező közleménye *Többtermelési program* cím alatt szemlének egyik legközelebbi számában fog megjelenni.)

HATÁRKÉRDÉSEK

Káplány Géza: A családi nevelés válsága és a jövő nevelése*

Milyen lesz a jövő gyermeknevelése?

Általában ha nevelésről beszélünk, jobbra a közoktatást értik alatta, tehát az iskola az, mely első sorban érdeklődésünk tárgyát képezi.

Kétségtelen, hogy hatalmas az a fejlődés, mely az iskola terén a múlt század folyamán végbement, melynek első etapja a francia forradalom egyik nagy jelszavának részbeni megvalósítása: a kötelező, általános, nyilvános és ingyenes, laikus népoktatás volt, mely továbbá az iskolák differenciálódásában és végre a tan-személyzet hivatásos előkészítésében állott. Íme sokféle iskolánk vannak, azokban hivatásos személyek oktatnak és a gyermek sokat kell, hogy járjon az iskolába: mint karakterisztikum tán így a legjellegzetesebb.

De ha sokak előtt talán úgy látszhatnék, hogy ez a félszázados fejlődés, mellyel az iskolai nevelést megalapítottuk s rendszeressé tettük, ez egy olyan út, melyen csak simán tova kell haladnunk s bizonyára lesz tovafejlődés még és sok lehet még a tennivaló, de a modern iskola alapjában áll már, csak tovább kell építeni; nem tudom, vajjon nem igazabb-e azok kétségbeejtő véleménye, kik azt tartják: *c'est à refaire, tout est à recommencer*: vagyis lerombolni, hogy újra építhessünk.

Anélkül, hogy lekicsinyelnék azt ami van, ne értékelnék azt, ahogyan ma lehetséges, a „ma” iskolájáról szólván, meg ne tévesszen bennünket néhány palotaszerű iskolafaçade, pár gondosan elrendezett szertár, egy-egy szépen ápolt iskolapark, vagy két mutatós fürdőszoba, s néhány kanna édes tej ...

Milyen lesz a jövő iskolája?

Széles körvonalakban bontakozik ki előttünk ez az új iskola, mely egészen más lesz, nem csupán berendezésében, de szellemében, céljaiban s eredményeiben. Meggondolásaink közt tán túlléphetjük az u. n. „józan realitás” határait, lehetséges. De meg kell, hogy lássuk a gyermeknevelés szerepét a jövő társadalmában, mely a mainál más, sokkalta fontosabb lesz.

* Szerző felolvasásának kivonata, melyet múlt évi május hó 14-én a *Társadalomtudományi Társaságban* tartott.

De az eddigi fejlődés, a nevelés jelentőségének eme korszakos előtérbenyomulása inkább csak az oktatásra, az iskolára vonatkozhat. Alig valami, vagy igazabban mondva semmi mozgás sem észlelhető azonban, ami a családot, a szülői, a tulajdonképpeni otthoni nevelést illeti. Jóllehet a gyermek a csecsemő és az első gyermekségi kort teljesen, a későbbi fejlődési korokban is a legnagyobb rész időt a családi körben tölti el, úgy látszanék, mintha az a feltétlen legnagyobb rész idő korántsem bírna oly nagy fontossággal. Mintha ez a mód, ahogyan a szülő bánik el gyermekeivel otthon, ahogyan felneveli, ellátja s első napjuktól kezdve gondjukat viseli s hogy amit a gyermek otthon csinál iskolán kívüli rengeteg idejében, mintha mindez, csak harmadrendű fontosságú volna az iskolához képest.

Évszázadok óta állapítják meg az összes pedagógiai írók és filozófusok, hogy a gyermeknevelés elhanyagolt, a szülők nem értenek hozzá, tudatlanság jellemzi őket cselekedeteikben, miket csupán a pillanat szeszélye, a babona, vagy legfeljebb átszarmaztatott szokások és hiedelmek irányítanak. Ezerszer elmondták vagy leírták már ezeket s a legújabb időkig nincs pedagógus ki újra ne hangoztatta volna ez állapotok siralmas voltát. Quintiliustól és Plutarchtól Comeniusig és Rousseauig, Rousseautól Spencrig és Spencertől napjainkig hol látunk némi fejlődést, jobbulást, avagy kevésbé illenek-e ránk Rousseau vagy Spencer jellemző sorai? Nem, ha kikapcsoljuk az iskolai oktatást s a némi modern higénét a gyermeknevelés fejlődésköréből, úgy egészen nyugodtan de fájdalommal elmondhatjuk, hogy e tekintetben egy lépést sem tettünk még előre. A XX. század finom gondolkodású szülője épp annyira nem ért gyermeke neveléséhez, mint ama sötét századok marcona lovagja: tudatlanság, meg nem értés vagy félreértés, kicsinyes önző szempontok, szeszély és hangulat szerint, továbbá úgy ahogy a „jóanyánktól szenvedtük és láttuk” szerint nevelünk ma is, vagy pedig úgy, amint ma péntek és esős idő, vagy pedig ma ünnep s a nevénapja.

Ha okokat keresnénk, hogy érthetővé tegyük ezt a megdöbbentő ténytet, úgy könnyű magyarázatát nyerhetnénk, ha átpillantánk a pedagógia fejlődési történetén, melynek vizsgálatától ez alkalommal el kell tekintenünk.

Éppen nem szükséges pedagógusnak lenni, hogy bárki is meggyőződjék ennek igazságáról. Ösztönszerűleg megérzi ezt maga a szülő is, midőn untalan kénytelen tapasztalni, hogy az a feladat, melyet elébb tán jószívvel vállalt magáénak, mily kevésbé tölthető be. Nem kénytelen-e naponta érezni, mennyire erején felül áll cselekedni, s a helyes cselekvési módnak ugyan honnan szedhetette volna világos fogalmait?

Nem beszélünk egyes elszigetelt esetekről, felháborító vad szélsőségekről, ahol a gyermek igazi mártír, de lássuk meg más oldalról azokat a magukban véve sokszor jelentékteleneknek látszó bajokat, miket a gyermek nem kellene, hogy megismerjen. Tekintsük azt a sok felesleges szenvedést és nyomort, miket a gyermek ott is érez, ahol az anyagiak különben tőle mentesítenék.

De ha elgondoljuk, hogy a nevelés a családban évszázadok óta

egy lépést sem, az iskola maga a modern életviszonyok óriási nyomása alatt pedig alig ha néhány félénk lépést tehetett előre; s ha ki-ki a saját otthoni tapasztalatai után átlépve országa határait, a többi nagy kultúrállamokban nagyjában véve ugyanezt látja, tán néhol több kezdetet, egyes megnyugtatóbb előjeleket, de mindenesetre hangosabb és több jajszót, de alapjában véve a nevelés épp oly megfeneklett az évezredek sziklazátonyokon, épp oly minden fejlődést visszataszító, épp oly beékelt, lomha, mozdulatlan: úgy a legjogosultabb lehet a szélső pesszimizmus ...

*

Első tekintetre úgy látszhatnék, mintha egyedül a szülő tudatlanságán múlnék az, hogy nem képes, nem tud nevelni, pedig a tudatlanság nem lehet egyedüli ok ott, ahol cselekedetről, magatartásról, aktivitásról s művészetről van szó. Kérdés csak az, hogy melyek azok az okok, melyek a szülő most említett tudatlanságán, hozzá nem értésén kívül az eddigi helyzetet még inkább megmagyarázzák? Mert kétségtelen, hogy a szülő tudatlanságán, tehát az intellektuális okokon kívül egyéb okokat is kell keresnünk, s így tekintetbe kell hogy vegyük a mai gazdasági, szociális és morális tényezőket.

Talán elegendő lesz csupán röviden utalnunk ezekre, hogy azonnal tisztába legyünk e körülmények döntő szerepével.

Nézzük egy pillanatra a mai gazdasági viszonyokat. Az emberiség túlnyomó többségére nézve — a munka, munkaidő s a jövedelem mai elosztása mellett — lehet-e egyáltalán nevelésről szó? És ha figyelmen kívül hagyjuk most a kultúrországok emberiségének azt a nagy többségét, mely gazdasági és kulturális viszonyai folytán egyenesen ki van rekesztve abból, hogy itt számot tegyen, tekintsük csak azt az aránylag eltűnő számú kisebbséget, s gondoljuk el ezeknek is vajjon mennyire állhat hatalmukban, erejükben és idejükben a gyermekre sokat gondolni, nevelésükkel intenzívebben foglalkozni? A mai gazdasági, társadalmi és erkölcsi viszonyok összes nyomorúságait fel kellene tárunk hogy megértjük, mennyire szinte lehetetlen dolgot követelünk a szülőtől.

Lehet-e számolnunk azzal, hogy a helyzet — a körülmények változtatásával — idővel mégis csak változni fog?

Egy tekintet a jelen helyzet sivárságára, a mai állapotok kétségbeejtő voltára nem teszi-e evidenssé, hogy a szülőre mily kevésbé számíthatunk, mennyire szinte lehetetlen, hogy egyhamar megváltozzék?

Ez, ha a mai viszonyokat tekintjük. De mit várhatunk a jövőtől e tekintetben, lehet-e azt gondolnunk, hogy ez állapotok gyökeresen javulni fognak. Sokan vannak, kik azt felelik rá: soha. De ha így volna — s fogadjuk el egyelőre egyetlen válasznak, — nézzük csak, a mai vigasztalan állapotok egyrészt, a családi nevelés dekadenciája másrészt nem mutat-e nekünk egy új utat, nem vélünk-e látni egy más irányt, ahová a nevelés természetszerűen is fejlődni fog? Nagyon sokan látni vélik ezt. A jövő nevelése — úgy mondják — a kollektív gyermeknevelés lesz. Úgy látszik a szocializmus megtalálta e fontos probléma megoldásának irányát, midőn úgy látja, hogy a jövő társa-

dalomban a gyermekek kollektíve fognak neveltetni. Ha a szülő nem — mi következhetik ebből más, — akkor nevelje a társadalom maga jövőendő tagjait.

*

De nézzük most már közelebbről, mit akar jelenteni a kollektív nevelés?

Mindenekelőtt nevelést a család körén kívül. Vagyis ragadjuk ki a gyermeket abból a szűk családi körből, mely úgy látszik képtelen helyes nevelésről megfelelően gondoskodni és helyezzük el őket oly viszonyok közé, ahol azután szakavatott erők vezetése alatt a nevelés munkája érvényesülhet.

Első tekintetre úgy látszhatnék, mintha az v. n. nevelőintézetekről, holmi konviktusokról, egyszerű internátusokról volna szó, holott semmi sem áll távolabb tőle. Ezeket az internátusokat mi nagyon jól ismerjük.

Ezek a nagyvárosok bérháztömegei közé beékelt, rácsos kettős-kapuvál elzárt, magas kőkerítéssel körülvevtt szomorú táp- és nevelő-intézetek, melyeknek falai között 5—600 bágyadtképű nebuló összezsúfolva vegetál, e kaszárnya, vagy fogházszerű intézetek, hol szigorú-képzű professzorok s komiszkodó spiónok tartják rendben a renitenskedő gyermekhadat, ahol kicsinyeskedő rendszabályok, kaszárnyai fegyelem paralizálja őket minden mozdulataikban, ahol szűk felügyelet kíséri őket minden tetteikben: semmi szabadság, kedvezményezés, semmi jog, csupán parancs és engedelmesség. E szomorú helyek valóban miben se hasonlítanak ahhoz, amit kollektív nevelés címe alatt kívánnánk kifejezni.

A múlt század utolsó évtizedében az iskolai nevelés terén egy új mozgalom kelt életre. E mozgalom Angliából indult ki.

Tudvalevő dolog, hogy az angol iskolák, egyáltalán az angol nevelési rendszer maga a kontinentalistól néhány lényeges vonásban különbözik. Alig van már valaki, ki ne tudná, hogy az angolok a testi nevelésre és a sportra, a higiénére mily nagy gondot fordítanak. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez az egyetlen különbség, mely a két nevelési rendszert elválasztja. A kidomborodó különbség az, hogy míg a kontinens iskolái főképp az intelligencia kifejlesztését tartják szem előtt, addig a szigetország iskoláiban e cél kevésbé szembeötlő. Ők nem akarnak tiszta intellektuelleket, nem az ész lehető legmagasabb kiművelése a fő. Ők nem diplomás embereket akarnak gyártani, hanem egész embereket. Egész embereket, kik úgy fizikailag, mint értelmileg, kiknek úgy morális, mint szociális tendenciái harmonikusan fejlődtek ki.

Összehasonlítva a két nevelési rendszert: ha az egyik tán kiválóbb szellemeket, értelmi embereket nevel — ha ugyan lehet a mi iskoláinkról ily merészet állítani — de a másik oly egyéneket, kik talán szerényebbek e tekintetben, de mindenesetre inkább képesek szerepüket a társadalomban betölteni.

„Tagadhatatlan az, úgymond Mr. Descamps, hogy manapság már a siker az életben sokkalta inkább függ a karaktertől, mint az egyszerű tudástól. Nem tapasztaljuk-e sokszor az üzleti életben, hogy egy-egy erőteljes, de képzettség nélküli ember miként diadalmaskodik

némely nagyképzettségű, de energia nélküli egyénnel szemben? Oh kétségtelen, amaz nem annak köszönheti sikerét, mert képzettségben alárendeltebb volt, de igenis annak, hogy jellemileg kiválóbb. Az ami leginkább hiányzik itt a kontinensen, az nem az oktatás, hanem a jellemképzés.”

Pedig „az oktatásnak határozottan sokkal kevesebb haszna van, mint a nevelésnek”. G. Le Bon szavait idézem. Mert valóban mi teszi valamely egyénnek igazi értékét?

— Az, amit megtanult, valamint, hogy hány diplomát szerzett, — feleljük mi itt a kontinensen.

De egy angol, egy amerikai másképp beszél, ugyanis:

— „Az ember értéke csak nagyon kevésé függ attól, hogy milyen a szellemi képzettsége, de nagyon sokat attól, milyen a jelleme: vagyis életrealitása, megfigyelőképessége, ítélőtehetsége és akaratereje. Ilyen tulajdonságokkal kevésé fontos az, hogy milyen az ő tudományos bagázsija, mert meg fogja ő később tanulni mindazt, amire szüksége lehet s tudni fog az életben boldogulni. Míg az az ember, ki csupán diplomákkal van kibélelve, semmire se jó, hacsak arra nem, hogy az állam az ő hivatalaiba fogadja, ahol minden ki van pontozva, szabályozva, paragrafusokba osztva, ahol nincs szükség kezdeményezésre, reflexiókra, elhatározásra és akaratra, ahol őt csak dirigálják s kiskorú marad egész életében.”

Íme, ami az angol nevelési rendszer karakterisztikumát teszi: az az egész ember nevelése. Ami náluk elsőbrendű az ész egyoldalú és szubtilis kiművelésénél: az a karakter maga. A jellembeli tulajdonságok: vagyis a megfigyelés, az elhatározóképeség, a józan megítélés, kezdeményező szellem, a fegyelem, állhatatosság, akaratérő s szolidaritás stb. ezek azok, melyekre leginkább szükség van az életben.

Ezek jelentik azon nagy angol jelszavak értelmét, melyek ma már az egész világon visszhangzanak: nevelés a *self government*-re, a *self made man* vagyis az önmaga nevelése, mely megtanítja őt, amint az angol mondja: „*at first to conquer himself, and after to conquer the world*”, vagyis elébb önmagát meghódítani, hogy aztán meghódítsa a világot.

1889-ben nyitotta meg Dr. Cecil Reddie *New-School* elnevezés alatt Abbotsholme-ban a Derbyshireben (Anglia) új rendszerű iskolaotthonát, mely példát csakhamar mások is követtek, mint Mr. Badley, aki 1893-ban alapította meg Petersfield-ben a *Bedaes School*-t, melyek továbbá Németországban, mint a Dr. Hermann Lietz-féle *Landerziehungsheim*-ek, Franciaországban *Écoles nouvelles à la campagne* név alatt ismeretesek.

Melyek ezen „Új iskolaotthonoka szabad természetben” közös ismertető jelei, melyek céljai, elvei, módszerei és eszközei, melyek által egy új irányt mutatnak a nevelés terén?

Ezek az új iskolaotthonok kettős célt szolgálnak: Elsősorban is a nevelést hozzá alkalmazni a modern életviszonyok teremtette szükségletekhez, másodsor összeegyeztetni a nevelés módszereit

a pszichológia ama törvényeivel, melyek a gyermeki szervezet fejlődését feltételezik.

Hiába keresnénk ezeket az iskolákat a nagyvárosokban, vagy azok közelében. Ez új iskolaotthonok, amint címük is kifejezi, távol azok egészségtelen és destruktív hatásától, a szabad természet közepén, valamely gondosan kiválasztott helyen épültek fel. Ellentétben a régi nagyvárosi nevelőintézetek komor kőépület tömegeivel, ezek itt inkább mezei lakok, amolyan kedves benyomású angol *cottage*-ok, melyek az erőszakolt, mesterséges, elzárt, hideghatású városi konviktusokkal szemben, az igazi, hamisíthatlan tiszta élet intim benyomását keltik.

A növendékek nincsenek egyes háló- vagy tantermekben összezúfolva, hanem csoportonként külön családi pavillonokban vannak elosztva. E kisebbszerű lakóházakat a tulajdonképpeni iskolaépület, továbbá műtermek, szertárak, műhelyek, gazdasági udvar és épületek egészítik ki. Mindebben alig emlékeztethet valami a régi iskolákra. Ami mindenütt erősen kidomborodik, az a családiasság, a jólét, némi kényelem, a művészi, a szép, a vonzó.

Talán legalkalmasabb lesz, ha az iskola rendes „Napirendjét” vesszük a kezünkbe s igen röviden végigkísérjük életüket, amint egy napot ilyenformán eltöltenek. Legyen ez a már többször említett Dr. Cecil Reddie Abbotsholme-i új iskolája.

Az első impresszió, melyet ezen iskola órarendjéből meríthetünk, az a tevékenységek nagy változatossága, mellyel elkerülni iparkodnak mindent túlterhelést, viszont előmozdítani minden természeti képességet. Minden nap három jól megkülönböztetett részre van felosztva. A délelőttöt főképp az intellektuális munkának szentelik.

A főelv ez: helyezzük a gyermekeket bizonyos vonatkozásba éppannyira a dolgok valóságával, mint azon szavakkal, melyek a dolgokat kifejezik, hogy ilyenformán mindig a konkrétból induljunk ki az absztrakt felé. Hozzászoktatni a tanulót, hogy rögtön hasznát tudja venni annak, amit tanult és hogy saját magának tanuljon, anélkül, hogy erre jutalmazással, büntetésekkel vagy egyéb, más mesterséges módon buzdítani kellene. De ami a legfőbb, csaknem az egész munka ott a helyszínén s egyszerre végeztetik el, melyben azonban a gyermek aktíve vesz részt s a tanár inkább csak mintegy hozzátársul. Nincsenek tehát házileckék, feladatok, mert minden az óra alatt végeztetik el.

Röviden vázolhatjuk, hogy miként történik ez.

Elsőbben is kérdező beszélgetés alakjában felújítatik az előző óra anyaga, melyhez a tanár esetleg kommentárokat fűz, vagy kijavítja a helytelenségeket. Ezután a legközvetlenebb módon előadatik az új anyag, melynek végeztével a tanár kikérdezi erről az új anyagról a tanulókat, mely után kiki egy rövid rezümét készít róla. Mindez tehát egy időben s a tanár — kinek mellékesen említve nincs katedrája, hanem a gyermekek közé ül — körüljárja a tanulók sorát, segítségükre van, felel kérdéseikre, kijavítja a helyszínén a tévedéseket stb. stb. Látjuk, hogy ez valami egészen más metódus, mint amit iskoláinkban tapasztalhatunk. Természetes, hogy ily eljárás csak kevésszámú tanulóból álló osztályokban lehetséges.

De szóljunk valamit e tanárokról.

Nem tanárok ők, inkább nevelők a szó ideális értelmében. Ellentétben a mi professzorainkkal, e nevelő tanárok teljesen együtt élnek növendékeikkel. Ha nős az illető tanár, családostól él ott s neje bizonyos funkciókat teljesít mint pl. háztartás, zene, művészet stb. Természetes, hogy együtt is étkeznek a növendékekkel.

Ez új iskolák nagy súlyt fektetnek arra, hogy nők is legyenek állandóan e kis gyermek-közösségben, kiknek jelenléte megóvja e helyet a kaszárnya jellegtől, azt meghittebbé, társadalmibbá teszi.

E nevelő tanárok nem csupán tanítanak tehát, hanem személyesen részt vesznek a kolónia egész életében, résztvesznek játékaikban, mulatságaikban, kirándulásaikban. Szerepük soha sem a felügyelőé, hanem az idősebb társé, a jóakaró baráté, öltözködésükben sem különböznek tőlük. Így aztán kiküszöbölve találjuk itt a gyermeknek azt a káros izoláltságát, mely az intézeti életnek oly közös vonása.

Sokat kellene szólnom e nevelők személyiségéről is. Ezek után természetesnek látszik, hogy karakterük ami jól ismert tanár típusainktól merőben különbözik.

Megválasztásuk természetesen a legnagyobb gonddal történik, s egyáltalában nem elegendő az, hogy az illető csupán saját szakmájának szűk körére szorítkozzék. Jellemző példa erre nézve: egy angol college igazgató egy alkalommal francia professzori állást kívánt betölteni, s midőn az előtte megjelent francia kolléga nagy buzgósággal kezdte kiteríteni előtte jeles diplomáit s ékesen szóló ajánló leveleit; ez udvariasan, de határozott hangon imígy akadályozta őt meg igyekezetében: *I don't want testimonials, I want a man!* Nekem nincs szükség bizonyítványokra, én egy embert kívánok.

* * *

Ha a délelőttöt a tulajdonképi oktatás foglalja le, a délutánt az intézetekben kizárólag kézi munkálatok és fizikai gyakorlatok számára tartják fenn.

Az ebédutáni rövid pihenés elmúltával az est beálltáig a legkülönbözőbb foglalkozások folynak le itt, legtöbbször a szabadban, mint kertészkedés, mezei munkálatok s egyéb gazdasági teendők vagy kirándulás kerékpáron, esetleg gyalog. Továbbá műhelymunkálatok, fafaragás, asztalosság, kőművesmunka, földmunkálatok stb. Mind e munkálatok egyúttal a hasznossági szempontot is szem előtt tartják. A kis kolónia a saját maga számára elkészíti játékeit, szerszámaikat, berendezési és használati tárgyait. Látjuk mint építenek felszereket, vagy tribünt a játéktéren, tán egy hidat a patakon át, egy galambdúcot, ólat, kerítést húznak, utat csinálnak az erdőn át, fákat vágnak ki, vagy elvetik a magot, öntöznek, facsemetét ojtanak, megforgatják a szénát, asztagokat raknak, ének és zeneszó mellett behordják a termést, megcsinálják a műhelyben a könyves polcokat, szertárakba szekrényeket, asztalt, padot a kertbe stb. stb.

Miért mindez?

E különféle foglalatosságoknak nem csupán nevelőhatásuk fontos, de egy csomó hasznos ismeretszerzésre is adnak alkalmat, mire a teória nem volna képes. Azonkívül, hogy a testet edzik, egyúttal alkalmas

embereket is nevelnek, kik képesek lesznek az élet esetleges nehézségeivel megbirkózni.

A mi célunk — mondja az iskola programja — kifejleszteni az ipari tevékenységek tudását és érdekét, az energiát a vállalkozásokban, a végzett munka értékelt tudását, melyre később a gyermeknek akár mint egyszerű munkálkodónak, akár mint vállalatvezetőnek szüksége lehet. Az életben igen sok balsikernek oka e kvalitások hiánya, vagy a fizikai gyengeség. Igyekeznek e helyett a gyermek fejébe verni azt, hogy semmi munka vagy foglalkozás — bármily alacsonyrendű legyen is az — nem méltatlan az emberhez, melyet mindig végre lehet hajtani, anélkül, hogy valamit veszítene gentleman értékéből.

Az ami méltó vagy méltatlan, az soha sem a munka maga, hanem az ember. Egy megkapó példát kell felhoznunk ez elvek igazolására. Mr. Badley iskolájában a Bedales-School-ban a növendékek maguk végzik el azt a kaszárnyákban is ismeretes szombati általános tisztogatás munkát. (*Corvé du quartier*). Mr. Badley ez iskola vezetője, hogy kiemelve ez alacsonyrendű munka igazi jelentőségét, e munkálatok vezetését tisztán a maga számára tartja fenn s együtt dolgozik növendékeivel.

*

Láttuk idáig mint telt el a délelőtt intellektuálisan, s most meggyőződünk arról, hogy a délutánt mily hasznos módon használják ki, de hátra van még az est: ez sem fog elmúlni eredmény nélkül.

Ha délelőtt komoly intellektuellek, délután praktikus emberek voltak e gyermekek, az est a *társadalmi egyént, a l'homme du monde*-ot fejleszti ki bennük. A *five o'clock tea* után a gyermek a társaság embere. Az iskola átváltozik családi szalonná, ahol a gyermeket mint társas lényt veszik figyelembe. Célunk — mondja Mr. Reddie — hozzászoktatni őket, hogy ne legyenek félénkek és szegletesek, s kedveljék a nagyok társaságát.

Összegyűl a tágas *drawing-room*-ban az egész kolónia, tanárok feleségeikkel, idegenek, meghívottak s kedélyesen telik el az est. Azonban nem csupán beszélgetéssel telik az idő e szalonban, mely minden tekintetben az intimitás, harmónia, boldogság impresszióját kelti fel, bútorok, berendezés, képek, szobrok stb. mind e célokat szolgálván, hanem zene, szavalás, felolvasás, színjátékok, továbbá festés, rajzolás, fényképészet, ének stb. teszi azt változatossá.

Ha még megemlítjük azt, hogy a növendékek saját maguk folyóiratot is szerkesztenek, s az iskolán belül külön kis egyesületek is formálódtak, aktuális vitákra vagy egyéb más célra: ha nem is tökéletes, de, tán egy kerek kis képet adtunk az új iskoláról, amely a gyermek szemei előtt mint egy teljes kis világ jelenik meg.

Sok egyéb mellékes s mégis fontos dologgal kellene még kiegészíteni e sietve elmondottakat, szólnunk kellene még bővebben a karakter és a morális nevelésről, ahogyan itt a gyermeket tekintik, morális, respektussal bíró személynek s nem pedig akaratonlküli bábnak; szólnunk kellene a fegyelemről, mely a morális szabadság önkéntes ösztimkódésén alapszik. Nincsenek felügyelők, spion-ok, amint Mr.

Badley azt kifejti: „A mi legjobb segítségeink — a fegyelemre célozván — az idősebb növendékek, kiknek segítsége nélkül a mi munkánk sokkal bajosabb volna, hacsak nem lehetetlen”.

De szólnunk kellene a többi iskoláról, így elsősorban Mr. Badley *Coeducativ Bedales School*-járól, ahol a nemek együttes nevelése oly szerencsésen érvényesül. Ahol a leányok éppen csakhogy külön pavilonokban laknak, de egyébként a fiúkkal együtt vesznek részt minden foglalatosságban, kivételt csupán egyes túlerős játékok, mint a football, vagy a nagyobb erőfeszítést kívánó földmunkálatok képeznek. Az eredmények ékesen bizonyítják, hogy e koedukációs rendszer, tapintatos kézzel vezetve, mily nagy előnyöket jelenthet, ha elég korán kezdik, nemcsak azért, hogy a szellemi foglalkozásoknál a fiú megfontoltabb és erőteljesebb szelleme ellentétben a leány intuitív és receptív elméjével egy új ösztönzést kelt, de a fiú jellemének fejlődésénél is több egyensúlyt, nagyobb nyugodtságot és egészségesebb morált tapasztalhatni.

Bővebben kellene megemlékezzünk a Dr. Lietz-féle német *Landerziehungsheim*-okról, mely három teljesen különálló ily otthonból áll. Ilsenburgban a 8—12 éves fiúk és leányok számára, Haubindában 12—16 éves fiúknak és végre Biebersteinban 16 éven felüli ifjak részére.

Figyelmen kívül kell hagynunk itt a többi németországi hasonló szellemű Heim-okat, mint a szintén Dr. Lietz által alapított gäienhofeni, továbbá a wald-si eversdorfi, a bajor breitbrünni és a schondorfi, aztán a wickersdorfi *Freie Schulgemeinde*-t, a soltingeni *Landschulheim*-et s végre az Oberhanbach melletti *Odenwaldschule*-t.

Csak megemlíjtük a svájci hasonló szellemű iskolák neveit: így elsősorban Glarisegg-ben, Dr. Lietz egyik legnevesebb munkatársának Frei-nak és barátjának Zuberbühler-nek új iskoláját. Hasonló a Hof-Oberkirch-i iskola. A francia Svájcban a Lausanne melletti Chailly iskolát és a *La Chataigneraie*-it említjük meg.

Franciaországban az Edmond Demolins által alapított, ma Mr. Bertier által igazgatott híres *Ecole des Roches* hívja ki a közfigyelmet. Hasonló merész kezdeményezés a Mr. Contou által szervezett *Ecole d'Aquitaine et de la Touraine*. Ide tartoznak még az átmeneti jellegű *Ecole de l'Île de France* továbbá a *Collège de Normandie* is, mely két utóbbi azonban bizonyos „józan mérséklés” felé hajlik már s nem merészkedik határozott állást foglalni.

Ha még megemlíjtük, hogy hasonló szellemű iskolák itt-ott szórványosan még Belgiumban, Hollandiában és Amerikában is léteznek — számuk ma az egész világon mintegy 80-ra tehető — úgy láthatjuk, hogy itt egy életképes és sokatígérő reform-mozgalomról van szó, melynek fontosságát nem lehet eléggé méltányolni.

Íme ezek jelentik azt, hogy: kollektív nevelés. Nevelést a családon kívül, közös, együttes életmódot, de az első pillanatban észrevettük, hogy korántsem hasonlít az ú. n. intézeti tömegneveléshez.

Hatalmas új perspektíva nyílik meg szemeink előtt, a jövő nevelésének körvonalait kialakulni látjuk.

Az első kérdés, melyet bizonyára már feltettünk magunkban az, hogyan volna lehetséges közoktatásunk egész mai rendszerét ily irányban átváltoztatni? Ha nem is számolnánk most azokkal a szinte leküzdhetetlennek látszó nehézségekkel, melyek ily forradalmi átalakulásnak útját szegnék, gondoljuk csak el, ahogy nálunk is, mintegy 4 millió iskolakötelesről van szó, hogyan lehetne ily rendszert általánossá tenni?

Mert első pillanatra is világos, adva a jelen viszonyokat, ily nevelés ma egyedül a gazdagok kiváltsága lehet. Kinek van módjában egy-egy gyermekére évente mintegy 2400—3000 koronát költeni, ahogy azt ez új iskolaotthonokban fizetik?

De hátra van a második kérdés — e pillanatban sokkal fontosabb — amivel kezdtem, mi lesz a családdal, az otthoni neveléssel?

Hivatva lehetnének ez új típusú iskolák a családi nevelést lehetőleg kiküszöbölni?

Vannak, kik azt tartják, hogy hiszen ez a fejlődés tendenciája. Látjuk, a régi patriarchális család mindinkább bomlik már, a szülő érdeke és tevékenysége messze túlér már a családi fészek négy falán, s az a 3—4 szoba a gyermek számára se többé az egész világ. Hivatkozhatnak a mai degenerációs tünetekre, az egy-gyermek rendszer mind ellenállhatatlanabb divatjára, továbbá a szülői s kivált az anyai érzés is mintha kevésbé dominálná ma már a nőt. Csak röviden jegyezzük meg, hogy e szemléletek mitsem bizonyítanak, legfeljebb a mai állapotok jellemzéséhez járulnak hozzá.

Itt csak az a kérdés, vajon a nevelés igazi érdeke-e, s vele együtt a gyermeké is, hogy a szülőt e munkából lehetőleg kiküszöböljük, de ami legfőbb, lehet-e a szülőt kizárni belőle?

Ami az angol nevelést illeti, jegyzi meg Descamps, a nevelés 8—9 éves korig kizárólag a család által történik. A család tehát Angliában is a nevelés bázisát képezi s az iskola csak folytatja s kifejleszti a szülő munkáját és ezenfelül olyannal járul hozzá, melyben a család kevésbé tudná őt részesíteni: a gyermek előkészítése a nyilvános életre.

Mr. Badley a *New-School* többször említett igazgatója egy cikkében ezt mondja: „Az utolsó század folyamán az életkörülmények radikálisan átváltoztak. Nem csupán a szükségletek változtak és növekedtek, hanem a család is általában kevésbé képes a gyermekeknek azokat a kvalitásokat megadni, melyek szükségesek az étellel szemben. Ezért szükséges, hogy az iskola fontossága ma növekedjék, kell hogy megfelelő kvalitásokat teremtsen, melyből következik, hogy az új iskoláknak internátusoknak kell lennie. Ez talán nem az utolsó ideálja a nevelésnek, esetleg más jövőendő társadalmi feltételek eltüntethetik e szükségletet. Ma azonban, amíg új princípiumok és új állapotok az életben be nem állanak, addig az internátusos új iskolák pedagógiai szempontból nagy előnyöket biztosítanak s létük parancsolónak látszik.”

Sőt, Ferrière minden józan pedagógus véleményét gondolja kifejezni abban, hogy „hacsak a család abban a helyzetben van, hogy képes kötelességeit e téren betölteni, százszorosan többet ér az ha

a gyermek a szülőnél marad. Semmiféle nevelés se lehet oly tökéletes, mint a családi, mert egyedül ez képviseli azt a miliót, mely a gyermeknek kiváltképpen megfelel.”

Semmi sem éri fel az igazi családot, mondja Paul Gaultier, melyből származunk, mely bennünket zseneségünktől kezdve gyengéd gondoskodással vesz körül. Mindenekelőtt a gyermek érzelmisége sehol sem alakulhat ki normálisan, csak a családban, s hogy érzelmi világa teljességben kinyílhassék, bizonyos enyhe légkörre van szüksége, melyet sehol sem kaphat máshol. Az anya szeretete pótolhatatlan. Mennyi szomorúság, engesztelhetetlenség, gyűlöletnek nincs egyéb oka, mint ily légkörtől megfosztott gyermekkor, a szülői gyengétség hiánya, mely nem állott a gyermek és az élet közé, hogy annak első kemény csapásait kivédje.

Százszorosán igazak ez állítások, ha a gyermekség első éveire vonatkoztatjuk őket, mikor a kisgyermek feltétlen és egyetlen szüksége az édes anya, kit nem pótolhat soha senki.

És most tekintsük a fejlődő nagyobb gyermeket. Azt mondtuk, hogy hacsak a szülő képes betölteni szerepét, százszorosán többet ér, ha a gyermek otthon marad. Igaz, de hiszen épp az a baj, hogy látjuk, tapasztaljuk, a szülő mennyire képtelen e feladatra, nem jobb-e tehát ha a gyermek elhagyja a szülői házat s ez új iskolákba megy, ahol alkalmas milióban élve képességeit megfelelően kifejleszthetik?

Feltétlen így van, s alig akadhat józanítóéletű ember, ki ezt ne helyeselné. Helyezzük hát el őket ez új iskolaotthonokba.

De vajon a gyermek igazi érdeke-e, hogy ez új típusú intézetekbe — ebbe az ideális, de mégis csinált kis világba — zárva, egyszerűsített szeparáljuk őket a mi annyira komplex, annyi fenyegetésekkel teli nagy világunktól. Hiszen az az ifjú, ha felnőtt, elhagyja majd gyermekora ez edenét; helyes-e most, hogy ez ifjú az igazi életbe lépve, mint egy előkelő, széplelkű; de idegen jelenjék meg?

Hiszen az élet nem csupán egy-egy bájos vidék, nem csupán idillikus gazdálkodás és kertészkedés, szórakoztató műhelymunka, sport és játék, s nem csupán kedves professzorok és nénik, szerető társakból áll, hanem füstös és poros városhalmazok, emberfaló gyárak, kemény munka, éhség, megalázás, gyűlölet, rút szenvedélyek, ember embernek farkasa, politika és pártszendvények, bűn, kórház és rablánc, vajon most induljon ez egészséges, edzett, energiateli, felsőbb moralitású, igazi tudású, de a szó nemes értelmében mégis naiv ifjú mindezek felfedezésére? Oh kétségtelen, meg fogja állni a helyét az életben, de mily árat fizethet érte?

Nemde, ilyenformán a másik szélsőségbe esnénk.

A gyermeknek örökös szüksége lesz otthonára, melyben született, melyhez a legszorosabb kapocs fűzi, melyen túlérhetnek céljai — modern világunkban a család nem jelentheti már céljaink végét — de a Himaláját akarná széthordani az, aki a család elpusztulásáról beszél.

Szemben a mai degenerációs tünetekkel, melyek magyarázata a jelen gazdasági és szociális viszonyokban keresendő — egészen biztosan állíthatjuk, hogy a gyermek iránti vágy s a gyermek igazi értékelése a jövő társadalomban csak fokozottabb lehet.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Braun Róbert: Goga Oktavián a magyar kultúráról

Goga Oktaviántól, az ismert jeles román költőtől a *Románul* c. napilap jan. 7-i számában igen figyelemreméltó cikk jelent meg. A cikk nem csupán írója miatt érdemel figyelmet, hanem azért is, mert kifejezője annak a véleménynek, mely ma a magyarországi román intelligencia körében igen elterjedtnek mondható. A cikk — annak jelentőségére való tekintettel — egész terjedelmében következik alább. E sorok írója úgy a szerző, mint az olvasó szíves elnézését kéri e hevenyészett fordításért, melyben az eredetinek bizonyára sok árnyalata vész el. Erre szolgáljon mentségül az, hogy e cikk csak néhány nap előtt került kezébe. Ez is egyik jellemző adat arra, hogy mily sajnálatosan ritka az érintkezés a nemzetiségi kultúrával. Ha e cikk nem Magyarországon, hanem pl. valamelyik német vagy francia lapban jelent volna meg, bizonyára nem kerülte volna el ily sokáig a közfigyelmet, melyet megérdemel. Íme a cikk:

Egy anachronizmus: magyar nemzeti kultúra

„A magyar kultúrát a magyar nemzet élő lelke szabja meg . . . amely mindenható, örök és halhatatlan és amely megszabja a maga irányát épen úgy, mint ahogy meg van szabva a csillagok fénye.”—
Zichy miniszter dec. 14-i parlamenti beszéde.

Különösen ismert az a hiperbolikus szellem, az a mértéktelen túlzás, mellyel magyar honfitársunk szokásos módon hirdeti faji kvalitásait. A magyar publicisztika, irodalmuk, csakúgy visszhangzik ama keleti nyegleség bántó hangjaitól, mely csak szuperlatívuszokat talál, amikor bármiféle sajátosságáról van szó Árpád nemzetének. Az önbírálat e hiányában, a nagyzási hóbort és a beteges túlzás figyelembe nem vételének jegyében haladt náluk a közszellem és folyt a társadalmi nevelés. Az emberi nem által megmászott gondolatcsúcsok a magyar becslés retortáján át nyomorúságos, értéktelen vakondtúrásokká válnak, ellenben a turáni agyvelő ártatlan életnyilvánulásai óriási méreteket öltenek.

Nem hiszem, hogy legyen ország, ahol több ember volna tévedésben saját értékét illetően, ahol többen lennének oly széles gesztusokkal és oly rosszul alkalmazott nemzeti büszkeséggel, mint Magyarországon. Seholsem találni oly rosszindulatú köztisztviselőket, oly brutális kalauzokat és oly harcra kész csendőröket. Egy nyugati idegenre nézve ez a furcsa világ, e vitéz és harcos emberek, ez a neveléses grandezzaival való viselkedés idegenszerű látvány és szánakozó mosolyra vagy gúnyra indító.

Ama számos kvalitás közé, melyek a szomszédos nemzetek fölötti szuperioritásukat biztosítják, ők első helyre teszik a magyar nemzeti kultúrát. A budapesti sajtó, a parlamenti szószék, az irodalmi eszmék egyre sűrűbben hozzák fölszínre ezt az érvet, hogy politikai szupremáciájuk leghatalmasabb oszlopa a magyar nemzeti kultúra, melynek erejénél fogva uralomra hivatvák, inferiális fajokkal állván szemben. E fölfogás aktuális bizonyítékát adják a közoktatásügyi miniszternek, Zichynek szavai, melyekkel egy román szónoknak válaszolva, a nemes gróf valódi nemzeti lendülettel elragadtatva, össze-tesztveszti a magyar kultúra útjait a mennybeli csillagok járásával. Ezt az érvet egyébként az államhatalom szervezete is fölntartja közöttünk bajonetekkel és világgá kürtölik megszámlálhatatlan, részint fizetett, részint nem fizetett szónokok. Annyiszor fordulván elő, képes természetesen arra, hogy néha a mi embereink közül is soknak megzavarja józan ítéletét és ezáltal téves vélemények sorozatának forrásává lesz.

A mi erdélyi intellektuelünk, ki el van szigetelve környezete által a román kultúra szuperioritásának megnyilvánulásától, ki idegen nevelésre van kárhozzátva, gyakran marad megfosztva attól, hogy a magyarizmus tündöklő homlokzatát a maga fényében lássa, mely megszédíti és meggyöngíti saját hatalmába vetett hitét. Hány embert nem találunk naponta, kik előtt Apponyi gróf a parlamenti harc legmagasabb kifejezője, Az *Újság* a legjobb publicisztikai orgánus, Újházi a legzseniálisabb színész, Pikler a legtudósabb tanár, Molnár Ferenc a legszemélyesebb szerző és így tovább. Ezek a száműzöttek, kiket balsorsuk távoltartott a nyugat gondolkozásától és egyidejűleg megtagadta azt az alkalmat is, hogy a román szellem titkait megértsék, sajnálatraméltó szellemi életet folytatnak, telve tévedésekkel és bizonytalanságokkal. Az ő hibrid pszichológiájuk leghajlékonyabb arra, hogy az idegenekkel a bűnös alku vékonyság húrjait üssék meg, az ő seregükből kerülnek elő a Seghescu-féle politikusok és irodalmárok, ők törvényes követeléseink leszállításának árverésénél az ügynökök. Mily nagy szolgálatot tenne ez iránytű nélküli hajótörötteknek és mily tájékozást nyújtana a mi társadalmunkban egy világosan látó elme, mely bizonyos tudományos kutatások világában igyekeznék bemutatni korunk úgynevezett magyar kultúrájának képét. A szomszédok hozzájárulását leszámítva, az oly túlnyomó idegen elemeket kiküszöbölve, megállapítaná a különlegesen magyar alkotások valódi eredményeit és megmutatná azt a végtelenül szerény sarkocskát, mely e népnek az intelligencia egyetemes küzdőterén jut.

E sorokban ezt csak futólag kívánom vázolni, fölntartva azt a

jogot magamnak, hogy visszatérjek valaha a kérdésre, e reánk nézve eléggé érdekes problémára, t. i. arra az anachronizmusra, melyet elkövetünk, amikor ma magyar kultúráról beszélünk a magyar irodalom fejlődésének jelenlegi fázisával kapcsolatban.

Egy idegen olvasóra nézve, ki ismeri a magyar népet és ismeri azokat az irodalmi műveket, melyekben jellemvonásai meg voltak rögzítve, a jelenlegi irodalom teljesen idegen képet mutat. Az utóbbi kor egész termeléséből egyetlen irodalmi műfaj sem kifejezője a magyar szellemnek, egyik sem ered a különlegesen magyar gondolkodás rostjaiból. Mindabból, amit ma nyomnak — és az ő könyvkereskedelmük óriási — nem tűnik elő a magyar nemzeti irodalomnak szerves impulzusa. Hasztalan keresed könyveikben a magyar pszichológia történelmi följegyzéseinek tükrét: az úgynevezett magyar irodalomban a magyarok egyre ritkábban találhatók. Elvesztek Jókai romantikus típusai és Kemény báró dölyfös, nehézkes és makacs nemesei. Mikszáthtal eltűntek a szimpatikus, vidám parasztok is a tótok földjéről. Megszűnt a lendület hagyománya, a nemesség bélyege, az írónak tárgya iránti őszinte szeretete, színdarabjaikban nem találkozol a lármás, indulatos paraszttal, a lírai költészetben sem leled a paraszti egészséget, a természet szeretetét. A puszta sincs többé a magyar dalokban, sem a csárdái kurjantás, sem a bakonyi haramiák regényes bátorsága. Minden különleges vonást föláldoztak, irodalmuk többé nem nemzeti irodalom.

Esztétikai értékeik módosultak, irodalmi hitük megváltozott, hőseik mások lettek. Többé nem harcoló irodalom, a küzdőtéren nincsenek harcosok, nem látod ott többé a nemzeti küzdelemnek népszónokait. Nem akadsz fel többé a turáni heveességnek erélyes hangjain, szemed láttára rajzolódnak a nemzetközi művészetnek szomorú, sötét képei és elhasznált kliséi. Kínzott szellem, egy túlzó egyéniség hánykódásai, durva cinizmus és hallatlan frivolitás kérnek szót mostani termelésükben. A paraszt megszűnt irodalmi tárgynak lenni, a nemes alig tűnik föl egy-egy színdarabban, hogy nevetséges pózával gyönyörködtesse a nézőket. Az a híd, mely a mai és a múlt magyar szellemet összekösse, megszakadt, ama társadalmi elemeknek, melyek e népnek történelmét csinálták, nincs szavuk az irodalomban. Helyettük a színpadon a Lipót-városi ügyvédet, az utilitarista polgárt, a városit találod, aki vak a természet szépségeivel szemben. A költőnek rímbe kell szedni az aszfalt összes nyomorúságaitól nyugtalanított lélek lázait, strófáiból kikeresheted a minden hittől megfosztott modern pogánynak spleenjét vagy keserűségét, a hajdani panteizmus színes képei helyett komor sötétséget fogsz találni. Egy könyv végére érve, ha rekonstruálsz a szerző személyiségét, kínosan fog érinteni új ismeretséged. Magadhoz térve, hamarosan megállapíthatod: ennek az úrnak semmi keze sincs az ezeréves magyarság egész történelmi tepeledesehez, Árpádtól Arany Jánosig. Ez az úr szokott alakja a modern ahasverizmusnak, kivel Ostende-ban, a Riviérán és a Singapore-ba menő hajó fedélzetén találkoztunk, neve Meyer, Durand vagy Löwy és mindig ilyen volt. Ez az úr lehet, hogy ma esetleg a Pesti Hírlap szerkesztője és a Király-színháznak ír darabokat, de amilyenek én látom, unottnak, embergyűlölőnek, félénknek, tele problémákkal és

reumával, a lehető legalkalmatlanabb jelenség volna Nagyszalonta lakói között, kik számára épp oly lelki idegenek volnának, mint Skócia farmerei. Elkülönítve egy évezredes örökség minden hagyományától, nem érti e föld titkait, sem levegőjét, sem világításait, sem árnyékait, sem színeit — és mikor egy étkezőkocsiban a magyar pusztán keresztül utazik, tekintete unottabb az enyémnél. Bennem megvan legalább a történelmi ellenségeskedéstől izgatott szomszéd eleven érdeklődése, holott az ő szemeiből a Weltbürger kényszerűsége néz ki, aki mindenféle nemzeti előítéletől mentve van.

Honnan ered a mai magyar irodalomnak ez az idegen ábrázata? A válasz rövid és egyszersmint világos: Budapest. Budapest pusztításai vannak ezeken az idegen lapokon. Ez a hirtelen város, a maga amerikanizmusával, kabaréival, zsidóival, Dohány-utcai zsargonjával, éjszakai obszcenítésával, ez a rögtönzött hangyafészek rányomta pecsétjét a magyar irodalomra. Ennek a metropolisnak hagyomány nélküli fajkeverékéből, mely benszülött svábokból, túlnyomó számú zsidókból és importált magyarokból áll, egy sajátságos etnikai keverék támadt, mely a magyar fajra úgy életmód, mint lelki tekintetben idegen, mely parasztokból, a nemesi osztályból és a vidéki városok friss polgárságából támadt. E keveréket minden faji vonás tekintetében a szemita elem determinálja, úgy értelmi képességére nézve, mint gazdasági és számbeli hatalom tekintetében. Másutt sehol meg nem adott politikai szabadsága és Galíciához közelléte folytán ez a zsidó áradat évről-évre nőtt, egyre kevesebb akadályra talált az inferiális benszülöttekben és itt a Duna partján fészket verve, ismert intelligenciájával és élelmességével megkaparította a kereskedelmet, ipart, kultúrát. A közélet megnyilvánulásának minden ágát elárasztotta ez a nyughatatlan nagy képességű nép. Tudatos munkában töltött félszázad elég volt, hogy mint bevándorolt megsemmisítse egy eléggé halvány múlt jellegét és a legyőzöttek összes attribútumaiból csupán a magyar nyelvet vette át, a maga füle szerint módosítva, hogy Budapestből megteremtette a szemita nemzeti kultúrának leghatalmasabb empóriumát.

Természetes, hogy Budapest szellemi gimnasztikájának nincs semminemű közössége az ezeréves magyar nemzet kovászával, természetes, hogy a Király-utcai gheetto penészes falai közül nem visszhangozhatnak a magyar betyárok vadromantikus dalai. Érthető, hogy a Népszínháznak, melyben szókimondó pusztai pásztorok és lobogó gatyájú kecskeméti betyárok kértek szót, meg kellett buknia, hogy helyet csináljon kozmopolita operetteknek és Molnár vígjátékainak, melyekből kiérezheted a szemita szellem hideg humorát, fölforgató cinizmusát és mesterkéltégeit. Bizonyos, hogy népies darabjaik szimpatikus, primitív alakjai anachronizmus és borzalmas unatkozásra való alkalmak voltak a varsói külvárosokéhoz hasonló nézők számára. Ez az idegen beáramlás szakította meg a magyar irodalomban a magyar szellem történelmi folytonosságát és szülte azt a sajátosság nélküli, a szokásos nemzetközi termelés előírásaitól vezetett irodalmat, melyben ha ugyan van nemzeti vonás, az szemita.

Nincs itt szó a budapesti írók tehetségéről, hanem műveik

nemzeti karakteréről. Senkisem fogja tagadni Kiss József tehetőségét, ki balladáiban és lírai költeményeiben gyakran eltalálja az irodalmi szépség szerencsés kifejezéseit, de senkinek sem kell hinni, a ghettö legintimebb múltja emlékének ez a szerelmes látnoka (*Mesék a nagyapámról*) magyar lenne az irodalomban. Az ő írásai is részei a zsidó nemzeti kultúra szellemi patriotizmusának, mint Moris Rosenfeld költeményei és Ronetti Roman *Manassé*-je. És hozzá hasonló a legtöbb író, ki a mai úgynevezett magyar irodalom uralkodó szellemét képezi. A megértő olvasóra nézve a legnagyobb könnyűséggel válnak világosakká e két nép faji vonásai, kiket a balsors arra kényszerített, hogy irodalmi kompromisszumot kössenek. Pl. Ady Endre hipermodern költészetéből, minden verlainei exotikusságával, érzékeny, beteg egocentrizmusával, kifejtheted a magyar vér féktelen szenvedélyét és heves akaratosságát, viszont Szép Ernő csengő szólása és szójátékai elárulják a terézvárosi *gamin*-t, a *pure et simple* zsidót. A megfigyelőre nézve, aki ismeri egy nemzet szellemének rejtékelyeit, a nyelv nem döntőjelentőségű elem, sokkal bizonyítóbbak azok az igazságok, melyek egy műalkotás teremtő szellemében nyilvánulnak meg.

Mint mondtam, hasznos és igazán nagy fontosságú munka volna ránk nézve analizálni napjaink magyar kultúráját. Egy nagy tanulmányban lépésről-lépésre ki lehetne mutatni faji vonásait és differenciálódását, meg lehetne állapítani a magyar szellem sajátosságait, a zsidó mentalitás jellemző reflexei mellett. Mi sem könnyebb, mint az irodalmi termelésből kimutatni a szerves nemzeti jellemet.

Eszembe jut mellesleg a nagy költőnek, Petőfinek, naiv költéssel telt, ismert románca: *Megy a juhász számaron*. Ez az egész egyszerű vers oly megindító. A pásztor számaron nyargal, siet haza. Lábai csaknem a földig érnek, mert a legény nagy, de bánata nagyobb. Furulyázott ott kinn a mezőn és nyája békésen legelt, mikor hírül hozzák, hogy kedvese haldoklik. Gyorsan föl a számarra és hajrá, a házhoz, de már későn érkezett, a lány meghalt. Elkeseredve, mit tegyen szegény fiú, fogta a furkóját és föbe csapta a szamarat . . .

Az igazi magyar szellem egy jellegzetes tünete nyilvánul meg Petőfi e négy versszakában. A pusztai nyáj tájképe, a számaron nyargaló juhász, ennek naiv bánata és gesztusa — kivált a gesztus — a végén a furkóval, lehet-e valami magyarabb? A szenvedély heves kitörése, a számarnak föbeütése a furkóval tipikus reflexe a magyar léleknek. Képzelnétek pl., hogy egy szász föbeütné szamarát, mert szeretőjét holtan találta? Semmiképpen. Lehet, hogy eladja és Amerikába megy vagy tudom is én, mit tenne. De a föbeütés, így van ez magyarán. Íme, a magyar nemzeti irodalomnak egy terméke, a magyar szellem eleven megtestesülése.

Mily messze esnek ezektől a mezei képektől mai alkotásaik és Budapest egész jelenlegi irodalma. Emlékezetemben maradt egyik írójuknak egy rendkívül jellemző lapja, ki Ignotus néven ír, neve, ha jól emlékszem, Veigelsberg és iskolai feje, igazgatója a legbecsültebb folyóiratnak, a *Nyugat*-nak. Valahol a természetnek a modern emberre gyakorolt befolyásáról ír és sok határozottsággal hangsúlyozza

hogy mily egyedül érzi magát egy erdőben. Kínos érzés szorongatja egy fenyőerdő közepén. A vad természet enerválja, a fák zúgása borzalommal tölti el. A francia parkok, a nyírott, gondozott parkok tetszenek nekem. Szeretem a természetet — ilyféleképp végzi Ignotus úr — de csak odáig, míg érzem az emberi kéz nyomait . . .

Akartok-e jellegzetesebb leírást, melyben a természettel való minden belső kapcsolatot megszüntető városinak érzelve megnyilvánulhatna? Hogyne érintené kínosan egy fenyőerdő csöndje ezt a falak árnyában fogant agyvelőt, Veigelsberg urat, ki már oly számos nemzedék óta szakított meg minden érintkezést a természettel, a ghető nehéz levegőjétől ellankadt tüdeje pedig nem viseli el az ózont és hagyományos szemita félelmét fölriasztja minden lelki emóció. Azonban tipikusan zsidó lap, ez a prózája Veigelsberg úrnak, ki eléggé szellemes aforizmaiban valahol így kiált föl: „A múlttal szemben csak egy kötelezettségünk van: az, hogy elfelejtsük”.* Hiszem én is Ignotus úr, összes okai megvannak erre . . .

Sok hasábon lehetne folytatni ezt a párhuzamot, szembehelyezve a magyar szellem alkotásaival a szemita szelleméit, az úgynevezett magyar irodalomban. Ezt az analízist minden hozzáértő könnyen megtehetné és nem is kellene haragot keltenie, minthogy ez csupán egy a viszonyok erejétől kikényszerített igazság megállapítása volna. Az a konklúzió, mely hasonló párhuzamból következik, mely a magyar irodalom történetéből visszatükröződik, az, hogy a magyar nemzeti irodalom véget ért a költészetben Petőfivel és Arany Jánossal, a prózában pedig Mikszáth-tal, helyet csinálva a budapesti zsidó nemzeti irodalomnak, mely napjainkban uralkodik.

Ez az igazság és nagyon sajnálnám, ha e gyűlölség nélkül tett megállapítások keserűséget okoznának a mai dunamelletti íróknak, kiknek működése amennyire követhetem, fölkelte a visszhangot ama irodalmi tehetség mértékében, mellyel porondra lépnek.

Szeretném azonban, ha egy tanulság levonatnék e sorokból, még pedig az a tény, hogy egy ily sajátosság nélküli, gyökeretlen kultúra, amilyen a mai magyar, melyről ditirambuszokat zeng Zichy miniszter úr, nem lehet veszélyes ránk nézve, kivált ma, amikor a román irodalom szuperiőr is irodalmi tehetségek tömege által nemzeti irányban halad.

Megmagyarosítani minket jelenlegi termelésével a magyar irodalom nem képes, legföljebb szemítává tehetne, erre azonban túlságosan összebarátkoztunk a fenyőerdőkkel, melyekben oly rosszul érzi magát Veigelsbergere Leó úr.

*

Bármit is gondoljunk arról, hogy e cikk gyűlölködéssel van-e írva vagy sem, el kell ismernünk, hogy jól van megírva. Van benne temperamentum és lendület. Azonban annyi bizonyos, hogy Budapest nem részesül valami szerető és megértő elbánásban. Úgy szerepel, mint az esztétikátlanság netovábbja, az erkölcstelenség csimborasszója, melyet Goga legutóbbi, a *Huszdik*

Század-ban ismertetett könyvében* Jorgával egyetértőleg így jellemez: „zsidó és amerikai város, sok zajjal és sok szemtelenséggel.” E nyomon indulva érthetjük meg Goga álláspontját magyar kultúrával szemben. Joggal kérdezhetné valaki: ha a szerző oly elfogulatlan miért nem mondja mindezt, amit Budapestről mond Bukarestről is? Talán Bukarest több vagy régibb tradíciójú? Erről szó sem lehet. Talán több esztétikával épült vagy a természet szépségei jobban feledtetik az emberkéz esetleges hibáit? Ezt sem mondhatná senkisé. Talán hübb tükre a román szellemnek, mint Budapest a magyarnak? Ezt is alig gondolhatja bárki is, mert hisz Bukarest mint tipikusan denacionalizált város ismeretes világszerte. Ha nem is oly amerikai, mint Budapest, viszont alig kevésbé zsidó. Az 1899-i népszámlálás (azóta újabb adat nincs) szerint az idegen védelem alatti, továbbá a román állampolgárságot élvező zsidók leszámításával Bukarestben a lakosság 15%-a zsidó (Budapesten 1910-ben 23%).

Ha különben Goga a zsidóság szerepét akarja tanulmányozni a városokban, erre Románia sokkal alkalmasabb, mint Magyarország. A département-ok székhelyeiben a lakosság 21,2%-a zsidó (Magyarországon a törvényhatósági városokban 14,1%), sőt ha Moldvát külön vesszük, a departement-ok székhelyeire 38,2%, a többi városra meg éppen 43,4% jut. Pl. Jasi-nak, (Romániának Bukarest utáni legnagyobb városának) 50,8%-a zsidó. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a moldvaiakhoz hasonlóan zsidó jellegű városok sehol a világon nincsenek. (L. a *Veröffentlichungen des Bureaus für Statistik der Juden* 5. füzetét: *Die Juden in Rumänien*. Berlin: Lamm 1908.)

Ha a szerző előtt Budapest nem kedves, nyilván nem kedves tehát Bukarest sem és ha csupán Budapest elleni antipátiájának ad kifejezést, annak oka nyilván az, hogy román közönség előtt sokkal opportunusabb Budapestről rosszat mondani, mint Bukarestről. Nemcsak ebből a cikkből, hanem Goga költeményeiből és egész működéséből kiindulva, egy lépéssel tovább mehetünk és megállapíthatjuk, hogy a falu költője, ki a várost ellenséges szemmel nézi. Általában e cikk két antipátián alapul: a városok és a zsidók elleni antipátián. Vegyük sorjában mindkettőt.

E sorok írója, sajnos, nem eléggé jártas a mai román irodalomban, hogy abban Goga helyét megállapíthatná. Azonban eléggé ismeri a legnagyobb román költőt, Eminescu-t ahoz, hogy kultúráérték tekintetében a kettőt összehasonlíthassa. (Természetesen itt esztétikai értékmérésnek helye alig lehet, ez teljesen kívül esvén e cikk keretén.) ily tekintetben pedig kétségtelen, hogy Eminescuhoz képest Goga nagy visszaesést jelent. Eminescu, bár sokkal régebben írt (1863 és 1889 közt) az akkori román viszonyokhoz képest egyenesen csodálatos szociális érzékkel bírt, kinek költészetében nem csupán egy

* *Insemnarile unui trectator*. Arad: Tribuna 1911. 481.

elmaradt keleteurópai nép szűkkörű érzel- és gondolatvilága jut szóhoz, hanem mely a nagy európai filozófiai és társadalmi eszmék visszhangja. Oly európai Eminescu, hogy a legújabb időkig magyar költő sem mérkőzhetnék vele — talán Madách kivételével — modernség és egyetemesség tekintetében.

Mert milyen közönség számára ír Goga? A románok kulturális erőviszonyairól Jászi nagy könyvében található az olvasó adatokat. Hadd álljon itt kiegészítésül ez:

A törvényhatósági joggal fölruházott városok összes népessége volt 1910-ben 2.197,619: ebből román 37,959, vagyis kevesebb, mint a német, horvát, szerb és tót városi népesség, holott e nemzetiségek valamennyien kevesebb számúak a románoknál. Az összes városi román lakosság együttesen kevesebb, mint pl. Nyíregyháza népessége. Ez a városi népesség az összes román népességnek 1,27%-a, aminél az egész ország már 1787-ben is sokkal kedvezőbb arányt tüntetett föl, mert már akkor az összes lakosság 4,84%-a lakott törvényhatósági városokban. Még szemléletesebb e szám, ha hozzátesszük, hogy ha a románság a városokban az átlaghoz képest volna képviselve, mintegy 234 ezernek kellene lennie 38 ezer helyett. Kedvezőbbé ez az arány csak a rendezett tanácsú városoknál válik, hol az összes román lakosság mintegy 85.000 (6,3%).

Csak természetes, hogy ily viszonyok közt a románság csak egyetlen napilapot tarthat fenn, melynek előfizetői 3000 körül lehetnek (bizonyára van olyan aradi magyar lap, mely publicitására nézve fölülmúlja) és hogy a könyvfogyasztás is nagyon korlátolt. Bár a magyar könyvüzlet eltörpül a nyugati mellett, a hazai románhoz képest csakugyan óriási méretű. E sorok írója néhány hónap előtt átnézte a legnagyobb hazai román könyvkereskedés egész állományát, beszélt ugyanott egy román cég utazójával és így valamelyest saját tapasztalatai alapján mondhatja, hogy ez az üzlet nem haladja fölül egy közepes vidéki üzlet méreteit. E román könyvkereskedés vezetőjétől tudja, hogy az üzlet klientelája sokkal inkább a vidék, mint a város és hogy a városi román középosztály román könyvet alig vásárol. A falusi papokból, tanítókból és jobbmódú parasztokból álló közönséget pedig csakugyan teljesen fölösleges a budapesti kultúra csábításától féltetni. Gogának igaza van, ehez ez a közönség valóban még túlságosan közeli barátságban áll a fenyeődőkkel.

Míg tehát az egyik költő társadalmi háttére az iparosodni, haladni törekvő és a nyugat eszméi felé forduló fiatal Románia, a másiké egy szűkkörű, sovíniszta, konzervatív társadalom, az erdélyi konzervatív magyar társadalomnak halvány mása, az erdélyi román intelligencia, mely egy lépésre sem mozdulhat el az egyháztól és a parasztságtól, amelytől a legszorosabb függésben él. Ezt szinte szimbolikusan mutatja, hogy Goga első gyűjteményének első verse egy imádság, a második pedig a

paraszsághoz szól. Ugyanezt mutatja az is, hogy e kötetet a román akadémia megjutalmazta. Egy állami támogatást élvező akadémia, mely egy fiatal költőt megjutalmaz, elsősorban azt akarja kifejezni, hogy a költő erkölcsi, politikai és társadalmi irányát helyesli. Ezért hajlandó még azt is megbocsájtani, ha a költőben tehetség van. Ha Goga Oktavián verseit magyarul írná, a mi akadémiánk is örömmel jutalmazná meg azokat, amiben legfeljebb az akadályozná meg, hogy a tehetség iránt nem oly elnéző, mint a román akadémia. Szinte az jut az olvasó eszébe, mikor Goga bírálatát olvassa a régi magyar irodalomról, hogy talán ily jutalomra akar érdemeket szerezni, amikor a legkonzervatívabb hivatalos magyar esztétikusokon is csaknem túltesz ítéletében.

Érdeemes kissé megállni Gogának a régi magyar irodalommal illető értékítéleténél. Vajon az mutatná a magyar irodalom hanyatlását, hogy már nem esik szó a pusztáról, csárdákról és betyárokról? Petőfinek és kortársainak okuk volt ezeket választani költészetük tárgyául, mert ezek akkor élő, létező dolgok voltak. De ma? Ugyan hol van ma Petőfi pusztája? Hol a betyárok, a csikósok, a juhászok, a csárdák? Csaknem teljesen eltűnt valamennyi. A puszták nagy része föl van szántva, a betyároknak és pusztai csárdáknak pedig csak emléke van meg. E sorok írója több hetet töltött a szegedi tanyákon és konstaltta saját szemeivel, hogy mivé zsugorodott össze a pusztai élet. Az egész óriási határban már nincs egyetlen csikós sem (aki csak lovakat őriz), egy pásztor cserényében pedig (a balástyai pusztán) a *Friss Újság* egy számát és egy fogkefét talált. A mai költőktől azt várni, hogy a pusztáról és a betyárokról énekeljenek, ép oly képtelenség volna, mintha Petőfitől kortársai azt kívánták volna, hogy kurucdalokat írjon. Hogy a paraszt letűnt volna a magyar irodalomból, az éppen nem mondható. Móricz Zsigmond és Tömörkény István nem hozták-e közelebb hozzánk a parasztot minden eddig élt magyar írónál? Tömörkény egymaga vagy tíz kötetnyit írt róluk és ha a hivatalos körök nem is értékelték soha, pedig teljesen konzervatív életnézetű és vérmérsékletű (úgy látszik megsejtették benne ösztönszerűleg a tehetséget), a közönség szereti és olvassa. A budapesti közönség is. E sorok írója a helyszínén olvasta Tömörkényt és mondhatja, hogy egyetlen magyar íróban sincs annyi *couleur locale*, annyi, hogy úgy mondjam, földíz, mint benne. És Móricz Zsigmond egyetlen novellájában nincs-e több igaz vonás a paraszt lélektanából, romt az égés? hazug népszínműirodalomban? Szinte azt kell gondolnia az embernek, hogy Goga csak iskolai emlékei alapján vagy hírből ismeri e népszínműveket. A bennük szereplő parasztok ép oly kevésbé léteztek, mint a rokokó kor pásztorai. A többi mellett egyik külső szállangja voltak a népies nemzeti iránynak melynek e költészet társadalmi háttérének átalakulásával épp úgy értékét kellett vesztenie, mint egy óceáni szigeten a kagylópénznek az európaiak hódítása után.

Azonban nemcsak az mutatható ki, hogy Goga téved, hanem könnyű annak okát is látni, hogy miért téved. Az a közönség, az a társadalom (az erdélyi románság), melynek ő ír, társadalmi tagozódás és fejlettség tekintetében ott tart, ahol a magyarság tartott Petőfi és Arany idejében. Ezért érti és szereti ő a régi magyar irodalmat és ezért idegenszerű előtte az új. Ha ez így van, akkor ép ily ellenséges érzéssel kell tekintenie a bukaresti modern irodalmat is.

Amikor pedig a szűkkörűség vádja hangzik el Goga ellen, téved az, aki azt hiszi, hogy ez megcáfolható azzal, hogy Goga Oktavián sokat járt külföldön. Elvégre Szabolcska Mihály is járt külföldön és mi említésre valót talált ott? Salzburgban azt, hogy a német legények szerelmi vitáikat szócstatával és nem verekedéssel intézik el, mint a magyar alföldön (mellékesen megjegyezve: micsoda etnográfiai falzum ez, mikor a német legények korcsmai verekedései le a *Fliegende Blätter*-ig a német élclapok legelkopottabb témája) és Párisban azt, hogy a kávéházi közönség közönnyel hallgatja a cigányzenét. Nem szeretném, ha valaki félreértené ezt. Szabolcska két versének szépségét e megjegyzés legkevésbé sem kívánja kisebbiteni, csupán azt akarja bizonyítani, hogy e költőre nézve Páris csak negatív hatott. Talán fölösleges is hangsúlyozni, hogy a költő értéke független attól, hogy mily erkölcsi, politikai stb. értéket képvisel az a társadalom, mely költészetében megszólal. Senkisem fog meglepődni Taine ítéletén, melyet angol irodalomtörténete végén mond Musset-ről és Tennyson-ról: „A világ, mely Tennyson-t hallgatta, többet ér, mint a franciák polgár- és bohém-arisztokraciája, de én jobb szeretem Musset Alfrédot, mint Tennyson-t”.

Az természetesen egészen egyéni dolog, hogy kit tartson valaki a maga költőjének, Musset-t-e vagy Tennyson-t — azért is beszél róluk Taine első személyben — azt azonban objektíve meg lehet ítélni — és ezért beszél itt Taine harmadik személyben — hogy az egyik társadalom haladottabb, fejlettebb, differenciáltabb, tehát értékesebb típus, mint a másik. Amily tárgyilagossággal Taine eljár, oly tárgyilagossággal állapíthatjuk meg mi is, hogy bármily véleménye is legyen valakinek Goga Oktavián költészetéről — és e vélemény mindenképen elismerő lesz — az ő társadalma egyelőre kevesebbet ér mint az, amely számára a *Nyugat* készül.

Hátra van annak a kérdésnek vizsgálata, hogy mennyiben igaz az, mintha a magyar irodalom helyét Budapesten egy zsidó nemzeti irodalom foglalta volna el.

Oly gyakran fölhangzó vád, különösen a nemzetiségiek részéről ez, hogy amikor egy zsidó a magyar kultúrához csatlakozik, ez épp oly árulás és renegáció, mintha egy nemzetiségi tenné. Azonban a kettő közt nagy különbség van. Mert melyik az a zsidó nemzeti kultúra, mely föntartható lenne? Földje nincs és nyelve sincs; a hozzáragaszkodás — ha ugyan egy-

általában lehetséges — a ghettó föntartását jelentené. Jelentene egy oly kultúrszínvonalat, amely az orosz és romániai zsidók közt található, pedig erre a színvonalra Goga romániai barátai aligha büszkék. Egy jogilag vagy társadalmilag inferiális helyzetben levő egyén asszimilálódása csak akkor áruulás, ha a recipiált azok ellen fordul, akik vele hasonló jogi vagy társadalmi helyzetben voltak. Áruuló és renegát például az a politikus, akinek egyenes ősei jobbágyok voltak, ő maga azonban az arisztokrácia szolgálatába szegődve, a demokrácia ellen fordul; áruuló az a román, akinek ősei bocskorban jártak, ő maga azonban csendőr, szolgabíró avagy titkos főispán aspiráns, aki gyűlöli a parasztot és az erőszakos magyarosítás szolgálatába szegődik. És áruuló az a zsidó, akinek ősei kaftánban jártak, ő maga azonban mint bankár, mint vállalkozó vagy mint politikus kész eszköze és segítőtje minden politikai, gazdasági és nemzetiségi elnyomásnak. Ellenben aligha nevezné Goga — vagy bármely más demokratikus gondolkozása nemzetiségi — áruulónak az oly zsidót, aki múltját nem felejtve és meg nem tagadva, segédkezet nyújt bárkinek, aki az ő általa már elnyert jogok felé törekszik.

A különbség tehát így összegezhető: A zsidónak nincs oly kultúrája, melyet konzerválhatna vagy továbbfejleszthetne, a nemzetiségielnek ellenben van és aki ezt közülük elhagyja, cserben hagy egy egytömegben élő és csak anyanyelvén fejleszthető, kultúrára szoruló népet küzdelmében.

A külön zsidó tulajdonságokra nézve Henry George ezeket írja: „Noha folyton egymás közt házasodtak, a zsidókat környezetük mindenütt módosította — az angol, orosz, lengyel, német és keleti zsidó egymástól sok tekintetben annyira különbözvén, mint az illető országok többi lakossága. És mégis sok a közöség bennük és mindenütt megőrizték egyéniségüket. Az ok világos. Ez pedig a zsidó vallás — már pedig a vallás bizonyára nem születés, hanem asszociáció útján adódik át — mely mindenütt megőrizte a zsidó faj különállását . . . Amit az üldözés nem tudott megtenni, meg fogja tenni a vallásos hit intenzitásának csökkenése, amint ez máris látszik az Egyesült Államokban, hol a zsidó és nemzsidó közti különbség eltűnőben van.” *

Ha ez igaz, akkor bizonyára céltalan törekvés lenne a zsidó származású író minden vonását egyszerűen származásából magyarázni, mint Goga tehetni véli, minden egyéb körülményt pedig elhanyagolható mennyiségnek tekintve. E szimplista magyarázat lépten-nyomon kudarcot vall. Vegyük pl. az ember és természet közti viszony oly magyarázatát, amint ezt Goga Ignotusra alkalmazza, tegyük hozzá, önmagához nem méltó olcsó humorral.

Hogy az emberi kéz tökéletesítheti-e a természetet és hogy

* *Progress and poverty*. Book X. chapt II.

egy gondozott park nem szebb-e minden természeti romantikánál, bizonyára nézet dolga. Hogy azonban ez nem zsidó nézése a külvilágnak, arról meggyőződhetik bárki, aki pl. Edgar Allen Poe-nek *The landscape garden* c. kis tanulmányát olvassa.* Poe azt állítja, hogy a természet csak tökéletlen szépet alkot, melyet az emberi kéznek kell kiegészítenie és hogy a természet nem is alkothat oly tökéletes tájképet, mint egy művész képzelete. Ez a fölfogás, mint annyi más modern esztétikai és művészeti gondolat Poe-tól terjedt át Európába, egyebek közt Baudelaire-hez, ki pl. *Les fleurs du mal*-ben a *Rêve parisien*-ben ír le egy képzelt tájképet, melyből

J'avais banni de ces spectacles
Le végétal irrégulier.

Et, peintre fier de mon génie,
Je savourais dans mon tableau
L'enivrante monotonie
Du métal, du marbre et de l'eau.

Ez az irány reakció ama művészi fölfogás ellen, mintha csak a természet volna tökéletes, az ember pedig legföljebb csak utánozhatja a természetet. Bizonyára ismert ez a nézet művészek, költők előtt, melyet Poe már Ignotus születése előtt régen megírt, pedig Poe őseinek túlon túl volt részük a természetből.

Hasonlóan téves azt hinni, mintha Moris Rosenfeld költészetete egyszerűen származásából volna értelmezhető. Moris Rosenfeld világirodalmi jelentőségét az adja meg: hogy egy új elemet hozott a költészetbe, mely semmi összefüggésben sincs zsidóságával, hanem sokkal inkább amerikaiságával. Ipari munkás, szabó volt és mint annyi más, ő is az amerikai óriási munkamegosztás súlya alatt görnyedt. Valószínű, hogy napi 14—16 óráig varrt csak nadrággombokat vagy vasalt csak kabátokat (már a nadrágvasalás más szakma). Az ily munka teljesen megszünteti a munkás minden belső érdeklődését munkája terméke iránt; munkája állandó utálat és gyűlölet tárgya előtte. Ebből a szörnyű állapotból kívánczik el a költő a természetbe, melyet egyáltalában nem ismer (pl. a fülemület állandóan szerepelteti, holott ily nevű madár nincs is Amerikában), hanem csak elképzeli. E megkapó ellentét, egyrészt a munkásnak mindenét megörlő és végzetszerűleg ránehezülő szakadatlan, gépies rabszolgamunka, másrészt a regyszerűen régi zsidó dicsőség és szabadság és a boldog, szabad természet megálmodott képe az, ami a Harvard egyetem tanárának Prof. Wiener-nek fordítása nyomán megkapta Amerika egész művelt olvasó közönségét és tette Rosenfeld nevét híressé Európában is. Egyébként naiv, tudatlan író, akinek prózája teljesen élvezhetetlen, amire nézve

* *The Complete works of E. A. Poe*. Boston: Lind Co. v. VI. p. 277 -290.

eléggé meggyőződhetik bárki, ha magyarországi úti impresszióit olvassa.

Nem tartozik e folyóirat keretébe, pedig könnyű volna oly zsidó költőket idézni (pl. Reisent), akik mint Rosenfeld, zsargonban írnak és mégis verseik tanúsága szerint épp úgy átérzik a természet szépségét, mint Goga, hogy Heinét ne is említsem. Azonban legyen szabad egy bizonyos tekintetben *ad hominem* szóló érvként egy esetet említenem, melyet egy körösvölgyi magyar ismerősöm beszélt el ilyenképpen.

A hatvanas években jött ide hozzánk egy máramarosi zsidó. Nem volt e tájon sem vasút, sem semmi a világon, amivel pénzt kereshetett volna. Paraszt nem akart lenni, úr nem lehetett, sőt még kereskedő sem. Mi lett volna belőle? Lett belőle görög keleti lelkész. Elment egy évre Szebenbe és visszajött mint fölszentelt pap.

A dolog tényleg így történt, a zsidóból lett román pap tudtommal ma is él vagy legalább is élt 1—2 év előtt. Nevét megváltoztatta, de neve ma sem románabb hangzású, mintha pl. valaki nevét Schlesingerből Schlesingerscu-ra változtatná. Nem tudom, Goga Oktavián ismeri-e ezt az esetet. Ha nem ismerné, aradi román hírlapíró barátainál bizonyára meggyőződhetik róla, ha ugyan nem emlékszik arra, hogy e zsidóból lett román egyenes leszármazottja egyebek közt a *Tribuná*-ba is írt tárcacikkeket, sőt nem tudom (ennek hamarjában nem járhatok utána), nem ír-e most is ugyanabba a lapba, melyben Goga főnti cikke megjelent. Csodálatos, hogy a *Tribuna* emberei nem találták oly kirívónak zsidó származású munkatársukat, holott Goga szerint a hozzáértő ezt azonnal megismeri.

Hogy Romániában mily szerepe van a zsidóságnak az irodalomban, azt persze pontosan megállapítani nehéz. Kicsiny e szerep azonban aligha lehet. Alexandri-ról, akinek olyféle helyzete volt a román irodalomban, mint nálunk Arany Jánosnak, Vulcan *Familia*-jában évek előtt olvastam, hogy zsidó volt. Eminescuról (azelőtt Eminovicsnak hívták) pedig, akinek pozíciója olyféle, mint nálunk Petőfié, ugyanezt állítja valaki, aki a romániai viszonyokat jól ismeri. Föltéve azonban, hogy e két állítás téves volna (nem tartom oly fontosnak e dolgot, hogy az utánjárásal lárasszam magamat), fönmarad az a tény, hogy a román irodalom két főkorifeusa idegen eredetű volt. (Alexandrit olasz eredetűnek szokták föltüntetni). Azonban ebben semmi meglepő sincs. Minden kultúra kialakulásában döntő jelentőségű az idegen elem. Szinte szükséges e lelki súrlódás a kultúra szikrájának kipattanásához, Petőfi nem volt-e idegen? Nem írta-e neve után Szeberényi 1845-ben egyetlen kritikában hatszor is: (azelőtt Petrovics)?*

Persze Szeberényi maga is tót volt, mint ahogy az volt Greguss, Vahot (mint Szeberényi gúnyosan írja minden alkalommal neve

* L. Endródi Sándor. *Petőfi napjai a magyar irodalomban*. 1842—49. Bp.: Szilágyi 1911. Kitűnő kortörténeti adattár.

után: előbb Vachot vagy Vachott, olim Vahud) és a negyvenes évek írói közül annyi ismert nevű. Hogy miféle elvi különbség volna a negyvenes évek tót-német és a mai zsidó kultúrinvázió közt, nehéz megérteni.

Ha azonban Goga lelkileg ott is él, ahol a legkonzervatívabb magyar írók, döntő különbségek választják el tőlük. Az ő sovinizmusa harcot jelent, mely önfeláldozást és munkái kíván egy nagyrahivatott, kultúrképes népért, melynek oly nemes reprezentánsa. Talán szabad remélni azt, hogy e sorok benne nem keltenek több keserűséget, mint az övéi azokban, akiket illetett. Sőt bizonyára sokkal kevesebbet. Mert ha valakiről elismerik azt, hogy művészetének mestere és hogy jóhízműsége kétségtelen, kívánhat-e többet?

Szende Pál: A tömegsztrájk és a polgárság

Mióta a választójogi reform napirenden van, gyakran hallani olyan véleményt: a polgárságnak nincs érdekében, hogy az alsóbb néposztályok és különösen az ipari munkásság széleskörű politikai jogokhoz jussanak. Sőt, még azok a polgári elemek is, melyek most a demokratikus reform mellé szegeztek le magukat, bizonyos melan-kóliával néznek a történendők elébe. Belsőleg úgy érzik, hogy az ipari munkásság térfoglalása a burzsoázia befolyását gyengíti, s az első lépés azon az úton, mely a proletariátus diktatúrájához vezet. *Sic vos non vobis*. Mielőtt tehát körvonaloznánk ama nézetünket, mely magatartást tanúsítson a polgárság a tömegsztrájkjal szemben, előbb ki kell fejteni azt is, mily érdekei fűződnek a magyar polgárságnak a választójog demokratikus reformjához.

Mindenek előtt téves az a beállítás, mely a polgárságot, mint egységes egészet akarja ebben a kérdésben szerepeltetni. A köz- és magántisztviselők nagy része épp úgy szenved a jogfosztottság és választási presszió súlya alatt, mint a munkások; az értelmiségi osztály pedig csekély kivétellel mélyen érzi lealázó voltát annak a helyzetnek, mely őt a jelenlegi osztályuralom csatlósává és porkolábjává teszi. Az igazi értelmiség minden demokratikus jogkiterjesztés mellett sokkalta nagyobb befolyáshoz jut, mint ma, sőt a reform nemcsak a lehetőségeket nyitja meg részére, mint a munkásságnál, hanem azonnal befolyáshoz és vezető szerephez juttatja. Az iparosok és kereskedők csak kevéssel vannak jobb helyzetben, mint a munkásság. Más helyen kifejtettük, hogy a jelenlegi választójog mellett az iparosoknak 67%-a, a kereskedőknek 45%-a nem választó és a Tisza-Lukács féle javaslat folytán e foglalkozási ágak 40%-a még mindig nem kap szavazati jogot. Ezek tehát nem idegen ügyért, hanem a saját

fejükért, a saját szavazatukért küzdenek akkor, midőn a kormányjavaslat ellen foglalnak állást. A 30 éves korhatár, az adócenzus, az elemi iskolai cenzus elsősorban az ipari munkásság ellen irányul, de az iparosok és kereskedők szavazati jogán is elvégzi a maga pusztító munkáját. A nyilvános szavazás fenntartása és a titkos szavazási mód szűk körre szorítása az eddig felsorolt összes elemekre pedig épp oly káros, mint a munkásságra, sőt talán még nagyobb mértékben, mert a munkásság szervezettsége a nyilvános szavazás mellett is fog érvényesülni, ellenben a polgárság teljesen védtelen bármely oldalról jövő nyomás ellen.

A polgárság túlnyomó többségének tehát a demokratikus választójog éppen úgy érdeke, mint a munkásságnak. Marad a legfelsőbb réteg: a nagyburzsoázia, a gyárosok, nagykereskedők és a fináncőke képviselőinek csoportja, melyre nézve a fentebbi alapítélet bővebbi bizonyítást igényel. A nyugati államok eseményeinek szemlélete azt bizonyítja, hogy a nagypolgárság és a munkásság közötti politikai szövetség a leggyakoribb jelenségek közé tartozik. Ausztriában az 1911. évi választásokon a szociáldemokrata-párt és a burzsoázia szövetsége okozta a keresztényszocialis-párt bécsi csúfos bukását, mert ez a párt agrárius politikájával az összes városi elemek haragját magára vonta. Németországban az 1912. évi választásokon a munkásság és a polgárság együtt fordult a fekete-kék blokk ellen. A *Zentralverband Deutscher Industriellen*, a német vas- és bányaipar, a *schwere Industrie* érdekképviselője, mely az uszítás taktikáját a munkássággal szemben a gazdasági térről a politikába is átvitte, teljesen magára maradt, a *Hansabund* és az egyéb jelentős ipari- és kereskedelmi egyesületek nem hagyták magukat a szociáldemokrácia elleni harcba beugratni és legtöbbször kifejezetten állást foglalt amellett, hogy Poroszországban is az általános, egyenlő és titkos választójog hozassék be. Belgiumban a szocialista- és liberális-párt a legszorosabb választási és parlamenti szövetségre lépett, Angliában már hat év óta kormányoz a liberális polgárság és munkás-párt koalíciója, Franciaországban pedig a szocialisták és radikálisok együtt vívták meg az egyház elleni küzdelmet. A legutóbbi orosz forradalom, melyre még részletesebben rátérünk, szintén érdekes jelét szolgáltatva a munkásság és a nagyburzsoázia szolidaritásának.

A munkaviszony terén kétségtelen az ellentét a burzsoázia és a munkásság között. A fenti külföldi példák azonban arra mutatnak, hogy ez az ellentét rendszerint nem olyan erős, hogy a politikai szövetséget kizárja. A munkásnak a munkaviszony keretein kívül is vannak igen jelentős gazdasági érdekei. A munkás

egyúttal állampolgár, fogyasztó és adóalany is, s ebbéli gazdasági vonatkozásai valamely adott pillanatban fontosabbak lehetnek, mint a munkaviszony feltételei. A helytelen adó- és vámrendszer, a közigazgatási elnyomás épp oly súlyosan érintheti a munkást, mint a munkabér alacsony volta és a munkaidő hosszúsága, sőt a munkaviszony körében felmerülő ellentétek legtöbb esetben a fenti okokra vezethetők vissza. Alacsony élelmiszerárak mellett a munkások viszonylag alacsony munkabérek mellett is tűrhető létet biztosíthatnak maguknak és az árdrágító vámpolitika szükségszerűen hajtja őket béremelésre irányuló mozgalmakba. A vámpolitika, adórendszer, gyors és megbízható közigazgatás és igazságszolgáltatás tekintetében a munkásság érdekei rendszerint azonosak a polgárságéval. Kulturális tekintetben pedig ez az érdekközösség még szembetűnőbb, mert a feudális osztályuralom mellett nem fejlődhetik ki az a kultúra, mely egyrészt a gyáripar fellendülésének, másrészt a munkásmozgalom terjedésének előfeltétele és amely előidézője és kísérője volt mindenütt a burzsoázia uralomra jutásának.

Az eddig elmondottak teljes mértékben alkalmazhatók a magyar polgárságra nézve is. Aki az adóreform iránt most már harmadízben megújult harcot, az élelmiszerdrágaság és az agrárvédvámrendszer ellen indított mozgalmakat figyelemmel kísérte, azt látja, hogy ezt a küzdelmet az ipari és kereskedelmi polgárságnak legelőkelőbb testületei teljesen azonos alapon és gyakran együttesen folytatták a munkássággal a feudalizmus és a kormány ellen. Megszívlelendő előzmények tehát már vannak ezen a téren. Épp ily történelmi szükségszerűség az, hogy a választójog érdekében is együttmaradjanak. Csak egy becsületes választójogi reform emelheti ki a magyar nagy burzsoáziát abból a szégyenletes helyzetből, amelyben most van, midőn a mindenkori kormány engedelmes eszköze. A választójog kiterjesztése elsősorban az ipari és kereskedelmi rétegeket fogja szavazathoz juttatni, tehát éppen azokat az elemeket, melyekre a nagyipar képviselői támaszkodhatnak, s akkor érdekeik megóvását, — mint komoly politikai tényező, — felemelt fejjel követelhetik és nem lesz szükséges ezért alacsony kortesszolgálatokat teljesíteni, amire őket mostani elszigeteltségük kényszerítőleg utalja. A munkás és munkaadó közötti gazdasági ellentét akkor is megvan, ha a munkásoknak szavazati joguk nincsen, s azoknak, akik félnek, hogy ha a munkások a parlamentbe bejutnak, a kormány és a nagybirtok felhasználják őket a polgárság ellen, csak azt mondhatjuk, hogy ez parlamenten kívül is megtörténhetik. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezt a felhasználást a polgárság legjobban azzal ellensúlyozhatja, ha

a munkásság politikai kívánságait támogatja, mert nyilvánvaló dolog, hogy ideig-óráig a munkásság haladhat a feudalizmussal, vagy abszolutisztikus kormánnyal együtt, de az ellentét közöttük sokkal állandóbb és mélyrehatóbb, semhogy a polgárság az ily együttműködést okos taktikájával meg ne akadályozhatná.

Végül egy speciális dologra is fel kell a figyelmet hívni. A választójogi törvényjavaslat a munkásság egy részének szavazati jogát attól teszi függővé, hogy ugyanazon munkaadónál két, illetőleg három évig állandóan munkában legyen. Ez az intézkedés a visszavonás és bizalmatlanság összes ördögeit rászabadítja az iparra és kereskedelemre, megmérgezi a munkaviszonyt és ezért a polgárságnak minden erejével azon kell lennie, hogy a javaslatot megbuktassa.

II.

Sokan elfogadják az eddigi okfejtést, de hozzátesszik, hogy bármennyire helyes is a cél, abból még nem következik, hogy a cél elérésére szolgáló minden eszközt helyeseljének és támogassanak, ilyen eszköz pedig a tömegsztrájk, melyet a magyar szociál-demokrata párt arra az esetre helyez kilátásba, ha a választójogi javaslat jelenlegi alakjában válik törvénnyé. A sztrájk — mondják — a polgári társadalom létalapjait támadja meg s a polgárság maga alatt vágná a fát, ha ezt a harci eszközt helyesnek ismerné el, bármennyire is akarja magát a célt.

Kétségtelen, hogy a tömegsztrájk csak végső eszköz és nemcsak a munkaadók, hanem elsősorban a munkások érdekében volna kívánatos annak elkerülése. Erre azonban a legbiztosabb út, ha a polgárság megtesz mindent a választójogi javaslatnak és az azt erőszakoló kormánynak megbuktatására. Bármily csekély a polgárság befolyása Magyarországon, a jelenlegi kielezett helyzetben erélyes és egyöntetű fellépése a küzdelmet eldöntheti. Csupán az a tény, hogy a polgárság bátrabb elemei az adókérdésben megmozdultak, már azt okozta, hogy igen rövid idő alatt szokatlanul fényes diadalt értek el és a kormányt csúfos meghátrálásra kényszerítették. Ha a polgárságnak eddig habozó elemei a küzdők mellé állanak, a választójogi javaslat bukása biztos. A szociáldemokrata-párt hivatalos lapja igen helyesen abból indulva ki, hogy ha az ipari és kereskedelmi centrumok, a városok képviselői kilépnek a kormánypártból, akkor a javaslat a kormánnyal együtt megbukott: mint a tömegsztrájk elkerülésére legnyomatékosabb eszközt, azt a felhívást intézte a polgársághoz, hogy képviselőit a kilépésre bírja rá. Ha a polgárság ezt az aránylag igen csekély bátorságpróbát és erőfeszítést nem meri megtenni, akkor nem

veheti rossz néven, ha a munkásság radikálisabb eszközökhöz nyúl. Mert ismételten és nyomatékosan rá kell mutatnunk arra, hogy a demokratikus választójogi reform a feudális Magyarország megdőltét jelenti ugyan, de nem egyúttal azt, mintha a politikai hatalom az ipari munkások kezébe kerülne. Az általános választójog törvénybeiktatásának napja a polgári Magyarország születésnapja lesz, vagy legalább is a burzsoázia befolyásának rendkívüli emelkedését jelenti. Már pedig jogos és méltányos kívánság, hogy ezért a polgárság is hozzon valami áldozatot, vállalja át a rizikó egy részét vagy pedig ha ehhez nincs bátorsága, akkor engedje a munkásságot cselekedni, ne állítson akadályokat az útjába, támogassa küzdelmeiket. Alig van a történelemben példa arra, hogy polgári osztály oly kevés áldozattal biztosíthatja a saját uralmának hajnalhasadását, mint Magyarországon. A francia, angol, spanyol és olasz forradalmakban a polgárság a saját bőrét vitte a vásárra és vérének hullásával fizette meg befolyásának emelkedését. Az amerikai, az 1848. évi német szabadságharcok nem merültek ki kormányellenes tüntetésekből és néhány képviselőnek kilépésében, hanem éppen úgy, mint az 1905. évi moszkvai forradalomban a polgárság a munkásság mellett, sőt gyakran egymagában harcolt a barrikádokon a feudális és abszolutisztikus államhatalom ellen. Cromwell *round head*-jei otthagyták boltjaikat és műhelyeiket — maga a vezér előbb soha puskát nem vett kezébe — és csatába szálltak, életüket áldozták, hogy megbuktassák azt a kormányrendszert, amely az ipar és kereskedelem igazságtalan megadóztatásából akarta uralmának költségeit fedezni. És ne feledje ei a magyar polgárság, hogy meglévő jogait és befolyását elsősorban az 1848-iki eseményeknek köszönheti, amikor az összes társadalmi osztályok egyformán tették életüket kockára, hogy a demokratikus fejlődést és az állami függetlenség minimumát biztosítsák.

A tömegsztrájkot előkészítő munkásság joggal kiálthatja oda a burzsoáziának: *De tua re agitur!* A burzsoázia nem kívánhatja azt, hogy minden rizikótól mentesen repüljön a sült galamb a szájába. Valami kockázatot neki is kell viselni és ha erélyes, bátor fellépésre nem hajlandó, ne akadályozza azok cselekvését, akiknek meg van a bátorságuk.

III.

Sokan vallják azt az álláspontot, hogy a polgárság bármennyire is rokonszenvezik a munkásmozgalommal, elvi okokból nem támogathatja a tömegsztrájkot, mert a sztrájknak elismerése veszélyes precedenst teremtene és már csak azért sem teheti meg, mert normális körülmények, között a sztrájk a munkaadók, tehát többnyire a polgárok

ellen irányul. Ez a napjainkban nagyon gyakran hallott és olvasott felfogás struccként dugja homokba fejét a gazdasági élet már kialakult tényei előtt. A sztrájk, mint gazdasági fegyver, már annyira belenőtt és beleidegződött ipari szervezetünkbe, hogy annak alkalmazása független attól, vajjon a munkaadók elismerik-e vagy nem? A sztrájkot — az ipar körében — már törvényeink és hatóságaink is elismerik, az magában véve már nem büntetendő, sőt megengedett cselekmény. Sőt, tovább megyünk; nagy számmal vannak kollektív szerződések, melyek magát a politikai tömegsztrájkot is elismerik, amidőn kimondják, hogy az általános politikai tömegsztrájk esetén bekövetkezett munkabeszüntetés a kollektív szerződés megszegésének nem tekinthető. Lukács László miniszterelnök egyik legutóbbi beszédében kijelentette, hogy ha munkások gazdasági okokból akarnak sztrájkolni, ez jogukban áll, de a politikai tömegsztrájk lázadás. A polgárság láthatja ebből, hogy a kormány mostani szorult helyzetében még azt is megteszi, hogy a gazdasági sztrájkokra hívja fel a munkások figyelmét, mert ez a kormánynak nem árt, legfeljebb a munkaadóknak, ellenben a tömegsztrájk a munkaadókat nem károsítja, de a kormánynak nagyon ártana. Méltó pendantja ez az eljárás annak az ismert orosz praxisnak, mely az elmúlt évtized folyamán a munkásokat minden politikai tevékenységtől távol akarván tartani, kormánytámogatás mellett létesítette az úgynevezett Subatow-féle törvényes munkásegyesületeket azzal a biztatással, hogy majd ha sztrájkra kerül a sor, a kormány támogatni fogja őket. A munkásság egy része fel is ült a félrevezetésnek és mikor később e bizakodás folytán nagyszámú sztrájk tört ki, a kormány természetesen cserben hagyta őket.* A magyar munkásság átlát ezen a taktikán, a polgárság pedig viszont megtanulhatta belőle, hogy a kormány politikai nehézségek elkerülése céljából, mindig hajlandó a munkásságot a munkaadók ellen kijátszani s ezzel szemben csak egyetlen védekezés van: a munkásság és polgárság szolidaritása. Magyarországon épp úgy, mint Oroszországban a helyzet még az, hogy a munkásság, minden jogból kizárva, nemcsak a munkabér és munkaidő iránti követelését, hanem bármely más politikai kívánságát is csak a munkaadókon keresztül sztrájk alakjában nyilváníthatja. Míg a munkásoknak nem akarnak választójogot adni, addig, ha valamely közigazgatási atrocitás fordul elő, a munkásságnak nincs más eszköze a sérelem orvoslására, minthogy sztrájkba lép és ezzel közvetve kényszeríti a munkaadókat arra, hogy a hatóságnál vagy pedig a kormánynál járjanak közbe és kívánságait teljesítsék.

* Rosa Luxemburg: *Massenstreik, Partei und Gewerkschaften*. 1906. 14 1.

Ezt a puffer-szerepet fogja eltüntetni a népparlament, amely levezető csatornája lesz minden, a munkásságot ért politikai sérelemnek és kívánságnak. Azokban az államokban, ahol demokratikus választójog és abból kifolyólag tisztességes és humánus közigazgatás van, sohasem fordul elő, hogy a munkások a munkát oly okok miatt beszüntessék, amelyek miatt a sztrájk akármely magyar vidéki városban szokásos.

IV.

A polgárság magatartására nézve döntő befolyást kell gyakorolni annak a tudatnak, hogy a tömegsztrájk, — bármennyire is becses a polgárság támogatása, — meg lesz akkor is, ha a polgárság nem áll melléje. Sőt, mennél inkább visszahúzódik a polgárság, annál jobban behajtja a munkásságot a szélső eszközök alkalmazásába. Mentől inkább hajlandónak mutatkozik a polgárság a tömegsztrájk támogatására, annál valószínűbb, hogy arra egyáltalában sor nem kerül, mert a kormány helyzete oly gyöngé, hogy ilyen nagyszabású manifesztációt képtelen ellensúlyozni. A nagy burzsoáziára nézve pedig az is irányadó szempont lehet, hogy a kis polgárságnak igen széles rétegei már is nagy szimpátiával nézik a készülő mozgalmat, nap-nap után jelennek meg hírek, hogy kereskedelmi és ipari egyesületek állást foglalnak a tömegsztrájk mellett. A polgárság felsőbb rétegei tehát ezeket az állásfoglalásokat megakadályozni nem tudják és csak maguk ellen keltenek gyűlöletet, ha saját jól felfogott érdekeik ellenére gyávaságból, vagy pillanatnyi haszonra való számításból minden áron a kormány megrekedt szekerét akarják tolni. S legyünk tisztáztat azzal, hogy a tömegsztrájk támogatása nem jelent óriási áldozatokat a munkaadók részéről. A néhány napi munkaszünetelés egy üzemnél sem fog gazdasági tönköt előidézni; egyszerű számvetés dolga az egész, minden gyáros, kereskedő, vagy kisiparos kiszámíthatja koronákban és fillérekben, mennyi veszteséget jelent reá nézve az üzem szünete. Azt hisszük, a pontos számvetés a polgárságot meg fogja győzni arról, hogy még pénzürtékben kifejezve is igen olcsón vásárolja meg saját jövőndő politikai befolyását.

Ha a polgárság a tömegsztrájk mellé áll, ennek két irányban lesz reánézve közvetlenül hasznos eredménye. Meg fogja elsősorban akadályozni azt, hogy a sztrájk egyes iparágakban vagy üzemekben gazdasági harccá fajuljon és a sztrájkolok munkabérre és munkaidőre vonatkozó követelésekkel álljanak elő. Továbbá meg lesz az a rendkívül kedvező hatása, hogy mérsékelni fogja a sztrájk tónusát és szükségtelenné fogja tenni az alkalmazandó eszközök túlhajtását. Minél szélesebb mértékű a polgárság támogatása, annál biztosabb a sztrájk

impozáns és békés lefolyása, annál valószínűbb oly megállapodások létrejötte, mely szerint a sztrájk alól bizonyos közüzemek, világítás vízvezeték, stb. kivételnek és a sztrájkot támogató polgárság vagyónát minden rongálás ellen maga a sztrájkoló munkásság védi meg. Mennél teljesebb mértékben támogatja a polgárság a tömegsztrájkot, annál jobban halványodik el annak a lehetősége, hogy véres utcai harcokká fajuljon, mert a kormánynak beavatkozásra ürügye nincsen és nem tolhatja fel magát az egész polgárság védelmezőjének. A munkásság pedig a végső eszközök alkalmazásáról szívesen lemondhat, mert a polgárság teljes támogatása a sikernek nagyobb biztosítéka, mint kétes kimenetelű szabotázs, vagy utcai harc. A legutóbbi évek története számos felemelő példát nyújt arra nézve, hogy a polgárság miképpen vett részt a munkásság politikai tömegsztrájkjában. 1893-ban az általános választójog érdekében Brüsszelben és a nagyobb vidéki belga városokban rendezett általános munkássztrájk* a liberális polgárság nagy rokonszenve és támogatása mellett folyt le és jutott eredményre. Az 1905. évi októberi orosz tömegsztrájk pedig valóban tüneményes példáit szolgáltatta egy minden produktív társadalmi osztályra súlyosan nehezedő korrumpált államrendszer elleni küzdelemben a munkásság és a polgárság szolidaritásának. A sztrájkban nemcsak a munkások, hanem ügyvédek, orvosok, bankhivatalnokok, gyógyszerészek, papi szemináriumok növendékei, sőt rendőrök és állami hivatalnokok is résztvettek. Azonkívül az államhivatalnokok, mérnökök, vállalkozók, a vagyonosabb társadalmi rétegek a sztrájkoló munkások támogatására nagy alapokat gyűjtöttek. A gyárosok és kereskedők túlnyomó része munkásainak és alkalmazottainak kifizette a béreket a sztrájk egész tartama alatt, sőt családjaik segélyezéséről is gondoskodott.**

S ez a szolidaritás eddig még mindig megteremtette a gyümölcsét. Mert ellentétben az újabbi időkben a kormány félhivatalos lapjai által terjesztett ferdítésekkel meg kell állapítanunk, hogy úgy a belgiumi, 1893. évi, mint az 1905. évi orosz politikai tömegsztrájk nagy eredménnyel végződött. A belgiumi sztrájk nyomán az általános, bár plurális választójog következett, de míg azelőtt 136.000 választó volt, az új törvény alapján 1,400.000 választó jött két millió szavazattal. A sztrájk előtt egyetlen szociáldemokrata sem volt a parlamentben,

* Edouard Anseele: *Der Kampf um das allgemeine Stimmrecht in Belgien*. Soc. Monatshefte 1902. 407 és köv. Eduard Bernstein: *Der Kampf in Belgien und der politische Massenstreik*, u. o. 1902. 413 1.

** Roman Stelzow: *Der politische Massenstreik in Russland und seine Lehren*. Soc. Monatshefte 1907. 131. 1. Rosa Luxemburg id. m. 13. és köv. 11.

az új választás alapján 28 jutott be. Az 1905. évi orosz sztrájkot nyomon követte az október 30-iki cári manifesztum, mely széleskörű választójogot és alkotmányosságot helyezett kilátásba az orosz népnek. Az 1903. évi belga tömegsztrájk azért nem sikerült, mert a polgárság, amely még akkor nem érezte annyira a pluralitás hátrányait, nem támogatta oly mértékben, mint az előbbieket.* Az 1909. évi nagy svéd sztrájk pedig tisztán gazdasági jellegű volt és elsősorban a munkaadók ellen irányult.**

Kívánatos volna, hogy a magyar polgárság felismerve a helyzet történelmi voltát, az orosz és belga példát kövesse és mutakozzon méltónak az 1848. évi harcosok emlékéhez is. Túlságos optimizmus volna azt várni, hogy a nagyipar érdekképviselői kifejezetten a sztrájk mellett foglaljanak állást. Azt azonban meg lehet követelni, hogy tagjaikat az akciókban ne akadályozzák és főképpen ne üljenek fel semminemű uszításnak és a sztrájkolókkal szemben retorziókkal ne éljenek. A miniszterelnök csodálkozásának adott kifejezést, hogy miért nem fordulnak a gyáriparosok hozzá, ő fegyveres erővel megvédené őket a sztrájkoló munkások ellen. A nagy gyáripar dicséretére már eddig is megállapítható, hogy ennek az uszításnak nem ült fel. Az orosz gyáriparosok az októberi napok alatt beadvánnyal fordultak a kormányhoz, melyben tiltakoztak az ostromállapot alkalmazása ellen, s követelték, hogy a munkások részére biztosítsák a gyülekezési szabadság. És midőn a moszkvai kormányzó a gyárosokhoz fordult, hogy milyen eszközöket tartanának helyesnek a sztrájk megszüntetésére, azzal válaszoltak, hogy a legjobb rendszabály volna a polgári szabadság és az alkotmány megadása. Az 1909. évi svéd sztrájk idején a polgári társadalom nagy része ellenséges indulattal viseltetett a munkások iránt. De amikor a sztrájk befejezése után az uszítók sajtója kivételes intézkedéseket követelt, akkor a polgári közvélemény liberálisabb része tiltakozott ez ellen, sőt határozottan követelte, hogy a kormány közvetítsen egy megegyezést a munkaadók és munkások között.

A magyar polgárság nemcsak demokratikus érzületéről tesz tanúságot, amikor a munkásság küzdelmét támogatja, de jól felfogott érdekében is cselekszik. Történelmi hiba volna, ha ezt a kedvező pillanatot elmulasztaná.

* L. erre vonatkozólag Vanderwelde és Rosa Luxemburg vitáját *Neue Zeit* 1902. 166., 203., 274. és köv. H.

** Dr. Tänzler: *Der Generalstreik in Schweden 1909*. Schriften der Hauptstelle Deutscher Arbeitgeber Verbände.

Kernstok Károly: A futurizmusról

Lombardia az *Unita Italia* leggazdagabb tartománya, kapitalista városaival, az új életnek, az új adottaknak bölcsője, bölcsője annak az individualista szellemi mozgalomnak is, melyet futurizmusnak nevezett el kezdője F. T. Marinetti.

Az erejét érző, az imperialista Olaszország minden megújuló mozgalmá, szükségkép innen indul ki Lombardiából, Milánóból, a munka, a tőke az új élet vidékéről, innen a határról, hol az olasz imperium álmát megfekszi a nagy konkurens, a mi Monarchiánk.

Itt nem sok a múzeum, itt nincs fórum, *Sixtina*, *Posilipo*; itt gyárak vannak, 100 kilométeres gyorsvonatok gőzre, 150 kilométeres gyorsvonatok elektrikus erőre. Itt teremtenie kell dolgozni, itt irigyelik a boldog rómaiakat, ki örökségéből is megél. Itt kell csinálni imperializmust, hogy legyen a háborús tőkének osztaléka s azért szebb Marinettinek a „Samotraquei Istennőnél” a vágató automobil s azért kíváncsi a korhadó pillérekre épült, liftre, gőzdarúra nem alkalmas *Ca d'orobol*, a *Canale Grandé*-ből kereskedelmi kikötőt. Hogy villanyosok járnak, hogy autók túlköljenek, hogy „a sebesség alkalmatlanságai gázolják el azt a groteszk osztrák nászutaspárt”. Milyen rossz futurista esztéta Marinetti, talán nem tudja, hogy ez a nászutaspár-rendszer Olaszországnak évi 1500 millió frankot ér s ebből lehet építeni ágyút, dreadnaughtot. Ezt, dreadnaughtot, hogy „Olaszország olyan legyen szigeteivel mint egy dreadnaught torpedó flotillájával”, a nagy, a hódító Itália, „srápneljei mintázzanak az ellenség sorában tömegeket”: ezt hirdeti a futurizmus minden sora, ha a *Manifeste des Musiciens, des Peintres, de la sculpture futuriste* stb. olvassuk.

Az olasz imperiumnak ez a fanatikus hirdetője úgy látta híveivel, hogy az új, a mai művészeti termelésben Itáliának vajmi kis szerep jutott. Ők mondják, hogy nincs Debussyjük, Korsakovuk, Rodinük, Bourdelleük, impressionista festőjük és Cezanneuk Itáliában, hogy a renaissance s az antik egész képzőművészetüket megfekszi, hogy nem számít Itália mai művészete a világpiacon s azért hangosan ökölcsapással is ki akarják veredni az olasz szellemi életnek hegemoniáját, sőt ha kell — és görög renaissance alapon nem lehet — új elméletet felállítani, hogy az elsőség legalább az elméletben legyen az ő számukra biztosítva. Van zene, irodalom, stb. kiáltványa a

futuristáknak. Én csak a szobrászat és festés kiáltványával és képeikkel akarok foglalkozni. Szobrászelméletük szerint a futurista szobor nem lehet egy zárt, egy izolált jelenség, meg kell adni a végtelenhez való viszonyát, mert tagadhatalan, hogy egy tárgy folytatódik, ott ahol a másik kezdődik, s hogy minden ami körülöttünk van s körülveszi testünket (ház, fa, utca, autó, üveg) megosztja, elvágja a tárgyat s vele együtt görbe vagy egyenes vonalak arabeszkjét adja. Egy szobor-kompozíció magában foglalja a tárgyak mértani és számtani elemeinek gyönyörűségét.

A körülötte tárgyak nem a szobor mellé helyezendők, mint magyarázó vagy dekoratív elem, de a futurista harmónia szerint beleszövődnek a test izomvonalaiba. Így pld. egy gépész hónaljából egy motor kereke vágyik ki, vagy az asztal vízszintes vonala keresztezi a mellette ülő olvasó ember fejét, gyomrában a könyv szárnyas lapjai sugározzanak. El kell pusztítani a befejezett vonalat; nyissuk ki az alakot, mint az ablakot s zárjuk beléje azt a világot, amely körülötte van (*Manifeste technique de la sculpture futuriste. Umberto Boccioni*).

Ugyanazt mondja a *manifeste des peintres futuristes*.

Festeni egy emberi alakot csak úgy lehet, ha a körülvevő atmoszférába helyezik. Tér nem létezik, „az eső áztatta aszfalton a gázlámpa sugara a föld mélyéig hatol. Testünk beleszüpped a kanapéba s a kanapé belénk stb. Eddig a festők konvencionálisán élénk festették a tárgyakat és embereket, a futuristák a nézőt a képcentrumába helyezik.” A festészet eszközeivel tehát az adott egysíkú vásznon, téren a megfigyelt cselekmény pillanatnyira fixírozott ideje helyett ők egy síkon ugyanannak a tárgynak különböző időben való megjelenését tüntetik fel, avagy annak a tárgynak perspektíváját különböző szemlélők részéről, így a rázós kocsi tér, idő és érzésszerű megjelenését festik meg. A kocsiban ülő érzéseit, az utcánjáróét, a rázás időbeli folytonosságát, azonban mindig egy vásznán, egy korlátolt térben s így kénytelenek a lovakat darabokban, mint a rázott ember élményét festeni, ugyanakkor a néző előtt ugráló kocsit futurista harmóniába hozni. Ehhez azonban a katalógus magyarázata kell, különben a képen levő anarchia lehet szimbóluma egy bomba-robbantásnak is, avagy kellő magyarázással: egy bőrvevő, melyet a hírlapból értesülő olvasó és a kocsiban ülő bizomános spektrumán át ábrázol a művész egyszerre. Avagy a szálguldo lovat futurista festéssel úgy kell megfesteni, hogy hús lábát

fest, nem a mozgás egy bizonyos pillanatának illúzióját adja, de a mozgás sok fázisát felhasználja. Kérdés, az illúzió nagyobb lesz-e ezáltal? Hozzáteszi persze a kép centrumában állónak megfigyeléseit s esetleg, ha a ló az okos Hanzi, hát az ő képzeiteit is.

Egy másik kép (Russolo) csupa fénysugár, párhuzamos vonal, a katalógus szerint: fényreflexek szintézise, amelyet egy 60 kilométeres gyorsvonat idéz elő.

Boccioni az otthon maradt, vagy elhagyott érzéseit függőleges vonalak festésével ábrázolja, mondván ő: a függőleges vonalak, melyek mindent a földre húznak, a kétségbeesés állapotát fejezik ki. A gravitáció az álmos könyvben. Íme ez is szimbolizmus! Proklamációjukban elítélik a konvencionálisát. Ők maguk, mikor kénytelenek megszokott tér és idővel s tárgygyal operálni, a legbanálisabb festői lehetőséggel dolgoznak. A nevető női fej Boccioni képén a legbanálisabb rajzú, színű, formájú, hogy ne mondjam tehetségtelenül streliskis. Ugyanolyan banális Russolo „egy éj emlékei” című képén mindaz, ami nem arabesk: a nő feje. Fekete macskák, zöld szeműek, szimmetrikus félarcok eltüntetése, szimbolikus vonalak, banális festői eszközök: ez az a tartalom, ami katalógus-magyarázással néha anélkül is érzékelhető. X. sugár és mozi! Ebből csináltak egy új elméletet, de a gyakorlat nem renaissancea egy új festésnek; lehet egy színpadi reflektorokkal, felolvasással, zenével, gépezeti csudákkal dolgozó vetítésnek az elmélete; de egy térben, egy síkú térben, állandóan rögzített alanyokkal dolgozó festés számára az időnek, térnek, perspektívái szögnek ez az ötletszerű összekeverése mindég magyarázásra fog szorulni. Sohasem lesz optikailag érzékelhető. Ezért dolgozik a futurizmus minduntalan hosszadalmas katalógus kommentárokkal. A katalógus elvesztése eme piktúra csődjét jelentené. És ezért egy zavaros individuális szimbolizmus benyomását kelti inkább, mint gyarapítását a festészeti lehetőségeknek.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi Szemle. *Nagybritannia, Franciaország.*

1. A *Home rule bill* megszavazása az alsóházban és második olvasásban leszavazása a lordok házában az első, a *Parliamentary Act* szerint elintézendő összeütközés a két ház között. Ebből is nyilvánvaló lett, hogy a lordok háza vétójogának eltörlése tisztán a home rule ügyét kívánta szolgálni. Különösen a *Parliamentary Act*-nak újabb, a kormány által adott magyarázatából tűnik ez ki, mely szerint nem is szükséges, hogy ugyanazon országgyűlésen történjék a három egymást követő ülészakon való megszavazás, hanem a második vagy harmadik megszavazás történhetik egy következő országgyűlésen is. Vagyis ha időközben kénytelen volna a kormány az országgyűlést felosztatni, aminek veszélye állandóan fenyeget, de a következő választásokból újra többségben kerülne ki: a *home rule* eltemetését nem jelentené az országgyűlés felosztatása.

A gazdasági politika kérdéseiben is nagy változások álltak be. Az unionista-párt elejtette az élelmiszer-vámok programját s dezavualta a saját maga vezéreit. Ennek dacára azok továbbra is a pártban maradtak, az e kérdésben legexponáltabb Chamberlainnel együtt.

Ezek szerint az unionisták kormányra jutása nem jelentené többé az élelmiszereknek vámmal való megdrágítását, hanem ez a kérdés, ha aktuálissá válnék, újabb választás elé kerülne.

Érdekes volt az álláspontok eltolódása a *Parliamentary Act* tekintetében is. A liberális kormány, amely egy koalíciónak oly programot diktál, ami a többségnek nem is konveniál, hangsúlyozta, hogy a képviselőház akarata a *Parliamentary Act* folytán a kormány nélkül és annak ellenére is érvényesülhet. Vagyis a kormány a háznak azt a jogát hangsúlyozta, hogy nélküle, sőt ellene törvényeket hozhasson. Evvel szemben az unionisták, akik a liberális kormányt terrorral vádolták, kimondották, hogy csakis a felelős kormány akarata érvényesülhessen a *Parliamentary Act* útján.

Természetesen a liberális kormány ily magyarázatra kényszer helyzetében fanyalodott, amelybe a nőszavazat kérdésében elfoglalt álláspontja folytán jutott. Ha a választójog általánosításával robbantották fel eddig a nőszavazati javaslatokat, most viszont az robbantotta fel a választójogi reformot, amelyhez különben a kormány sem igen ragaszkodott.

A kormány a választójogot igen demokratizáló javaslatot nyújtott be és azt idők folyamán még jobban demokratizálta, elejtven minden más feltételt, mint a 6 havi kerületben való lakást. (Eleinte az ottani üzlet, ház, birtok stb. is jogosított volna szavazatra.) A javaslat e formájában a kormányellenes üzleti negyedek ellen (első sorban London city) irányult, ahol az uniosta választók többsége elvesztette volna szavazatjogosultságát. Ez a rendelkezés a liberális párt mérsékelt elemeinek sem igen felelt meg. De ha már megvalósításra úgy sem kerül a sor, a kormány legalább a legradikálisabb színben akart szerepelni. Ugyanis annak idején a kormány kötelezettséget vállalt, hogy a választójog kiterjesztése esetén nem zárkózik el a nőszavazat kérdése elől és ha azt a képviselőház elfogadná, a saját javaslatának és programjának fogja tekinteni. Ebbéli kötelezettségének pedig úgy próbálta elejét venni, hogy mindenekelőtt egy általános vitát provokált avval, hogy a javaslatba a választójogi minősítésnél bevette a „férfi személy” kitélt. Ide vonatkozólag pedig a kormány egy nőszavazatjogos tagja javasolta a „férfi” kitétel törlését. Ha ezt a képviselőház meg is szavazta volna, még egy konkrét nőszavazatjogi javaslatot kellett volna megszavaznia, amelyre nézve bizton számított arra, hogy nem lesz meg a többség és így a képviselőház ismét csak elvileg szavazza meg a kormányjavaslatot.

Ily kötelezettséget azért kellett vállalnia, mert a klotür alkalmazása nélkül egy nőszavazati javaslat sem számíthatott megszavazásra, a klotürt pedig csak a kormány képes alkalmaztatni, csak az ő parancs szavára, a bizalmi kérdés felvetésével lehet annak többsége, így a saját javaslatába megengedte volna egy nőkre kiterjesztő rendelkezés felvételét. Erre előre jelezte a ház elnöke, hogy az esetben, ha a nőszavazat bármely formában elfogadtatnék, a házszabályok szerint az ekként módosított javaslatot, amely nem felel meg az eredeti tárgy körének, vissza kell vonni és újat kell betervezni.

A kormány kapva-kapott ezen a felfogáson * hogy az egész javaslatot elejtse, kijelentvén, hogy ily körülmények között ígéretét be nem válthatja, mert a nőszavazat feletti vita ismét csak akadémikus jellegű volna és ismét ki van zárva, hogy annak megvalósítására lehetőség nyújtsák. Ellenben megint ígéretet tett, hogy a következő ülészen, ha egy magánjavaslat második olvasásban elfogadtatnék, a kormány letárgyalását és a felette való döntő szavazást a rendelkezésre álló eszközökkel biztosítja, előzőleg pedig megfelelő időt enged megvitatására. Ez a nőszavazatoknak ezen országgyűlésen való eltemetését jelenti és természetes, hogy a szuffragettek újra megüzenték a háborút.

De kitűnt e nyilatkozatból az is, hogy a reformjavaslat is el van ejtve a kormányprogramjából és legfeljebb egy személynek több kerületben való szavazatát tiltó javaslat számíthat megvalósításra, ami a kormánynak egyetlen célja volt kezdettől fogva 1906. óta.

A kormánynak minden oka meg volt attól tartani, hogy választójogi reformjavaslata vereséget szenved, mert a munkáspárt minden, a szavazatjogot a nőkre ki nem terjesztő javaslat ellen több ízben

állást foglalt és félő lehetett, hogy a kormány ellen szavaz, még akkor is, ha a kabinetkérdés felmerül, a törvényjavaslat végleges megszavazásánál.

Így az általános férfiválasztójog útját a munkáspárt állja el, amelynek az új elemek egyáltalán nem szolgálnák pártérdekeit, hanem a hatalomért versengő két pártnak lenne új vadászterülete a népakaratnak, a közvéleménynek maga mellett való megnyilatkoztatására. Ily kiterjesztés természetesen mindkét pártnak, úgy szociális reform-programmját, mint szavazatfogdosó demagógiáját növelte volna, ami a konzervatívabb elemeknek sem itt, sem ott nem tetszett.

Így a lordok háza megtörését, a liberális párt legnagyobb közjogi sikerét nem koronázta meg a teljesen demokratikus választóreform, a képviselőház uralmának a teljes népképviselőre áttéréssel való betetőzése és a lordok háza megtörése nem szolgálja többé ezt a sokat hangoztatott, most nyíltan elejtett célt.

Ez a programmejtés igen súlyos csapás volt a radikális rezsimre, amelyet csak újabb unionista taktikai hibák képesek ellensúlyozni. Természetesen a földreformprogramm szolgál most a választójog helyettesítéséül.

A munkáspárt a kormány már ismertetett szakszervezeti javaslatát, amely a szakszervezet egyes tagjainak megadja a gyakorlatilag nehezen kivihető lehetőséget, hogy annak politikai propagandáját ne támogassa — jobb hiányában, mint a szakszervezetek politikai jogai elismerésének első részletét elfogadta. Így az ellentétek eziránt elnémultak.

Hogy pedig a kormány szociális programja és propagandája költségeit nem a vállalkozók profitjából akarja fedezni, az a vasúti törvény javaslatából tűnik ki legjobban, ahol az összes munkafeltételeket javító költségeknek fedezetére a tarifa felemeléséhez jogot biztosít. Emellett pedig a profitüldöző, az egyedárúságokat államosítani akaró Lloyd George kardoskodik, mert a kormány csak azt az ígéretét váltja be, mellyel annakidején a vasúttársaságokat engedékenységre bírta. Ez a vasúti sztrájk epilógusa.

2. Franciaországban a szocialista hadügyminiszter, aki egész Franciaországból kaszányát akart csinálni és azt a katonai fegyelemnek alávetni, egy szilvamagon törí ki a nyakát. A legérdekesebb, hogy teljesen igaza volt és érdemben a személyi kérdéstől eltekintve, csak a méltányosságnak tett eleget. Az eset magában véve jelentéktelen volt, de a kormány tagjai azonnal megtagadták vele a szolidaritást, mert alkalmat adott a radikálisoknak és radikális szocialistáknak a régi jelszó előszedésére, amely alatt győzelmet arattak, és amelynél éreztethették hatalmukat. A Dreyfus-per egy szereplőjének a tartalékban való reaktiválása elektrizálta a pártot, kitűnő terep volt a támadásra, amelyben a Poincarré kabinetnek, ha gyorsan ki nem dobja a hadügyminisztert, el kellett volna véreznie és a kabinet fejének elnökké választása is meghiúsult volna. Így azonban a kormány mellettük lévén, a radikálisok mit sem érhettek el és még csak fel sem újíthatták a vérszerződést a republikánizmus megmentésére a a reakciós kormány ellen. A megfélemlítés tehát nem sikerült és a

radikálisok és radikális szocialisták ismét csak a pacifikálás politikájá ellen tüzelhetnek, mely az összes politikai pártokat kibékíteni törekszik.

A harmadik Briand-kabinet kirugdalta a radikálisokat és ismét kihirdette a nagy testvériséget. Programja a régi, amelyben a tettek embere nagy súlyt helyez a semmit mondásra.

A köztársaság fennállása óta először történt egy jelentékeny ember elnökké választása, ez is csak azért, mert a radikálisok nem tudtak megegyezni, hogy mely pártok tekinthetők igazán republikánusoknak. Így a republikánus nagy átoknak amellyel Poincaré jelölését sújtották, nem volt meg a kellő foganatja és tekintélye és csak az első szavazásnál sikerült jelöltjüknek relatív többséget biztosítani. (S. K.)

A politika érték-becslése

Mint a bibliai Jákob a szép Ráchelért, a magyarországi tanítótság is hét hosszú, keserves esztendőn keresztül küzdött anyagi helyzetének olyan minimális javításáért, hogy végre-valahára annyi fizetést és olyan előmenetelt biztosítson magának, amilyent a vele egyenértékű, sőt részben még alacsonyabb képzettséggel bíró állami tisztviselők már évek óta élveznek. Ez a küzdelem azonban meddő maradt s ahogy a szegény Jákob is csak a fájós szemű Leát kapta meg szolgálata végén: a magyarországi tanítótság is úgy megcsalódott és megrövidült azokban a fizetésrendező törvény-javaslatokban, melyeket Zichy János gróf közoktatási miniszter január végén terjesztett a képviselőház elé. Az egyik az állami, a másik a nem állami tanítók fizetésrendezéséről szól és a munkapártnál immár abúzusá vált taktika szerint, hosszú, hitegető ámitások és titkolódzások után váratlanul kerültek azok a csonka-parlament elé s kétségtelenül nagyon gyorsan, minden lényegesebb módosítás nélkül keresztül is mennek a munkapárti álpárment fórumain. E javaslatok a tanítótság egyetlen jogos és méltányos követelését nem teljesítik, de egyébképen is súlyos igazságtalanságokat tartalmaznak.

A tanítói oklevéllel egyenlő és részben még azon tetemesen alulmaradó képzettségű állami tisztviselők be vannak osztva a XI., X. és IX. fizetési osztályok egyes fokozataiba, ahol 40 évi szolgálat alatt 1400—3600 koronáig emelkednek a fizetések; a tanítótság számára ezzel szemben csináltak egy olyan fizetési skálát, amelyben 1200—3200 koronáig emelkednek a férfi-tanítók fizetései és lakáspénzeik is alacsonyabbak a tisztviselők javadalmazásánál. A nőtanítók a kezdő fokon két évvel tovább várakoznak s aztán egész szolgálatuk ideje alatt minden emelkedést két évvel későbbben érnek el mint férfikollegáik, végső fizetésük pedig csak 3000 korona lehet s a legmagasabb fizetési osztályban lakáspénzüik is kevesebb. A nem állami tanítók a legalacsonyabb fizetési osztályban 3 évvel maradnak tovább, mint a államiak és így természetesen minden előlépésük ennyi idővel később következik be; lakáspénzüket pedig a püspöki kar egyenes kívánságára (!) tetemesen alacsonyabb és nem emelkedő összegben állapították meg. Ezek a különbségek olyan nagyok, hogy a 40 évi szolgálat ideje alatt

normális előmenetel esetében egy nem állami tanító összesen 31.600 koronával kap kevesebbet, mint egy állami tanító. Nagy sérelem továbbá az, hogy a most állásban levő öregebb tanítók szolgálati éveit a beosztásnál legfeljebb 1893. október 1-től számítják be és így minden 19 éven túl szolgáló tanító elveszti régi szolgálati éveit. Az egyes fizetési osztályokba nem egyenlő számban osztják be a tanítókat s a költségvetésben e címen felvett összegből ki lehet számítani, hogy az óriási többséget az alacsonyabb fokozatokba fogják sorozni, mert a magasabbakat csak szemfényvesztés céljából állították be a javaslatba, ezekbe azonban alig jut elvéteve néhány kivételesen hosszan szolgáló tanító. Megszűnnek továbbá az eddigi ötödéves korpotlékek is, az egyes osztályokba pedig csupán kinevezéssel lehet a magasabb fizetési osztályba átlépni. E kinevezés a kifogástalan minősítés alapján történhetik; a minősítést a kir. tanfelügyelő adja s kiterjed az a tanító hivatalos működésén kívül az előjárók és a hatóságok irányában tanúsított magatartására, a társadalmi rend és a hazafiság szempontjának mérlegelésére is. Ez az a súlyos békó, amely gúzsba köti a tanítóság minden hivatali, társadalmi és politikai szabadságát. Erre a §-ra célozva mondotta egy tanítóküldöttségnek a közoktatási minisztérium egyik embertelen, cinikus főtisztviselője azt, hogy ezentúl a miniszter egyik kezében kalács, másikkban korbács lesz; ami azonban nemcsak hogy vérlázító, arcátlan pökhendiség a 32.000 magyar tanítóval szemben, hanem azonfelül nem is igaz, mert ez a korbácsparagrafus megadja ugyan a kinevezések körüli betyárkodás gyalázatos alkalmait: ellenben a kalács-kilátások a fukar és embertelen javaslatok egész vonalán végig sehol sem mutatkoznak.

A magyarországi tanítók többsége ma még nem ébredt osztályhelyzetének világos tudatára és erejét nem ismerve, teljesen izolálja magát a gazdasági és politikai demokrácia küzdelmeitől. Ez magyarázza meg azt az igazságtalan mellőzést, s azt a mostoha javadalma-zást, amelyben ez a nagy és fontos nemzeti hivatást teljesítő szellemi proletariátus a többi állami tisztviselőkkel szemben részesül. De ugyanez az elbánás egyszersmind kitűnően jellemzi a nemzeti munkapártnak kultúraellenes és antidemokratikus természetét is. Az egyházi és világi feudalizmus parlamenti párturalma nem akarja jól fizetni és függetlenné tenni a nép tanítóit, mert a gazdasági kizsákmányolásnak tudatlan, magán segíteni nem tudó, alázatos népre van szüksége, amit a rosszul fizetett, gondoktól nyomott és korbács alatt tartott tanítóság liferál neki.

Nincs ma Magyarországon egyetlen olyan közszolgálati ág sem, amely ilyen megalázó hivatali ellenőrzés és fegyelem alatt állana; amelynek szolgálati magaviseletén és munkálkodásán kívül minden mozdulatát kiszolgáltatná feljebbvalóinak s amelynek előmenetelét fegyelmi ítélet nélkül is megakaszthatná a hivatalbeli feljebbvaló. Ilyen rabsága csak a magyar tanítóságnak lesz a munkapárt kegyelméből.

Bezzeg más mértékkel mér a közjövödelmekből ez a feudális kirendeltség azoknak, akik az ő uralmának állanak szolgálatában. Keresve sem találhatnánk alkalmasabb anyagot e kétféle elbánás jellemzésére, mintha a tanítófizetések rendezéséről szóló javaslatokkal

szembeállítjuk a parlamenti őrség szervezése ügyében a képviselőház elé terjesztett kormányjavaslatot. Ez az őrség állani fog: egy törzstisztből mint parancsnokból, egy törzs-, vagy főtisztból mint a parancsnok helyetteséből, egy főtisztból mint segédtisztból és a legénységéből. Az őrség legénységi állományát 6 palota-főörmester, 48 palotaörmester és 3 tisztiszolga fogja alkotni. Az egész állomány tehát hatvan fő lesz, s tagjai az őrségben legfeljebb hat évig szolgálhatnak, aztán ismét a honvédséghez, illetve a csendőrséghez helyeztetnek vissza. A képviselőház őrségtisztjei rendfokozatszerű illetékeiket s ezenfelül pótdíjat kapnak, amely a havidíj 50 százalékának felel meg. Kapnak azonfelül díszruhát és egyszer s mindenkorra 600 korona egyenruházati járulékot. Az őrség legénysége ruházatot, lakást és étellemezést természetben kap, pénzben pedig a főörmesterek évi 1800, az örmesterek 1500 koronát kapnak; ezek a pénzbeli illetékek két-évenként 150 koronával emelkednek. Ha a legénység tagjai közül valaki külön engedéllyel megnősül, a lakás helyett évente 600 korona lakbért, az étellemezés váltságául pedig évente szintén 600 koronát kap. Vagyis az a minden tanultság és előképzettség nélküli 20—24 éves legény, aki az uralkodó párt parlamenti hetmanjának parancsait, mint az anyját koncoló janicsár, vakon teljesíti, élelmén, ruházatan és lakásán fölül, úgy szólván, zsebbeli költőpénzül többet kap, mint az az okleveles tanító, aki legkevesebb 12 évi iskolai tanulás után 50—60, sokszor 100—200 gyermek nevelésével és tanításával foglalkozik. Az őrség tisztjei minden más szolgálatnál könnyebb és felelőtlenebb, munkanélküli állásukban 50% pótdíjat húznak, külön díszruhát és még ruhaátalányt is kapnak.

Igen, így fizeteti meg a munkapárt az állam pénztárából a maga uralmának szükséges embereit, azokat a pribékszolgálatokat, amelyekre eddig, a legkevesebb elvi és személyi harcok közepette sem volt szüksége a magyar parlamentnek, de amelyet most már nem nélkülözhet, mert hiszen a munkapárt uralmát már nem a közéleti tisztesség, a személyi tekintély, a jog és a törvény, hanem csak a brutális nyers erő tartja fenn. A koplaló néptanító és a dúskáló fogdmegek kitűnő szimbólumai a munkapártnak. A miniszterelnök világhírű panama-pöre, a korlátlan hatalmú pártvezér országos népszerűtlensége és a munkapárt szétfoszlott tekintélye e tökéletlen javaslatokkal, a választójogi reformmal és az adójavaslattal együtt a csőd előtt álló uralom bomlási dokumentumai. Politikai és erkölcsi mélységmérők, amelyek megmutatják a mai osztályuralom sülyedségét. (Zigány Zoltán)

A Pallósok és a magyar vicinális vasutak fejlődése

A napisajtó egy része úgy állítja be a fogházba került vasúti nagyvállalkozónak az esetét, mint ahogy ezelőtt négy évvel magyarázta csődbe került volt társának és testvérének az esetét; t. i., hogy „kár értük”, mert „tevékeny *self made men* emberek voltak”, „sok vasutat építettek, tehát a magyar vasúti ügy bukásukkal sokat veszített” stb. stb. Holott akinek alkalma volt e vállalkozóknak készülségét, képességeit, eljárásai és üzletlebonnyolítási módját köze-

lebből megismerni, mint p. o. e cégek valamennyi szakértő alkalmazottjának, az mind azt mondja, hogy a műszaki részhez egyáltalán semmit, még az ügyek finánciális részének tisztességes kereskedelmi módon való lebonyolításához sem konyítottak.

Hogyan történhetett tehát az, hogy emberek, kik köztudomás szerint a vasútépítésnek sem a műszaki, sem a finánciális lebonyolításához nem értettek, ennek ellenére — legalább a közönség szemében és *de facto* a hatóságok elbánásában is — elsőrangú vasúti vállalkozókká emelkedtek fel és annak dacára, hogy ilyen kevés tudással bírtak és még kevesebb belső megbízhatósággal rendelkeztek, mégis 1000 kilométernél sokkal több vasutat építettek és finánciroztathattak Magyarországon?

Megtörténhetik-e más európai kultúrorszáokban, hogy ilyen felületes tudású és laza erkölcsű emberek, közönség, hatóságok és kormány részéről évtizedeken át, 10 és 20 milliós, hatósági ellenőrzés alá rendelt, nagy műszaki és finánciális felelősséggel járó vasúti közmunkákkal bízassanak meg?

Az eset továbbá azáltal, hogy az nagyjából ismétlése a szóbanforgó vállalkozó bátyja és volt társa bukásának, mely ezelőtt mintegy négy évvel ugyancsak gyanús körülmények között és az akkori magyar kormánynak segítő intervenciója dacára történt meg: kiesik az izolált természetű, csupán a személyi sajátságok által indokolt cégösszeomlások sorából. Annak általánosabb okai kell, hogy legyenek. Ha tehát az esetet közállapotainkkal való összefüggésében megérteni akarjuk, úgy annak okait társadalmi és gazdasági viszonyainknak mélyén kell keresnünk.

Különben is az országok vasúthálózata továbbfejlesztésének és az útjában álló akadályok legyőzésének kérdése fontos közügy, diszkussziója tehát hasznos, a dolgokat tisztázó és előbbre vivő munkának tekinthető. Így hát elég ok és cím van arra, hogy a szóbanforgó esetekről nyilvánosan is elmélkedjünk, annál is inkább, mert a vicinális vasutak építése kérdésében, mint minden a szokottnál valamivel élénkebben menő magyar közvállalkozásnál, az ázsiai tunya gondolkodás ismét kezdi felütni a fejét. Befolyásos magasabb állású, s a modern termelő kultúrmunkával ellenséges lábon álló emberek részéről hangok hallatszanak már a Pallós esetből kifolyólag, hogy újból lassítani kell ezeknek a többé-kevésbé csak svindlinek tekintett vicinális vasútnak az építését.

A ma már az államvasutak vonalainak hosszát több ezer kilométerrel meghaladó és közállapotaink mellett igazán mesésnek mondható vicinális vasúthálózatunknak műszaki és finánciális alapját a nyolcvanas évek elején, néhány derék, gondolkodó mérnökünk rakta le. A Borosok, akik az olcsó és a forgalom igényeinek teljesen megfelelő magyar vicinális vasutak első mintaképét, az Arad-csanádi vasút első vonalaiban csinálták meg; a Tolnayak, a Szahlenderek és más szakértők, akik a kezükbe vett vasútépítést töviről-hegyire minden vonatkoztatásában dominálták, olyan típusát állították elő a sikerült vicinális vasútnak, hogy az utánuk következőknek már csak az a feladatuk maradt, hogy minden új vállalatban a régi típust a helyi

viszonyoknak megfelelően alkalmazták. Minthogy azonban a vasutak az államvasutak kezelésébe kerültek és az államvasút a nagy üzemekben a generalizálás által rendszerint elérhető könnyebbség kedvéért minden szabványok szerint épít, s az állam az engedélyezési feltételeket is a sok épülő vasútra nézve egyöntetűen, uniformis paragrafusokba foglalta: egy új vasút létesítésének műszaki és pénzügyi koncepciója nagyjából egészen sablonná vált. Ennélfogva mindinkább az a felfogás terjedt el, hogy a vasúti vállalat kivitele a főnök személyes szellemi készültségét és képességét alig igénylő, egyszerű sablonos műveletté vált, amelyet minden laikus is eligazgathat, hogyha a tulajdonképpeni munka végzésére szakértő segéd személyzetet tart. Ezzel szemben főfeladatának azt tekintették, hogy a vasút-kiépítés alapfeltételét képező szubvenciókat, az úgynevezett törzsrészvény-hozzájárulásokat és az egyéb engedélyezési feltételeket az érdekeltektől és az államtól magának valahogy megszavaztassa.

Itt meg kell jegyeznünk, hogyha az első, valóban szakértő vasút-építőknek sikerült példát adó módon olcsó és a kis ráfordított tőke miatt magukat jól kifizető vasutakat létesíteni: ez nekik főleg azon okból sikerült, mert abban az időben még mindenki kételkedvén a vállalatok sikerében és másrészt a szükséges tőkét igen nehéz lévén akkoriban összehozni azért, hogy csak létesülhessen a vasút, sem az állam, sem pedig az államvasút nem támasztottak akkoriban még az építést megdrágító és az üzemjövödelmet csökkentő követelményeket. Másrészt a vasúttal megajándékozandó vidék vezető rétegei, kik befolyásukkal a vidéki és állami szubvenciók kieszközölésével foglalkoztak, a gyengének ígérkező vállalatokon sem kívántak még keresni, hanem a vállalatokat abban az időben még anyagi áldozatok árán is lelkesen támogatták.

Így volt és van ez sok új keletkező vasúti vállalatnál még ma is. Lényegesen megváltozott azonban a helyzet akkor, amikor a nyolcvanas évek vége és a kilencvenes évek eleje felé néhány sikerült vállalat révén köztudomásúvá lett, hogy lehet már jól jövedelmező vicinális vasutakat nálunk is létesíteni, sőt, hogy engedélyesek, vállalkozók és bankok keresnek is már a vasúti papírokon. Ennek az lett a következménye, hogy míg egyrészt az állam magasabbra srófolta fel az engedélyezési, építési és üzemi feltételeket, addig másrészt olyan praxis alakult ki a vasutak engedélyének és szubvencióinak a megszerzése körül, hogy a politikai befolyással bírók — akiknek egyedül állott módjában a koncessziókat, kedvezményeket és szubvenciókat az autonóm testületekben és a kormány által megszavaztatni döntő befolyásuk tudatában, a vasutakon keresni próbáltak és sokan csak olyan vállalkozó kezeibe juttatták a vasutak kivitelét, aki befolyásukért a legtöbbet adni hajlandó volt.

Amikor a vicinális vasutakkal való üzérkedés a képviselők között igen nagy mérveket öltött, akkor a törvényhozás — Szilágyi Dezső és Csáky Albin unszolására — hozott ugyan bizonyos összeférhetlenségi rendszabályokat, amelyek a politikai élet embereinek a vasút-engedélyek és a szubvenciók körüli üzletszerű, nyíltan történő kijáráisait tilalmazzák, de tény az, hogy úgy, mint minden más, politikai

faktorok által dominált autonómiákkal adminisztrált országban is történni szokott, a politikai befolyással bírók, minden eltöltő intézkedés dacára, lényegileg mégis csak rendelkeznek arról, hogy a vasúti koncessziók és szubvenciók kinek, melyik vállalkozónak adassanak.

A legsajnálatosabb és a mi viszonyainkra nézve jellemző azonban nem az, hogy a politikai faktorok befolyása kihat arra, hogy ki kapjon vasúti koncessziót és szubvenciót, hanem az a tény, hogy ezek a politikai befolyással bírók annyira idegenek nálunk a modern gazdasági élettől és annyira képtelenek fontos üzleti ügyben helyesen, célszerűen és rájuk, valamint a közérdekre nézve egyaránt racionálisan eljárni, hogy közülük még a keresni akarók is — ama látszat hatása alatt, hogy vasutat mindenki tud csinálni — nem arra fektettek és fektetnek máig is még súlyt, hogy talpán álló, igazán szolid és jóhírű szakemberre bízzák a vicinális létesítését, hanem válogatás nélkül bízzák arra az egyénre, aki utánuk futva a legnagyobb províziót igéri be nekik.

Így lett a talaj szociális értelemben nálunk arra preparálva, hogy nem a megbízhatóság, nem a képesítés és nem a szakértelem mértéke volt a főszempont a koncesszióknak a vállalkozó kezébe való juttatásánál, hanem a kiszemelt egyén kezének könnyűsége, amellyel az szórni tudta maga körül a pénzt és a províziós ígéretekét.

Ámulva láttuk és látjuk még ma is, hogy rajzolókból, négy elemít végzett kereskedősegekből, serfözőkből, regálebérlőkből stb. váltak egyszerre, minden átmenet nélkül nagy vasúti vállalkozók, s volt olyan közülök, aki ha óvatosan csinálta, ebben a minőségében még az udvari tanácsosságig is felvihette, feltéve, hogy valamely előkelőség, egy-egy hatalmas főispán, képviselő, vagy legjobban egy magasabb állású, a pénz szagát szerető államhivatalnok nyíltan és szemérmetlenül protezsálta az ipsét.

A beprotezsált könnyűvérű és könnyűkezü legények — akikkel nem volt annyi baj, mint a vérbeli és nehezen induló szakemberekkel — aztán mindent vállaltak, minden áron és simán, mint a karikacsapás ment a kezükben minden üzlet, mert náluk, aki csak keresni akart, vagy pedig az is, aki ártani képes volt, egyaránt keresett, csak a tenyerét kellett kitartani.

Ne felejtjük el, hogy nagy és egyedülálló dolog ám az, ebben a szegényes gazdasági és kereseti viszonyok között sínylődő országban, ha akad olyan vállalat és olyan vállalkozó, akin mindenki, aki csak vele relációba kerül, kereshet.

Briareusnek nem volt annyi karja, mint ahány kar nálunk az ilyen látszólag pompásan kereső, s pénzt szóró vállalkozó ügyének támogatására akad és azt előre viszi. Lett is a mindenféle hasznot szóró, de a dolgához alapjából nem értő vállalkozónak az így elnyert támogatás révén annyi rossz vállalata, hogy még olyan helyen is épült vasút, ahol bizony ha becsületesen meggondolták volna a dolgot a proponálók, még évtizedekig is várhattak volna a vasútépítéssel, mert nem egy vasút a befektetett tőke kamatoztatására elegendő fuvarjövendelmet nem hozott, minek következtében a kártyavárszerű, belső

jogosultsággal nem bíró vállalatok csinálóiért elérte, ha későn is, a sorsuk, szerencsére úgy, hogy a vasutak megmaradtak nekünk.

De ez utóvégre a legkisebb baj, mert ha Széchenyi még az apagyilkosnak is meg akart bocsátani, ha csak szaporította a magyarok számát, úgy nálunk a cselekvéstől, a dologtól, a termeléstől fázó feudális körök országában szinte meg kell bocsátani minden bűnét annak, aki csak egy kilométer új vasút, vagy egy új iskola létesítésével előbbre tudja vinni az ország kultúráját.

Mi még a barbár keleten élünk, tehát a cselekedetek motívumai nem igen érdekelnek bennünket, csak az a tény fontos nekünk primitíveknek, hogy a cselekedetnek ránk nézve áldásos hatását élvezhessük. És van is ebben valami látszólagos igazság, mert milyen azonnal látható haszon háramlik a közre abból, hogy az emberek a dolgaikat okosan, modern tudományos, szakszerű alapossgal és megbízhatósággal csinálják, amikor az ország fejlődési fokán a fő most még csak az, hogy egyáltalán valami csinálódjék?

Már az nagy dolog, hogy elismerjük, illetve vezető köreink elismerik, hogy jó, ha egy kicsit — legalább annyit, ami magától megy — haladunk. De akinek az a meggyőződése, hogy visszamaradtunk és visszamaradunk azért, mert mi, illetve vezető köreink mégsem szoktak el az ázsiai lassú és nehézkes tempótól, tehát nem tudnak a tisztasághoz másként eljutni, mintha a szemét házukban toronymagasságig emelkedik és nem tudnak másként világosságot teremteni, mintha előbb a szemüket a sötétség által vakká betegítik: az ilyen kultúrember csak azt a tanulságot merítheti, hogy még igen sok Pallós-esetnek kell Magyarországon előfordulnia, amíg a kultúrországokban általánosan követett praxis nálunk is otthonos lesz, az t. i., hogy vállalkozó-mérnöki munka végzésére — akármennyit ígér is a szakértelem nélküli outsider — csak szakértő vállalkozó-mérnököt fogadunk, illetve fogadnak el, ha már nem is a magánosok, de legalább a közintelligenciát reprezentáló hatóságok. Ami pedig a kérdés másik oldalát, a közéleti panamákat illeti, azokat csak a magyar politikai élet demokratizálása, a szigorúbb sajtó- és pártellenőrzés seperheti ki, vagy legalább enyhítheti. (B. b.)

Egy új nemzetiségi kérdést csinálnak

Eddig még ruthén kérdésünk nem volt. Nem volt egyszerűen azért, mert a ruthén összes nemzetiségeink közül a kultúra legalacsonyabb fokán áll. Félállati, éhes, kiuzsorázott életében még úgy szólván semmi szerepet nem játszik a nemzetiségi ideológia, mely az anyagi és a szellemi kultúra első hajnalhasadását jelenti az ősi jobbágyok szolgaságának és természeti gazdálkodásának romjain. A ruthén kérdés tehát abban a mértékben fog megérni, melyben ez a szerencsétlen nép gazdaságilag és szellemileg öntudatra jut. Bárgyú politikusaink és egyéb hatalmasságaink azonban gondoskodnak róla, hogy ez a

kérdés már idő előtt létrejön, még pedig legrosszabb formájában: abban a magyargyűlöletben, melyet a brutális és jogtalan üldözés vált ki az elnyomottakban. Újabb időben gyakrabban jelennek meg tudósítások a lapokban, melyek a ruthén hazaárulások sikeres elnyomásával kérkednek. Így pl. nem holmi analfabéta vármegyei hivatalos lap, avagy a nacionalizmusra spekuláló valami kéteshírű boulevard-tárogató, hanem az ízléses és komoly Az Est, melyben több jeles író szakavatottan és lelkiismeretesen szokott írni a balkáni nemzetiségi problémáról, közli ezt a végtelenül jellemző tudósítást.

„Az orosz igazgatásnak erős kézzel igyekszik véget vetni a máramarosszigeti törvényszék ez ügyben kiküldött bírāja, Brenner Mihály helyettes vizsgálóbíró. Kiszállva Izára, ismét letartóztatott két főkolompost, s ezekkel, valamint a Talaborfálván, Keselymezőn stb. letartóztatottakkal az elfogott orosz apostolok száma immár huszonhétre szaporodott.

Ezenkívül más erélyes intézkedéseket is tett Brenner vizsgálóbíró. Kiásta a skizmatikusok által Iza községben elhelyezett oroszországi keresztet és bezáratta a Kabalyuk Sándor Ákos hegyi szerzetes által felavatott imaházat. A kereszt mint az orosz ortodoxia és orosz cezaro-papizmus szimbóluma nem szerepel már többet a falu szívében, az országút mentén.

Egy előkelő rutén férfiú, aki ismeri a skizma máramarosi pusztításait, e hír hallatára a következő nyilatkozatot tette tudósítónk előtt:

—Végre hogy ezt is megértük. Ez a kereszt ugyanis nagyobb propagandát tudott csinálni az orosz eszméknek tizenkét apostolnál. Azért eltávolítása nagyobb horderővel bír a templom bezárásánál is. A Nagyág vidékének lakosait Husztra való menetelők és visszatértükkor állandóan buzdította az orosz eszmék befogadására. Hogy hatását éjjel se veszítse el, lámpa égett rajta. Másfél éve állott már ez a jel. A közigazgatás nem mert hozzányúlni ilyen hosszú idő alatt. A vizsgálóbíró azonban végzett vele. Helyesen tette.

Itt említjük meg, hogy a skizmatikus községekben, hogy a letartóztatások és erélyesebb intézkedések okozta esetleges zavaroknak elejét vegyék, a csendőrséget egy-egy csapat (húsz főnyi) katonasággal erősítették meg.

Kell-e kultúreberek előtt magyarázni ezeknek a vádaknak az idétlenségét s a bírói közegek által foganatosított eljárások példátlan brutalitását, melyek alkalmasak arra, hogy egy különösen jámbor és alázatos népet elkeseredésbe kergessen? Ki ne venné észre, hogy itt csakis a görög katolikus egyház ideges türelmetlenségéről van szó, mely büntetőjogi rendszabályokkal igyekszik a tőle elhidegülő nyáját a görög keleti egy-

háztól távol tartani? Ki ne látná, ha csak egyetlenegy nemzeti-ségi kérdéssel is valaha komolyan foglalkozott, hogy a ruthén nép skizmatikus hajlandóságai nem az „orosz cezaro-papizmus”, hanem a kazár uzsora, egy becstelen közigazgatási rendszer visszaélései s a népnek papjaival szemben való bizalmatlansága jutnak kifejezésre?

S nehogy dogmatikus elfogultsággal vagy naiv szentimentalizmussal vádoltassunk, minthogy az *Az Est* adatait közelebbről csakugyan nem ismerjük, elég néhány általánosan ismert lélektani és társadalmi tényre hivatkozni, melyek minden elfogulatlan ember szemében eldöntik ezt a kérdést:

a) Ép a Fényes László mesteri felvételeiből, melyeket *Az Est* közölt, ismerjük a ruthénség gazdasági és szellemi miliójét. Az éhség, az alkohol, az analfabetizmus, az uzsora és a baksis-igazságszolgáltatásnak ezen a klasszikus földjén nem nevetséges-e öntudatos elszakadási törekvésekről, veszedelmes orosz üzelmekről beszélni?

b) Hisz Galíciában is, ahol pedig a ruthénség a kultúra jóval fejlettebb fokán áll, mint általában a mi nemzetiségeink (a szászság kivételével): ez a nép, mint végtelenül türelmes és loyális népelem ismeretes, mely a lengyel urak visszaélései dacára sem gondol semmi komoly kifelé gravitálásra.

c) S hogy az északkeleti hazaárulásnak mi az igazi értelme, azt legjobban megmagyarázza az a tény, hogy számos ruthén már a múltban, az összes törvényes formák betartásával, folyamodott a budapesti görög-keleti szerb püspökséghez való csatlakozásért. Persze eredménytelenül.

De a magyar közélet, politika és publicisztika mindezt nem látja s az ifjú-törökök vakságával megverve nyakra-főre csukadják le egy vallásos-szociális elégyületlenség jámbor apostolait s egy elmaradt népet legfanatikusabb vallási érzelmeiben provokálnak. A magyar osztályuralom szinte óráról-órára izgat és lázít a magyar állameszme ellen s ha gázságai folytán valami explodál, rögtön ügyészért és börtönért kiabál. A magyar kisparasztság és földmunkás osztály egyre gyarapodó szociális elégyületlensége mellett a nem-magyar népnek minduntalan lábbal tiport (pedig még csak kialakulóban lévő) nemzetiségi öntudata fogja a feudális osztályalkotmány lovag várát felborítani.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

Új könyvek a nemzetiségi kérdésről (1. Steier Lajos: *A tót kérdés. I. rész. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. 1912. A szerző kiadása. 354 l. — 2. Goldis László: A nemzetiségi kérdésről Arad, 1912. „Concordia” 66 l. — 3. Dr. Eöttevényi Nagy Olivér: *Bosnyák földön. Magyaróvár, 1911. 127 l.*)*

1. Steier nagy szorgalommal és a kérdésre vonatkozó, különösen a szláv nyelvű irodalom alapos ismerete és a viszonyok állandó közvetlen megfigyelése alapján megírt tartalmas és tanulságos könyve igen sok érdekes adatot tartalmaz. A szerző teljesen beleéli magát a viszonyokba és mindenképen objektív akar maradni, de sajnos, többször nem nézi megfelelő látószögéből az eseményeket és nem tud úrrá lenni a sovíniszta ideológián. Ez az oka a könyvében előforduló ellentmondásoknak, homályos és téves tételeknek, amelyekre majd még röviden visszatérünk.

A tót nyelvet a XVI., de különösen a XVII. és XVIII. században nagy veszedelem fenyegette ... a csehek részéről. A csehekkel való sűrű érintkezés, a huszita mozgalom és a reformáció nagy hódításokhoz segítettek a cseh nyelvet a felvidéken és különösen a lutheránus egyház terjesztette azt cseh bibliák és imakönyvek segítségével. A XVIII. század végén azonban már erős ellenhatás mutatkozott a cseh nyelvvel szemben a tót katolikus papság részéről. A katolikus egyház lassankint teljesen kiszorította könyveiből a cseh nyelvet. Viszont persze a cseh irány hívei is erősen szervezkedtek. Élénk szellemi mozgalom fejlődött ki a tótok között és a XIX. század első felében a tót és szláv öntudat nagy hódítást tett a felvidéken. A tót mozgalom centruma ekkor sokáig Pozsony volt, ahol tót irodalmi egyesület, majd egy tót tanszék az ev. líceumon, tót hírlap stb. szolgálták a tót nemzetiség és kultúra ügyét. A tót költészet és a tót szellemi élet általában nagy virágzásnak indult. A magyar politikai körökben nem jó szemmel nézték a felvidéki mozgalmakat, 1838-ban feloszlatták az ifjúsági önképzőkört. Az 1840-ben hivatalába kerülő Zay Károly gróf ág. ev. egyházi főfelügyelő erélyes támadást kezdett az evangélikus tótok között terjedő „pánszlávizmus” ellen. A támadások még jobban élesztették a tótok harci kedvét. 1841-ben tót küldöttség ment Metternichhez, amely egyetemi szláv tanszék felállítását, több tót cenzor alkalmazását stb. kérte. Metternich szívesen fogadta a küldöttséget,

a kérvény azonban József nádor befolyása következtében elintézetlen maradt. A kérvény aláírásait gyűjtő tót tanulók közül többeket kizártak az iskolából, Stúr tanárt felfüggesztették, a tót kört és tanárséket 1843-ban beszüntették. A tótságnak a cseh nyelv uralma alóli felszabadításáért is tovább folyt a küzdelem. Főleg Hurbán tevékenysége emelendő ki ily szempontból, aki irodalmi téren igazi tót nacionalista volt. A csehek, akik a tótokban erőtaraléket láttak a németek elleni harcukban, minden erejükkel igyekeztek elvesztett pozícióikat visszafoglalni. De a tót nép vezéreinek nagy része ellenük fordult (Stúr, Hodzsa Mihály, Hurban stb.). A 48-iki márciusi események élesztőleg hatottak a tót nemzetiségi törekvésekre. A lipótszentmiklósi nemzeti gyűlés kérvényén, amelyben még nagy szerepet játszanak a szeparatistikus természetű területiális közjogi követelések, a márciusi szabadságeszmék hatása is erősen érezhető. A magyar forradalom idején a tótság egy töredéke a magyarok ellen fordult, a nép nagy része azonban passzív viselkedett. Ausztria a tótok iránt sem volt hálásabb, mint a többi nemzetiségek irányában. A Bach korszakban a tót nemzetiségi mozgalom stagnált. Ismét éledni kezdett a 60-as évek elején, amidőn a bécsi politika a magyarokhoz közeledett. 1861 június 6-án tót nemzeti gyűlést hívtak össze Turócszentmártonba. Ez a gyűlés még mindig az ország ethnográfiai alapon való felosztását és külön felsőmagyarországi tót kerület alakítását is kívánja. A bécsi kormány ismét jobb indulatot kezdett irántuk tanúsítani, beleegyezett a *Matica* alapításába, néhány megyei főbb hivatalra tótokat nevezetett ki. Tót középiskolák is keletkeztek ebben az időben. A kiegyezés után a tót mozgalom hívei főleg szellemi fegyverekkel agitálnak. Jászi Oszkár terminológiájával élve a tót nemzetiségi mozgalom romantikus korszaka tart szóval tovább is: a közgazdasági tevékenység, a gyakorlati élet, a tényleges erőviszonyok iránti érzéknek nyoma sincs.

Ismeretes, hogy nem sokkal a liberális nemzetiségi törvény megalkotása után sovíniszta áramlatok kezdtek a magyar társadalomban erőre kapni. Grünwald Béla, akinek a működéséről a szerző elismerőleg szól, félreverte a harangot a tótok „pánszláv” mozgalmaival szemben. Tisza Kálmán „erélyes” politikája fojtogatta a tót nemzetiségi törekvéseket. Tisza kijelentette, hogy nincsen tót nemzet. A fenyegetett tótság segédcsapatok után nézett körül. Hurbán, aki a 40-es években még a csehektől különálló tót nacionalizmus eszméit propagálta, kifejtette, hogy igenis van tót nemzet és ez a cseh morva nemzet tagja. A 80-as években a turócszentmártoni pánszláv csoport Oroszország felé fordítja a tekintetét. A turócszentmártoniak is romantikusok. Nagy súlyt helyeznek a hangzatos agitációra, történeti kérdésekre, az ifjúság nevelésére stb., de a nép szociális bajaival nem törődtek. Persze a magyar kormány „teljes szigorral” járt el és a tót diákok kizárása napirenden volt. A tót ifjúság annál nagyobb mértékben kereste fel a cseh intézeteket. A csehek közt ez időben nagyon megerősödött a tótok iránti szimpátia és az együvértartozás érzése. A cseh-tót egység gondolata erősen terjedt. Politikailag a tótság nem tudott érvényesülni, ezért az ú. n. passzivitás álláspontjára helyezkedtek, de a tüntetésekkel nem hagytak fel. A következő periódusban a turócszent-

mártoniak ellankadást tanúsítottak, főleg egyeduralmuk és a kritika hiánya következtében.

Említettük, hogy a tót ifjúság jelentékeny része Prágában nevelkedett. A turócszentmártoniaknak ezekben veszedelmes ellenfelük támadt. Ez az ifjúság, a későbbi ifjú-tót mozgalom magva, a cseh-tót nemzetegység híve volt és ezt először kulturális, azután gazdasági téren akarta megvalósítani. A tótokra ez időben is több súlyos csapást mértek: így az evangélikus egyházkerületek beosztását módosító törvénnyel, a nemzetiségi papság üldözésével. Bánffy alatt a tótok szövetkeznek a néppárttal. Ennek a szövetkezésnek az a káros hatása lett, hogy a felekezeti viszály magvait hintette el a tótok között. Bánffy uralma alatt a cseh-tót szövetkezés eszméje ismét erősödött. A tótok a községnevek megmagyarosítása ellen a többi magyarországi nemzetiségekkel szolidárisan tiltakoztak, de most már a nemzetiségi törvény végrehajtását követelve. A Csehország felé gravitálás egyre erősebb lett. 1897 május havában megalakult a „*Ceskoslovenska Jednota*”. A Masaryk nevelte és Tolstoj hatása alatt álló csehpárti tót ifjúság hozzáfog a szociális munkához és keményen támadja a turócszentmártoniak „passzivitását”. Ezt az irányzatot, amely, különösen a jelen században, diadalmasan előrenyomult, a csehek anyagilag és erkölcsileg erélyesen támogatják. Az eredmények most már jelentékenyebbek. Széll alatt 4 tót nemzetiségi képviselő vonul be a parlamentbe. Programjuk most már túlnyomóan szociális. A tótpárt némely törvényhatóságban is előrenyomult. 1905-ben a tót képviselők száma leapadt ugyan egyre, de a koalíció alatt 8-ra emelkedett. Programjuk: a nemzetiségi törvény végrehajtása és az általános választójog. A koalíció tudvalevőleg kapkodó és gyakran brutális nemzetiségi politikát folytatott. A népiskolák elmagyarosítása, a rengeteg sajtóper, börtön és egyéb büntetés, a csernovai vérengzés stb. nagy elkeseredettséget keltett nemzetiségeink között és szertefoszlatta külföldön is a „szabadságszerető és lovagias” magyar nemzet nimbuszát. Jelenleg szakadási mozgalom észlelhető a tótok körében. Különösen a budapesti és általában az ifjú-tót csoport a radikális demokrácia felé hajlik, míg a turócszentmártoniak konzervatívabbnak mutatkoznak.

Az elcsehesedési tendencia tehát az, amely a tótság újabb fejlődését a szerző szerint jellemzi. Igaza van a szerzőnek abban, hogy e folyamatnak a magyar állam érdekében gátat kellene vetni. De hogyan? Itt kezd a szerző ellentmondásokba keveredni. Szélsőségeket kerülő nemzetiségi politikával — mondja. De hogyan védheti akkor a soy-niszta Tiszát és Bánffyt és az Apponyi-féle népoktatási törvényt? Hisz a tót történelem minden lapjáról felénk kiált az a tanulság, hogy a magyar sovíniszták tótelles politikája mintegy belekergette a tótságot az elcsehesedésbe. Tisza Kálmán erélyét nyomon követi a cseh-tót egyesülés, Bánffy korszakában megszületik a *Ceskoslovenska Jednota*, a jelen század tótüldözései az egész ifjabb nemzedéket a csehek karjaiba kergették. A mi iskoláinkból kiutasított ifjak a cseheknél tanultak és a tót nép is a cseheknél keresi azt a támogatást, amelyet mi rövidlátóan megtagadunk tőle. Az összefüggés

— azt hiszem — egészen világos és sokkal logikusabb lett volna, ha a szerző Mocsáry helyett a Tisza-Bánffy-Apponyi-Khuen-csoportot támadta volna.

A homályos pontok közül kiemeljük, hogy a különböző tót csoportok jellemzése nem elég éles, így a túrócszentmártoniaké.

Végül még csak azt akarjuk megemlíteni, hogy a szerző régi magyar sovinizta recept szerint a tótság erős terjeszkedése és a magyarság visszaszorítása miatt panaszkodik, amit szerinte a statisztika is igazol. Nem tudom, melyik statisztikára céloz. A magyar statisztika ép az ellenkezőjét állapítja meg. A tótok kisebb természetes szaporodása, óriási arányú kivándorlása, a pálinka miatti degenerálódása etc. ezt különben is valószínűtlenné teszik. Azt hisszük, a szerző a közelség illúziójában szenvedett és nagyítóüvegen át nézett egy magában véve egészen természetes jelenséget: hogy t. i. a tenger elnyeli a szigetet (így pl. a szepesi szászok esetében, akiknek a pusztulásán a szerző annyit búslakodik). Ha Jászi Oszkárnak általa „egyoldalúnak” nevezett művét alaposabban tanulmányozta volna, valószínűleg nem esett volna ebbe a hibába.

2. Mélyebb szempontokat és modernebb felfogást találunk Goldis alaposan átgondolt és vonzóan megírt kis könyvében. Nemzetiség alatt a szerző „együttélő embereknek sorközösségéből létrejött jellemközösséget” érti. A nemzetiség tehát nem tárgy, hanem tulajdonság. A nemzetiségi kérdés csak újabb keletű. Régebben azért nem állhatott elő, mert a nemzetiségnek gazdasági és politikai tekintetből nem volt jelentősége. Mit kívánhatott volna a nemzetiségek nagy tömegét alkotó jobbágyság nemzetiségi szempontból? Hogy a közoktatás, közigazgatás és bíraskodás saját nyelvén történjék? Hisz a jobbágnak nem volt szabad művelődnie, a közigazgatási és bírói funkciókat pedig nem az állam, hanem földesúr gyakorolta. A nemzetiségi jogok nem voltak összefüggésben a jobbágyság anyagi sorsával. Midőn Magyarországon a cseregazdaság fejlődésével kialakult a városi polgárság, ezt a királyok támogatták, mert ez adózó elem volt szemben a nem-adózó nemesekkel. A nemesség adómentességél a király vámpolitikai rendszabályokkal igyekezett ellensúlyozni. Ezek gátolták az ipar és kereskedelem fejlődését. A nemesség úgy tüntette fel, mintha Bécs lenne ennek az oka. Szította a sovinizmust, amelynek nemsokára bekövetkezett az arany korszaka. De a kapitalista érdekeltség lassankint rájött, hogy létérdeke a jobbágyság függő helyzetének megszüntetése és a nemesség is kénytelen e mozgalomhoz csatlakozni, hogy az átalakításban vezető lehessen. A szerző ezután a nemzetiségeknek a szabadságharcral szemben tanúsított viselkedését, majd az abszolutizmus alatti helyzetét ismerteti és kimutatja, hogy a nemesség túlsúlya megmaradt a kiegyezés után is. A nemesség a nemzetiségi mumus érvét szegi az ellene a demokratikus törekvéseknek.

A magyar sovinizmus mai főposztulátumai: 1. A nemzetiségi lakosok tanulják meg a magyar nyelvet. A szerző kimutatja, hogy ez a kívánság utópia. 2. A nemzetiségi lakosok legyenek hívei a magyar állameszmének. De ezt a szerző nézete szerint csak az esetben tehetik,

ha a magyar állameszme az ő békés fejlődésük, gazdasági és kulturális emelkedésük eszméjével nem ellenkezik.

A nemzetiségek elnyomása csak a feudális csoportnak és a nemzetiségi vidékeken főképen letört gentrykből kikerülő magyar „intelligenciának” áll az érdekében. A mai magyar nemzetiségi politika bűneit nem lehet az irredentizmus meséjével mentetgetni. Igazi irredentizmus nálunk nincsen és ha lenne, akkor sem a durva erőszak, hanem a megértés és méltányosság politikája lenne az orvosszere. A mai magyar nemzetiségi politika nemcsak a nemzetiségeknek, hanem magának a magyarságnak is árt. Demoralizálólag hat, a demokratikus fejlődést gátolja. Ausztriával szemben gyengíti a pozíciókat, külső gazdasági és politikai érintkezéseinkben kárunkra van.

3. A harmadik könyv nem akar szigorú értelemben vett tudományos munka lenni. A szerző már hosszabb idő óta megfigyeli a boszniai viszonyokat és sajnálkozva tapasztalta, hogy a magyarság mily kevés részt vesz Bosznia közigazgatásában és hogy mily lazák azok a gazdasági és kulturális kapcsolatok, amelyek Magyarország és az annektált tartományok között fennállanak. A szerző célja, hogy e könyvével, úgy mint e kérdéstről tartott számos előadásával is tette, népszerű modorban tájékoztassa a magyar olvasóközönséget Bosznia története, közigazgatási és politikai viszonyai, a bosnyák nép jellege és szokásai felől, felkeltse irántuk érdeklődésünket és rokonszenvünket és a szép illusztrációk segítségével Bosznia természeti szépségeit is bemutassa.

A szerző hosszabb történeti visszapillantás után áttér az annektált tartományok vallási viszonyainak ismertetésére. Különösen a mohamedán elem lojalitását és fontosságát hangsúlyozza. Az orthodox elem Szerbia, a katolikus Horvátország felé gravitál. 1910 óta Bosznia alkotmányos ország. Az alkotmányos princípium érvényesülése azonban meglehetősen szűk körre van korlátozva. Így, hogy egy-két példát említsünk, a tartománygyűlés a kormányt nem vonhatja felelősségre, nem foglalkozhatik oly ügyekkel, amelyek Ausztriát vagy Magyarországot is érintik, illetőleg ez országok egymásközi vagy az annektált tartományokhoz való viszonyára vonatkoznak, az Őfelsége kinevezte tartománygyűlési elnök igen tág hatáskörrel rendelkezik stb. A szerző ezután a bosnyák közigazgatással és jogrendszerrel foglalkozik és panaszkodik, hogy a magyar nyelv egyáltalán nem játszik szerepet Boszniában, az ifjúság nem keresi fel a mi tanintézeteket. Újabban történtek a magyar kormány részéről némi szerény kísérletek ennek a megváltoztatására. Ezután áttér az annektált tartományok közigazgatási viszonyaira és ismerteti a magyar tőke kiszorulását. Bosznia közigazgatási viszonyainak egyik legérdekesebb része a kmetkérdés. Tudvalevőleg a fakultatív kmetmegváltás elve győzött — a kormány megakartta akadályozni a mohamedán földbirtokos elem pusztulását, amely a földjeért kapott csekély pénzüsszegekből nem tudott volna megélni — és mihelyt létrejön a consensus a kmet és földesura között, a tartományi kormány kölcsönzi a vételárat.

A szerző ezután Magyarország történeti jogaival, végül az osztrák és a trialista állásponttal foglalkozik.

Vajda Mihály

Osztrák viszonyok (*Hermann Bahr: Austriaca, 1911 .S. Fischer, Berlin.*)

Hermann Bahr minden írása zsurnalizmus. Újságírás, e szónak jobb értelmében; az újságírónak könnyű lendületével, igénytelenségével, rutinjával és naiv lelkességével. Újságírás, mert egyetlen publicisztikai, kritikai, szépirodalmi vagy drámai munkájában sem tudta soha a kornak, a társadalomnak, melyben él, összefoglaló képét adni. Sohasem tudott az események pszichológiájában gyökérszálakig eljutni, amelyek megmagyarázzák az eseményeket és amelyek után azt mondhatná az olvasó: értem most már e társadalom nagy belső küzdelmeinek és eüankadásainak összefüggését. Érdeklí őt minden, ami történik, amiben valamiképen megcsillan az osztrák karakter, meleg vonzódást érez minden iránt, ami emberi, ami újat és nagyot akar, mert ilyenkor az osztrák kuckóból rávilágíthat az európaiasságra és megszólalhat benne az, ami kezdettől fogva meg volt benne: az agitátor. Akár a publicistát nézzük, akár a belletristát, mindenképen vannak nála különbek a mai Bécsben is, a műfajoknak tisztultabb, mélyebb elméjű képviselői. Még emberismeretben is vannak különbek nála és az ő egykori szókimondása is, amelyért üldözték és kitagadták, régóta csak kis dolgokban mer megnyilatkozni és akkor is csak suttogva és titokzatos arccal. A kritikában való egykori nagy tekintélyét túlszárnyalták alaposabb és ötletesebb fiatalok s a nagyokról, akikért személyesen lelkesedett, jó ideje kiderült már, hogy nem is olyan nagyok. S annak ellenére, hogy nem kortörténetíró és nem tudja színtetikusan adni a furcsa, álmodozó, történeti nyűgöktől terhelt osztrák lelket, mégis mindig megkap és még sem lehet nélküle megérteni a mai Bécsset. Ezt a melankolikusságot és áradozó várost, amelyben sajátosan egyesül a kozmopolitizmus a keresztényszocializmussal, a lojalitás képmutatása a forradalmiság pózaival, a nagyhatalmi ábránd a balkáni kicsinyes ravaszkodásokkal. Mégis csak ő volt az első, aki ezt megmutatta: nekünk is, akik ezt hittük, de nem voltunk benne bizonyosak és a bécsieknek is, akik ezt régóta tudják, de még ma sem szeretik hinni. Ő volt az első, aki megmutatta egy könyvecskében, amely Bécsről szól, amelyet a hazájában kitiltottak és amelyben lopva meg-megnézik az arcmásukat a bécsiek. Ez a könyvecske sem nem kalauz, sem nem műtörténeti esszé, csak egy mai bécsi újságíró gúnyja, szomorúsága, kiábrándultsága és nagy emberszeretete van benne, egy pamflet, amely kulcsa lehet a bécsi lélek megértésének. Az erős szubjektivizmusa, amely soha sem igényteljes, teszi rokonszenvéssé ezt is, mint Bahrnak minden írását. Az a nemzedék, amely ő utána következett, mindent nemesebben és tisztultabban csinál s nem szereti a kevert műfajokat: azurnahzmust. A mai fiatal bécsi irodalom: Hoffmannsthaltól a lírikusokon át Boykaig tele van stílusimádattal, a formák nyűgével, papiros eleganciával. A nagyszerű, hősiesség, mindennapi léthez semmi köze. Lelke üvegházban nőtt nagyra, morbidezze az kiéli magát egy-egy szép, fáradt gesztusban. Még tárcaíróik is, zsurnalizstáik is a nemesen vert sívak, a tépő hangulatok, a romantikus átélések művészei. Kezükben a véső és cizellálnak vele.

Bahr mindezt nem tudja csinálni, de egy fejjel kimagaslik felettük. Épen ezért. Valamikor a nyolcvanas évek végén ő is úgy indult el, mint a Parnassienek tanítványa. A sápadt és rejtelmes Villiers de l'Isle Adam, a dekadensek főpapja: Malarmé és az akkor még szűkebb körben ismert Verlaine, a jókedvű, de egy kissé mindig érzelmes Chat-noir-költők és rajzoló: Salis Viliette, Rivière, Steinlen, Donnay, Huysmans és Vernon Lee, mintha nagyobb erővel vonzották volna magukhoz az akkori Montmartre-lázzal birkózó Bahrt, semmint a Zola naturalista csoportja: Maupassant, Bataille, Flaubert és az életnek egyéb naturalista csodálói. A Montmartre költészetének parfümjé őt is érzelmessé tette és aléltta az élet hömpölygő nagy eszmeáramlataival szemben. Mint Huysmans regényhőse: ő is különös, nehéz italok párlatát, különös szellemek exotikus felvillanásait szerette és a költészetet, melynek illata orchideákra emlékeztetett és azt a művészetet, melynek Wilde Oscar írta meg a programját.

De mindez csak mint egy fiatalos hevület halvány és szép emléke érzik meg a későbbi bécsi kritikuson. Az élet egy bécsi szerkesztőség ablakából vagy a színház kritikusi fauteuiljéből nézve sokkal realisabb, mint egy montmartrei kocsmablakból. És itt akkor verekedni kellett: a nehézkes és konzervatív udvari színházat és a nyárspolgári közönséget hozzá kellett az új értékekhez szoktatni. Ibsent, Hauptmant, Schnitzlert, Arno Holzot, az egész északi és merevebb drámai literatúrát kellett elfogadhatóvá tenni és átfutó külföldi nagy színészek természetes beszédét, letompított színjátszását egyenlő értékűnek kellett elismertetni a Burgszínház patétikus stílusával. Továbbá egy festő- és iparművész-csoport friss forradalmiságát: Klimt, Wagner, Olbrich, Roller, Klinger szent tavaszi lázát kellett az önmaguk bizalma számára megóvni, hogy a közönség hahotázó kedve meg ne roppantsa és szét ne kergesse őket. Aki érettük akkor legtöbbet verekedett, aki e kicsúfolt és lenézett művei zetbe leghamarabb beleélte magát és meglátta az új dekoratív-ízlés társadalmat átalakító erejét: az a finomabb és részletesebb Hevesi Lajos mellett a harsányabbszavú Bahr Hermann volt. És mialatt sebeket adott és kapott és míg a korlátolt sovinizmus, mely Bécsben egészen különös kispolgári lokálpatriotizmus mezében jelentkezik, több ízben csavargásra kényszerítette, azalatt alkalma volt megfigyelni, hogy a régi kényelmes liberalizmust hogyan törli össze egy bátor kalóz-csapat, amelynek Lueger vezerségével kelt fel a napja. Láta és érezte, hogy az a nehéz történeti szellem, mely itt a barokk pompájú paloták mögül fűj, hogyan nyűgözi le a jelent, a tudatlan filiszterséget a tudatos reakciós és miként bénít meg a kettő együtt minden szellemi lendületet, amely a jövőbe irányul.

Ez a mostani munkája, mely az utóbbi éveknek publicisztikai dolgozatait gyűjti könyvbe, velejében folytatása annak a temperamentumos újságíró-apostolkodásnak, amelyet *Wien* című könyvében nyújtott legtipikusabban. Minden kicsiség megszólalásra készíti, hogy a bécsi lélek elé odatarthassa a tükröt. Elaprózottságában, a nagy átfogó erők híjával, a végső konzekvenciáktól való irtózásában maga a könyv is jellegzetesen bécsi munka. Akár Lueger portréját rajzolja meg, akár Aehrenthalét, akár Orth Jánosra emlékezik vissza és a kis dunamenti

városkára, Linzre, melyben a fiatal katonatiszt erős egyénisége mély reflexiókat keltett benne, akár az édes apját idézi vissza és azt a jelenetet, mikor a csendes linzi polgárnak ő, a harmadéves jogász harminc évvel ezelőtt először vitte meg a hírt a liberalizmus összetöréséről: mindig megérik rajta az, ami az egész bécsi gondolkozásnak lényege, a dekoratív erő, a finom és nyugodt vonalvezetés. Ám sehol egyetlen messzi perspektíva, sehol belenyúlás azokba a tömeglélektani válságokba, melyek megfigyelője számára a bécsi társadalom talán legalkalmasabb médium. A salzburgi vonat nyáron mindennap késik és a vasúti portás megbotránkozik, amikor egyszer pontosan érkezik meg. A bécsi posta nem tudja, hogy Obersanktveithen kívül van egy Untersanktveith is, holott a berlini posta tudja. És más efféle kedélyes apróságok, nyújtják, tarkítják a könyvet, amelyeket pompásan ki lehet színezni és amelyek után újra el lehet énekelni a régi dalt a korlátozott bécsi bürokráciáról. Ezt a dalt, amelyet a *Neues Wiener Journal* éves előfizetői is szívesen vele énekelnek az íróval. De vajon: ez Ausztria? Ez Bécs sokféle sebe közül a második, harmadik? Ebben összegeződik a lényege annak az átalakulásnak, amely kissé lomhán, de észrevehetően a mai Ausztriában végbemegy?

Nem lehet azt mondani, hogy meg ne látná az események mélyéa a gazdasági erők expanzióját ott, ahol akarja. A zágrábi felségárulás pórét, ezt a nagyszerű paródiáját egy politikai színhátnak, olyan megjegyzésekkel kíséri, melyek úgyszólván egész Ausztria nemzetiségi aspirációit jellemzik: „Az ő nemzeti érzésük is csak gazdasági szükségletek kifejezése. Nagyszerb vagy nagyhorvát: egyszerűen összetereleli őket ez a szükség, mert egyenként, mert külön-külön képtelenek modera gazdasági életre, amelyre pedig szükségük van.” A Friedjung-pörben is észreveszi s újra meg újra felidézi az alapmotívumot: a szerb nemzetiségnek nyomorúságát, gazdasági önállótlanágát, politikai tájékozatlanságát és paradox helyzetét, amely miatt Magyarországon osztrák érzésekkel, a Lajtán túl magyar barátsággal gyanúsítják őket. És látja egy fiatal horvát festő-csapat vergődését, amelyiket ugyanezen okok Szerbia felé való aspirációkra kényszerítenek. És ekkor észreveszi, amit ma még Ausztriában is vétek nyíltan, újságcikkben észrevenni, hogy ezek nem okvetlenül hazaárulók. Csak annyira, amennyire ők a Taafe-idők romantikus bécsi fiatalsága hazaárulók voltak nagynémet ábrándjaikkal, aminek még a gyanúja is elég volt arra, hogy Bahrt többedmagávaí egy Wagner Richárdra mondott merész pohárköszöntőért kicsapják az egyetemről. Nem lehet azt mondani, hogy a régi tiszta német szabadság-szellemben fogant polgári liberalizmusnak ez a képviselője: Hermann Bahr ne volna okos, nyugodt és türelmes fő. A közjogi havelokk alatt mindig meglátja a csempészett holmit és mikor a bécsi lapok a nagy magyar válság idején a *Grossösterreich* eszméjét kezdték pengetni, ezt épen olyan önző és a politikai hatalmasok érdekeit szolgáló jelszónak bélyegezte, mint a magyar sovíniszták lármáját. „A nemes földbirtokos urak osztálya Magyarországon arra törekszik, hogy a demokratikus szenvedélyt, mely az ő uralmukat fenyegeti, nemzeti irányba terelje és imaginárius veszedelmekben csapolja le.” „A feudális birtokos-urak osztálya Magyarországon csak addig érzi magát biztonságban az egyre

erősödő magyar demokrácia elől, amíg sikerül a nemzeti szabadságért való aggódást, az osztrák veszedelem lidércét ébrentartani.” Ismeri ezeknek az osztályoknak történeti szerepét, egyre erősödő hatalmi vágyait és meg is nevezi a forrásait, melyekből ezt a tudását merítette: Jászi Oszkárt, a *Huszadik Század*-ot és Scotus Viator brosúráját: *Die Zukunft Österreich-Ungarns und die Haltung der Grossmächte* címűt. És egyáltalában mindig, minden kérdésben a helyzet tiszta megvilágítására törekszik, a kontúrok biztos megrajzolására, a következtetések éles logikájára. És ha így olvasta az ember a könyvét, nem nagyobb követelésekkel, mint amennyit egy okos charmeurrel szemben támasztunk, kellemes benne lapozni és elmemozdító minden fejezete. Mennyi emberszeretet, a jövő nemzedékért való féltő aggodalom van például abban a kis cikkecskében, melyet a bécsi *Freie Schule*-ről írt, a gyerekekről, akiket ott modern szellemben, kézügyesség-fejlesztéssel, természettudományi gondolatvilágban és egy tiszta emberi etika légkörében nevelnek, mennyi értékes gondolat a jövő neveléséről, mely a nemzedékektől nem fogja azt kívánni, hogy életfeladataik ugyanazokban a célokban merüljenek ki, mint az apákéi: „A nevelők is emberek, csak meg van az a képességük, hogy fel tudják költeni az erőket egy szóval, egy tekintettel és néha pusztá jelenlétük titokzatos szerencséje elég ahhoz, hogy kiváltsa belőlünk azt, ami eddig csak szunnyadt. Ennél többre a nevelés nem képes”. S ebben a pár szóban az író finom intuíciója szinte játszva találja el azt, amire a nevelés bölcselkedőjének kötetek kellene.

Az ember egy kellemes olvasmány érzésével teszi le Bahr könyvét és kielégítetlenséggel. Kivált, ha véletlenül épen Bécsben lapozunk ebben a képes könyvben és feleletet keresünk benne ezer kérdésre, melyek ránk nehezednek e sajátos városban, izgatóan, ólmosan. Mi magyarázza meg a tradicionális szépségrajongásnak nagy erejét — s mindegy, bogy az egyházi pompaszeretben, vagy egy esztétikai szentimentalizmusban élesedik-e ki — ebben a nagy városban? Láttam egy szertezüllött kalandor-párt szomorú csatavesztettjeit: tízezer bécsi kispolgárt, amint egy fájdalmas gyász vitte őket Lueger kriptájához halottak napján és ez a holt kéz ebben a nagy városban evvel az intenzív étellel érthetetlen. Hallottam írók és tudósok szomorú nosztalgikus vágyakozását a józanabb, nyugodtabb, enyhébb kultúrák felé és itt, ahol annyi tehetség van, érezni kellett, hogy mindenki elégedetlenségéből száz évig sem lesz forradalom. Láttam a mai iparművészet nagyszerűi gazdagságát, színpompáját, célszerűségét, előkelőségét és azt kellett hallanom, hogy ez itt — ebben az eleven életben sűtkérező városban — igen rossz üzlet, mert minden pénz és minden érdeklődés a régiségek, a fakó metszetek, a fityegő lim-lomok antiquárius boltjai felé terelődik. Ezen antitézist láttam, melyeket csak Bécsben vet elének az események hullámjátéka, éreznem kellett egy furcsa város életösztonei mögött is Valami rothasztó nehéz szagot és ebben a gyötrelmes bizonytalan-ságban kellemesen szórakoztat Hermann Bahr, de kielégítetlenül hagy.

Nádai Pál

Háború és kapitalizmus. (Werner Sombart: *Krieg und Kapitalismus. München és Leipzig. 1913.*)

Sombart ebben a könyvében, amelynek a mostani háborús események aktuális szint kölcsönöznek, azt igyekszik bizonyítani, hogy a militarizmus és kapitalizmus kialakulása között ok és okozati összefüggés áll fenn és hogy a háborúk, valamint a modern hadseregek kialakulása nélkül a kapitalista gazdasági és társadalmi berendezkedés vagy egyáltalában nem, vagy legalább is sokkal lassabban és tökéletlenebbül fejlődött volna ki. E tanulmányt, mint általában Sombart műveit a tételek rendkívüli kiélezése, a túl messzemenő következtetések egész sorozata, másfelől azonban számos eredeti, a dolog mélyébe világitó gondolat, az eszmemenet rendkívül logikus felépítése és az igazán rendkívül világos és vonzó stílus jellemzik. Alábbiakban összefoglaljuk főbb megállapításait. Tételeit ki fogjuk egészíteni és e rövid ismertetés céljainak megfelelő sorrendi változtatásokat is teszünk.

A középkori gazdasági élet jellemző vonásai*: a magángazdálkodás, a viszonyok kisszerűsége és bizonyos statikai állapot, amely abban nyilvánul, hogy erős külső, a gazdasági szervezeten kívülfekvő behatások nélkül a viszonyok átalakulása, új gazdálkodási formák képződése és a termelő erők tetemes megnagyobbodása nehezen vagy egyáltalában nem tud bekövetkezni. Minthogy az átalakulás és haladás a középkor óta beállott, szükségkép kellett egy ilyen külső erőnek működnie, amely a változást létrehozta. Ez Sombart kiindulópontja és következtetéseinek láncolatában az első szem. Aki bírálni akarja a könyvét, annak elsősorban azt kell vizsgálnia, hogy ez a tétel megálíthat-e; hogy a középkori gazdasági és társadalmi viszonyok nem rejtették-e magukban az átalakulás csiráit.

Sombart második tétele, hogy ez az átalakító külső erő a háború és a modern hadsereg volt. Mi által végezték ezek ezt a nagy átalakító hatást? Elsősorban a háborúk és az erős hadseregek tették lehetővé a fejedelmeknek az újkori államok megalapítását, amelyek a kapitalizmus kifejlődésének fontos előfeltételei voltak. Háborúknak szereztek meg az államok gyarmataik legnagyobb részét. Ezeknek tudvalevőleg igen fontos szerepük volt a kapitalizmus kialakulása tekintetében vagyoni-, piacképző stb. hatásuknál fogva. De nem kevésbé fontos jelenség, hogy a hadsereg, amely a (maihoz képest rendkívül gyér) lakosságnak jóval nagyobb részét alkotta, mint ma, oly fogyasztókat egyesített egy tömegben, akik a termelésben nem vettek részt. A magángazdasági rendszer első alapfeltétele, hogy mindenki saját gazdaságában gondoskodik a saját ellátásáról. Ha a népesség jelentékeny része a maga ellátásáról

* Sombart ezeket nem említi így egy helyen, de könyve különböző részeiben, ha nem is e szavakkal, megtalálhatók ezek a gondolatok.

nem gondoskodik, egy másik résznek viszont nemcsak a maga (és a családja), hanem mások ellátásáról is gondoskodnia kell, többet kell termelnie, mint amennyit fogyaszt és a többletet piacra kell vinnie. Ezzel a magángazdálkodás elve át van törve. A modern hadsereg megrázza az egész középkori statikus gazdasági szervezetet igen sokoldalú (fegyver, töltevény, ruházati, élelmiszer, hajó es ezekkel összefüggésben fa, vas, réz stb.) keresletével. Ez a kereslet abban is különbözik az addigi keresletektől, hogy sok, hasonló szükséglet gyors kielégítését célozza. Ez az oka, hogy a mesteremberek munkája e szükségletek megfelelő fedezésére képtelen. Egyre szükségesebbé és így hasznosabbá lesz a nagyüzemek alapítása. A modern hadsereg ezt a fejlődést egy másik oldalról is előmozdítja. Ez formálja át a régi individuális mesterembertípust a gyári munkás típusává. Az újkori uralkodóknak ugyanis hatalmuk fenntartásához és gyarapításához hadseregük folytonos szaporítására és gyors kiegészítésére volt szükségük. Ennek pedig az volt a feltétele, hogy a be nem gyakorlott nagy tömegeket gyorsan lehessen katonává kiképezni. A fejedelmek elválasztották tehát a szellemi vezetés funkcióját a testi cselekvésétől. A gyakorlatok és a legyelem szolgáltak arra, hogy a hadsereg vezető és végrehajtó szervei között az összeköttetés mechanikus utón létesüljön. A XVII. század összetöri a természetes, individualista embert, aki a renaissance-korában még uralkodott és aki képtelen lett volna a kapitalista gazdasági berendezést teljes kifejlődésre juttatni. Ebben főrésze a modern hadsereg kialakulásának van „*Der Teilmensch, der Sachmensch, der Pflichtmensch wird geschaffen*“

Rendkívül szövevényesek azok a hatások, amelyeket a modern hadsereg kialakulása a gazdasági élet egyes ágaira gyakorol. Néhány jellemzőbbet felemlítünk. Létrehozza az első nagyipari vállalatokat és üzemeket (pl. a hajóépítés és a vele összefüggő iparágak terén) az államkölcsonökkel, előmozdítja a gazdasági élet kommercializálódását, létrehozza az első nemzetközi kereskedelmet (gabonakereskedelem).

Jelentékeny befolyást gyakorolt a városok képződésére, amelyeknek a kapitalizmus kialakulásában fontos szerep jutott (garnizonok).

Kifejlesztett új üzleti formákat is: a szállítási üzletet pl. Előmozdította a nagy vagyonok keletkezését. Itt a szerző nem tudta elkerülni, hogy ismét bebotolják kedvenc témájába: a zsidókba. Nagy élvezettel mutatja ki, hogy ezeknek mily nagy szerepük volt a hadiszállításoknál épúgy, mint a hadikölcsonök gyűjtésénél, illetőleg közvetítésénél; milyen okosan használták ki a konjunktúrákat és gazdagodtak meg a háborúból — amelyeket más népek egymással viseltek. A háborúk ezzel is használtak a kapitalizmus kialakulásának.

V. M.

A drágaság. (*A Magyar Közgazdasági Társaság írásos ankétja. Budapest, 1912. 454 lap. 5 korona.*)

Az utolsó évtized általános drágulást idézett elő. Az Európa-szerte mutatkozó nagy elkeseredés, amely több helyen nyílt lázadásba tört ki, rákényszerítette a hivatalos köröket és a hivatalos jellegű tudományos fórumokat is, hogy evvel a kérdéssel behatóan foglalkozzanak. Nálunk a *Közgazdasági Társaság* próbált nagyobb akciót indítani a drágaság tanulmányozására. De mint magántársulatnak nem voltak kellő anyagi eszközei, hogy eredeti árfölvételeket eszközöljön, mint tervbe volt véve. Az egész mozgalom arra redukálódott, hogy különböző testületektől szakvéleményeket kértek a drágaság kérdéséről, valamint egyes közgazdasági írókat is fölkértek erre. A kötetből ennek folytán teljesen hiányzik az egység. Ami még nem volna baj, mert tudományos viták is hasznosak lehetnek. Mivel azonban az írók előzőleg nem ismerték egymás munkáit, az egyes tanulmányok nem egymás tételeit cáfolják, hanem sok esetben ugyanezen statisztikai adatok fölhasználásával más szavakkal ugyanazt mondják. A tanulmányok nagyobbrésze különben megjelent már a *Közgazdasági Szemlé*-ben: a sajtó alá rendezést Tonelli Sándor végezte, aki egyben a legkimerítőbb tanulmányt is írta a kötetben. Az elrendezés nem valami jól sikerült: különösen megnehezíti a kötet használatát az a körülmény, hogy a szerző neve és a tanulmány címe nincs a lapokra fölül rányomtatva, így ha az ember valamit keres benne, folyton a tartalomjegyzéket kell végigfutni, a szerző nevét külön megjegyezni stb. Végül pedig — hogy a bírálattal előzőleg végezzünk — a kötet megjelenése nagyon késedelmes volt: az adatok nagyrésze ennek folytán nem teljes, nem terjed ki az 1912, sőt az 1911 évre sem, mert a szerzők tanulmányaikat jórészt már 1911 elején írták meg.

Ami az egyes tanulmányokat illeti, ezek terjedelemre és értékre nézve nagyon különbözők. Bernát István és az Omge egy oldalas levélben intézték el a hozzájuk intézett érdekes kérdéseket, amivel kevés tudományos érdeklődést árulnak el. Herzfeld Frigyes és Gärtner Henrik az őrlési forgalom hatásával foglalkoznak. Mindkettő statisztikai adatokkal bizonyít. Herzfeld azt, hogy az őrlési forgalom megszüntetése mennyire megdrágította a sötét liszt árát és vele a szegény ember kenyerét: Gärtner, hogy az őrlési forgalom megszüntetése semmi hatással nem volt az áralakulásra. Amennyire az eredeti adatok ellenőrzése nélkül megállapítható, utóbbinak van igaza.

A nagy tanulmányok közül Heller Farkas tanulmánya, *A drágaság kérdése elméleti megvilágításban*, tisztán elméleti jellegű. A drágulást helyesen tisztán mint jövedelemmegoszlási jelenséget fogja föl: az áremelkedés csak akkor idéz elő társadalmi hatást, csak akkor nevezünk drágaságnak, ha nem minden árúra, a munkaerőt is beleértve, egyenletesen terjed ki, tehát az eddigi jövedelem megoszlásban zavarokat idéz elő. Ha a jövedelemmegoszlásban változás nem áll be, akkor nem bír a drágulás semmi más jelentőséggel, mint hogy a gazdasági ügyfelek szolgálataikat kölcsönösen magasabb számokkal fejezik ki. Tényleg az áremelkedés nem egyenletesen történt, egyes néprétegek,

A hivatalnokok és a munkások — H. szerint csak a tanulatlan munkások — jövedelme a drágaság folytán csökkent. Részletesen vizsgálja a monopóliumok, a földjáradék és a kartellek hatását és fölfogásom szerint, helyes eredményekhez jut. Kár, hogy a Böhm-Bawerk-féle határhaszon-elmélet híve lévén, a helyes értelmet a nehézkes terminológia mögül kissé nehéz kiszedni. Az aranyérték csökkenésének nem tulajdonít fontosságot. Hangsúlyozza a vámok drágító hatását, ellenben véleményem szerint helytelenül nagy fontosságot tulajdonít a szociális terhek, valamint a közterhek, adók emelkedése folytán beálló drágulásnak; a drágaságot inkább múlt jelenségnek tartja: a jövedelmek egyensúlya ismét helyre fog állani.

A legkimerítőbb tanulmány Tonelli Sándoré. A drágaság problémájának minden részletére kiterjed, úgy hogy ha valaki összefoglalóan akar tájékozódni erről a problémáról, leghelyesebben Tonelli tanulmányát olvassa végig. Először közli a drágulásra vonatkozó statisztikai adatokat. Ezután vizsgálja a termelést és különösen a lakosság megosztásának változásában, a városba-tömörülésben, az ipari és mezőgazdasági termelés arányának eltolódásában látja a drágulás főokát. Az aranytermelés és a közterhek emelkedésének megítélésében hasonló állásponton van, mint Heller. Részletesen tárgyalja a vámvédelem, a közvetítő kereskedelem és a munkabérek emelkedésének hatását. Az utóbbi kérdés tárgyalásánál bizonyos ingadozás vehető észre; részben igazat ad, részben cáfolja azokat az érveket, amelyekkel bizonyítani igyekeztem, hogy a munkabér emelkedése nem lehet az oka a drágulásnak. Véleményét a következőképp fejezi ki:

„Összefoglalva az elmondottakat, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a munkabérnek a mai drágulásban igenis van szerepe. A munkabér emelkedése azonban nem esik össze az egyes cikkekre eső termelési költség emelkedésével, hanem annál mindig csekélyebb. Semmi esetre sem lehet elfogadni azt a túlzó állítást, hogy a munkabérek emelkedése a legfontosabb drágító tényezők közül való . . . Ami pedig a drágaság orvoslását illeti, céltalan politika volna a rémediumot a munkabérek leszorításában és antiszociális intézkedésekben keresni. A munkásság anyagi és erkölcsi színvonalának emelkedése ugyanis olyan társadalmi értéket képvisel, amely minden valószínűség szerint ellensúlyozza azt a terhet, amelyet érte a társadalom többi rétegének magára kellett vállalni.” (149. l.) Okos és bátor beszéd, különösen ha a szerző társadalmi pozícióját is számba vesszük!

Tanulmánya végén T. kritizálja a drágaság enyhítésére eddig nálunk alkalmazott eszközöket, és maga is ajánl ilyeneket. Ezek a következők:

1. A hatóságok által az élelmezésre kivetett összes terhek (adók, illetékek) leszállítása.

2. Egy nem állami, de nagy hatáskörrel fölrüházott hivatal föllállítása, amely a közéleti irányítást irányítaná, fontos adatokat és véleményeket adna.

3. A vámok leszállítása; az állatbehozatal számbeli korlátozásának megszüntetése.

4. A monopóliumok és privilégiumok megszüntetése.
5. Helyes vasúti politika, a csoportkedvezmények megszüntetése.
6. A vásárcsarnok-intézmény reformja.
7. Községi üzemek létesítése a kenyérgyár mintájára.
8. Az élelmiszerárak hatósági ellenőrzése, árak kifüggesztése.
9. A *collis agricolas* intézményének létesítése.
10. Az állattenyésztés, baromfityésztés és az egész mezőgazdaság intenzív fejlesztése.
11. Szövetkezetek alapítása.
12. Konzervgyártás.
13. A hivatalnokok szaporításának megakadályozása.

Azért ismertetjük részletesebben T. javaslatait, mert ő az egyetlen, aki evvel a kérdéssel foglalkozik. Javaslatának egy része — sajnos — utópisztikus jellegű: „a monopóliumok megszüntetése” a kapitalista társadalmi rend keretében merőben lehetetlen. A fogyasztási adók és illetékek eltörlése szintén, sőt az élelmiszervámok megszüntetése is alig lesz mostanában lehetséges; többi javaslatai viszont kevés hatással volnának. Amivel azonban nem akarom azt mondani, hogy ezeknél a javaslatoknál jobbakat, vagy keresztyülvihetőbbeket tudnék ajánlani.

A könyv harmadik nagyobb tanulmányát én írtam a Szakszervezeti Tanács megbízásából; ennek tartalmát a *Huszedik Század* olvasói abból a cikkből ismerik, amelyet erről a kérdéstről múlt év novemberében itt közöltem.

A kisebb cikkek körül különösen kettőt akarok, mint a kutatók számára kiválóan értékest kiemelni: Bud János és Jankovich Béla írásait, noha tartalmi ismertetésüktől el kell tekintenem. Bud összeállította Európa összes államainak árstatisztikáit, valamint a főeredményeket. Jankovich a Sauerbeck-féle indexszámokat alkotta meg az osztrák-magyar monarchiára átszámítva: nagy és fáradságos munka. Kívánatos volna, ha már valaki ezt a nagy munkát elvégezte, hogy valamelyik havi folyóirat, havonta vagy negyedévenként közölné ennek a statisztikának a folytatását. A kutatók érdekét szolgálja továbbá *A drágaság kérdése Magyarországon 1901—1910-ben*, című tanulmány, amelyben Tonelli kronologikus sorrendben elmondja a drágasággal kapcsolatos eseményeket, továbbá a Drágaságra vonatkozó tanulmányok, amelyben röviden ismertetik a drágaságról szóló kisebb-nagyobb műveket, végül a *Drágaság bibliográfiája*: közös hibája mindháromnak, hogy csak 1911-ig terjednek. Végül van még két érdekes tanulmány, az egyik Katona Sándortól, amely rövid, összefoglaló módon ismerteti a drágaság főkérdéseit; míg Vágó József főleg a közvetítő kereskedelem hatásával foglalkozik. Mindent számbavéve, sok értékes anyag van a kötetben összehordva és a földolgozás egész szelleme is szabadelvű, távol áll attól a nem tudományos közhelygyűjteménytől, amely a napilapok hasábjain és a magyar képviselőházi beszédekben szokott megnyilvánulni.

Varga Jenő

A balkánkérdéshez (*Der Balkankrieg und die deutsche Weltpolitik von Otto Bauer. Berlin, Vorwärts. 52. lap 40 Pfennig.*)

A sok újságolvasás által megzavart embernek kitűnő szolgálatot tehet ez a kis füzet, ha a balkáni háborúról és a világpolitika eseményeiről összefoglalóan akar tájékozódni. Bauer azok közé az írók közé tartozik, akinek minden kis írását érdemes elolvasni; ez a kis füzet pedig különösen jó tájékoztató az annyira bonyolult mai világpolitikában.

Először a macedón kérdést ismerteti. A macedón parasztság helyzetét a kapitalizmus behatolása még rosszabbá tette: a török-feudális kizsákmányoláshoz a kapitalista bajok járulnak. A török-feudális birtokososztály és a szláv parasztság közé toladott a *phanar*, a görög burzsoázia és a görög klérus. Az utóbbi révén igyekezett Görögország meghódítani a Balkánt. De 1870-ben a bolgár egyház különvált, a két egyház véres küzdelmet folytatott egymás ellen minden macedón faluért. A küzdelemben Bulgária és a bolgár egyház lett győztes. Később a szerbek is beavatkoztak, sőt az oláhok is az ott lakó „kuco-oláhok” védelmére. A vége a dolognak az lett, hogy 1903-ban, mivel a török nem tudott rendet teremteni, az európai nagyhatalmak nemzetközi csendőrséget szerveztek Macedóniában. Az újtörök lázadás után, amelyet az intellektuális elemek, a kereskedők és tisztek szerveztek, a nagyhatalmak feloszlatták a macedóniai csendőrséget és a rendcsinálást Törökországra bízták, amely a fegyverek elkobzásával, a nemzetiségi egyházak és iskolák bezárásával csinált rendet.

Az albán kérdés más jellegű. Az albánok a mindenkori szultánok szolgálatában álló vad hegyi törzsek, Európa legelmaradtabb néptörzse. A gensek exogamok és apróbb nemzetségekre oszlanak. A törvénykezés helyét a vérbosszú foglalja el. Soknejűek, még a katolikus törzsek is. Állandó harcban állnak a szerbekkel, akik ellen a szultán is uszítani szokta őket. Az ifjútörökök velük szemben a haladást képviselték, amidőn sikertelen hadjáratokban próbálkoztak lefegyverezni az albánokat és őket adózásra és törvénytiszteletre szorítani. Csak délen van néhány előrehaladottabb néptörzs, amely azonban már nemzetiségi öntudatra ébredt és a vad törzsekkel együtt küzdött a török ellen. Ha azonban Albánia autonómiát kap, az északi vad hegyi törzsek és a déli polgárosultabb vidék belső harca szintén elkerülhetetlen. A kérdést komplikálja, hogy Ausztria és Olaszország egyaránt igényt tart Albániára; Olaszország ipari vállalatok, iskolák révén, Ausztria a katolikus klérus révén bír befolyással. Albánia

függetlensége csak az Ausztria és Olaszország közti versengés és esetleges harc elődázását jelenti.

A balkáni háború háttere a német-angol ellentét. Németország Törökország megerősítésére építette föl politikáját. Emlékeztet II. Vilmos császár utazása Törökországba, melynek reális eredménye a Bagdad vasút építése volt. Ha sikerül kiépíteni német pénzzel a török-ázsiai vasúthálózatot, úgy Törökország anyagilag föllendül és katonailag megerősödik. Viszont Németország vállalatai révén gazdag zsákmányt nyer és szárazföldi hadsereggel támadhatja Angliát Egyiptomban és Indiában. Német tisztok szervezték a török hadsereget és Németország mindenben segíteni igyekezett Törökországon. Ebben a politikában azonban nem lehetett következetes, mert társai a hármasszövetségben viszont Törökországot támadták: Ausztria Boszniát annektálta, Olaszország Tripoliszt rabolta el. Németország mindkét esetben kénytelen volt túrni Törökország megrablását, mert Anglia Németország izolálására törekedett és Olaszországban erős áramlat a triple-entente-hoz való csatlakozást kívánta. Ilyenformán Németország ismét elveszítette befolyását Törökországban. Tripolisz föladását nyomon követte a Balkán-államok együttes támadása. Noha Bulgária és Szerbia közt régebben véres harcok folytak; noha görög, szerb és bolgár bandák állandó harcban álltak egymással Macedóniában és Ószerbiában, a viszonyok egymáshoz kényszerítették a kis balkáni államokat. Görögország föladta igényét Macedóniára, amióta a bolgár egyház működése folytán az ottani bolgárok nemzeti öntudatra ébredtek. Szerbiát viszont Ausztria-Magyarország esztelen politikája, amely elzárta a szerb nyerstelemek elől a monarchia piacát, de azt sem tűrte meg, hogy vasúti összeköttetést vezessen az Adriához, kergette Bulgária szövetségébe, és kényszerítette élet-halál harcra, hogy utat nyisson magának a tengerhez. A balkáni-államok döntő győzelmei megmutatták mennyire fontos a modern háborúban a tömegek lelkesedése. Törökország bukása egyben a német világpolitika és az osztrák-magyar politika bukását jelenti. A török vereséget nyomon követheti az ázsiai török birodalom fölbomlása, a kalifátus átszállása Egyiptomra és Arabia fölszabadulása, ami Anglia indiai és egyiptomi birtokainak szárazföldi összekapcsolását tenné lehetővé. Néhány oldalon még a proletariátus háborúellenes politikájának szükségét fejtegeti és végül a Balkánkérdés irodalmát adja. A kis füzet Bauer legértékesebb írásai közé tartozik.

Vj.

KÖNYVSZEMLE

I. A szociológia segédtudományai (*Filozófia, biológia, lélektan* stb.)

Bohn, G.: *Les progrès récents de la psychologie comparée.* (1906—1911)

A *L'Année psychologique* 18. kötetében Bohn az összehasonlító lélektan legújabb eredményeit összefoglalva, a következő konklúziókra jut a tropizmusok tárgyában:

1. A fizikai chemia bevezetése a lélektanba egyre termékenyebbnek bizonyul;
2. Az állati tevékenységeket irányító törvényeket ott is kezdik észrevenni, ahol eddig rendetlenség- vagy szeszély látszott uralkodni;
3. A verbalizmus, anthropomorfizmus és finalizmus napról-napra tért veszít.

Orelli, K. von: *Die philosophischen Auffassungen des Mitleids. Eine historisch-kritische Studie.* Bonn, 1912. Markus u. Weber. 219 1.

A részvételméletek történetének beható ismertetése után, szerző maga a részvét új lélektani magyarázatát állítja fel. „Bizonyos folyamat vagy tényálladék észrevétele — a részvét keletkezésének nélkülözhetetlen feltétele — öntudatunknak egy egész sereg képzetet közvetít: a szenvedő személyéről, baja sajátosságáról stb. Természetesen ez az észrevétel nem vonatkozik szükségkép valamely jelenlegi, reális folyamatra; e helyett, képzeletünk munkája folytán, egy emlékkép vagy a jövő képe léphet fel. Az észrevétel által nyújtott képzetekhez öntudatunkban újak járulnak; az áldozat jelenlegi állapota és normális állapota közötti ellentét összehasonlításra vezet; a saját helyzetük hasonlóságának gondolata a jelenben, múltban vagy jövőben ép úgy összehasonlításra buzdít. Emez említett vagy hasonló nagyságok összehasonlítása tovább terjed mint a rokon képzeteknek pusztán asszociatív egymás mellé sorolása a hasonlóság törvénye szerint stb., hanem az öntudatos, akaratos gondolattevékenység irányában való előrehaladást jelent. Mindazonáltal a részvétet érzőnek minden öntudatos reflexiója részvéte tárgya felett könnyen csökkentheti a részvét közvetlen, affektív jellegét és azt alterálhatja.

„Nem az általánosra, az elvontra irányuló ész a részvét forrása, hanem a képzetek, mely az egyedet, a konkrétet, a szemléletest ragadja meg. Az ő tevékenysége által (hisz gyakran a múlt és a jövő képeiről van szó) érik el ama képzetek a szükséges elevenséget és szemléltetőséget, a jelzett kontrasztok élesebbek lesznek, a saját énnel való azonosítása lehetséges lesz stb. A részvét képessége tehát a képzelet élénkségével növekszik.”

„Ami a részvét tárgyát illeti, annak térbeli vagy időbeli közelsége nem föltétlen követelmény, de szemléltetősége az, mert csak ez esetben lehet a képzelet úrrá fölötte.”

„Egy további intellektuális tényező, mely (a fantázia működésén kívül) a részvét keletkezésére kedvező: a belátás a résztvevő oldaláról a szenvedő baja okába, összefüggésébe, jelen vagy jövő következményeibe; ellenben valamely szembeötlő (testi vagy lelki) fájdalomnak pusztá észrevétele gyakran nem jár ezzel a hatással. Ha ez a belátás hiányzik pl. gyermekeknél vagy vakoknál az intellektuális képességek hiányos fejlődése miatt, vagy azért, mivel a résztvevő és a szenvedő képzetvilága túlságosan eltérő: a részvét hiányozhatik avagy ellentétébe, a kegyetlenségbe csaphat át.”

„A részvét ezek szerint a képzetek bizonyos komplexumának létehez van fűzve; az észrevétel (legyen az érzéki, vagy a képzetben reprodukált észrevétel) a részvét tárgyát az öntudattal közli; a képzet megélnéki s közvetlen megismeréssé teszi, mégha elmúlt időkre vagy távoli országokra vonatkozik is; az értelem ez által arra kényszerül, hogy a képzetek tartalma felé forduljon.”

„Érzés és képzet a részvét nélkülözhetetlen feltételei; a részvétnek, mint lelki élménynek tehát kettős lelki működése van: egy intellektuális és egy emocionális; bár az emocionális a részvét lényegét teszi ki, az intellektuális mégis szükséges alkateleme. Akarati momentumok közrejátszhatnak é részvétben, de mégsem tartoznak eme lelki élmény szükséges alkatrészeihez.”

Ziehen, T.: *Über die allgemeinen Beziehungen zwischen Gehirn und Seelenleben*, Leipzig, 1912. Barth, 72. 1.

Könyve harmadik kiadásában szerző az e tárgyban újabban felmerült tényeket és elméleteket is feldolgozza. A könyv a lélektani parallelizmust védelmezi, „összes megfontolásaink mutatták, hogy a lelki jelenségek körébe vagyunk száműzve; az a lehetőség, hogy a nem-lelki fogalmát megalkossuk, ismeret-elméletileg ki van zárva. De talán ép ennél a pontnál a tömeg fogalmára fognak figyelmeztetni és szememre vetni, hogy ezzel egy nem-lelki anyag fogalma adva van. Ez az ellenvetés nem helytálló. Épp a modern fizika mutatta meg nekünk, hogy a tömegfogalom nélkülözhető s hogy végeredményben a térnek erőbefogadási képességén alapszik. Az áthatatlanság és a nehézség, melyek a népszerű felfogás számára első sorban jellemzik az, anyagot, nem mások, mint érzeteinknek igen általános tulajdonságai. Csak tessék meggondolni, hogy mit teszünk az ilyen redukcióknál: nem a lelkit kűszöböljük ki, hanem csak az egyéni visszahatásokat és ezáltal érzeteinknek általánosabb fogalmaihoz jutunk el. Csak általánosabb fogalmazásról van tehát szó, nem pedig egy új, teljesen tartalmatlan valamiről, melyet anyagnak nevezhetnénk el. „Egyetlenegy természettörvényt, a legegyszerűbb esési törvénytől a lokalizációs tanokig és a darwini fejlődéstörvényekig sem érintenek az immanens filozófiának eme megállapításai. A parallelizmus törvénye nem új hipotézis, hanem tény, melyet egy vagy más elnevezés alatt minden gondolkodó elfogadott”

II. Szociológiai elmélet (*Társadalmi fejlődés, közgazdaságtan, jog bölcsélet stb.*)

Caullet, Paul: *Elements de Sociologie*. Paris, 1913. Marcel Rivière & Cie. 3561.

Szerző tájékoztató könyvet akart a szociológiáról írni. Munkájának beosztása ez: I. könyv. Tárgy, módszerek, a szociológia története. II. könyv. A társadalmi jelenség genezise: a civilizáció. eredete, állati, vad, történelemelőtti társadalmak; III. könyv. A társadalmi jelenség fejlődése a) a társa-

dalomtudományok tényei (társadalmi földrajz, kollektív lélektan, gazdasági, jogi és politikai tudomány); b) a fejlődés tényezői és mechanizmusa, a haladás, a társadalmak megújulása.

A könyv ezekben a fejezetekben a nevezetesebb szociológusok (Tarde, Durkheim, de Greef, Bouglé, Coste, Consentini) munkáinak szintézisét igyekszik adni; ezekből a munkákból igyekszik a szociológia közös alapját felismerni. Mint népszerűsítő könyv bevezetésül akar szolgálni a szociológia iránt érdeklődőknek.

Leuba, J. H.: *A psychological study of religion, the origin, function and future.* New-York, 1912. Macmillan & Cie. XIV. + 371 l.

Az első rész a vallást, mint a racionális magaviselet egyik típusát állítja be. A magaviseletnek három differenciált módja van. Ezek egyike a vallás. Szerző megkülönbözteti a vallásnak szándékolt és szándék nélküli hatásait. A nyilvános vallási gyakorlatok mindig nem vallásos cselekedetekkel kevertek. A gondolat és az érzés szerepét vizsgálva a vallásban, az értéknek és a szentséggé tevésnek érzését tartja a vallás specifikus jellemvonásának.

A második rész a mágia és a vallás eredetével foglalkozik. Fontosabb fejezetei: A mágia és a vallás megjelenésének lelki előfeltételei. A személytelen hatalmak eszméjének eredete. A láthatatlan személyi lények eszméjének különböző eredete. Az istencsinálás és az istenség lényeges jellemvonásai. A vallásos élet érzelmeinek vizsgálata a fejlődés különböző fokain. A különböző mágikus és vallásos szertartások eredete. A vallás és a mágia viszonyát vizsgálva szerző azt tanítja, hogy a kettőnek eltérő eredete van. A mágia egyszerűbb formái valószínűleg már a vallás előtt léteztek. Gyakran azonban a mágia és a vallás szoros összefüggésben áll. A vallás társadalmi és jótékony; a mágia individuális és gyakran ártalmas. A mágia rövidebb életű, mint a vallás. A mágia, mint a tudomány forrása.

A harmadik rész a vallás viszonyát kutatja a moralitáshoz, a mitológiához, a metafizikához és a lélektanhoz.

A negyedik rész a vallás legújabb formáit ismerteti és jövőjét igyekszik meghatározni. Külön fejezet szól az eredeti buddhizmusról, a pantheizmusról, a pszichoterapikus kultuszokról (*Christian science, mind-cure*), az emberiség vallásáról. A pozitívizmust alaptermészetében alkalmatlannak tartja vallásos élet létesítésére. Az erkölcsi megítélés a transcendentális hittől elkülönítendő.

Szirtes A.: *Az szociális jog elmélete* Bpest, Rényi K. 1913.

Az emberek világnézete minden életviszonyok közt kell, hogy megnyilvánuljon. A jogtudomány sem kivétel e szabály alól s ezért ma már van szociális jogi irány és van szocialista irány az ujak közt, van konzervatív és reakciós a régiek közt. Miután a küzdelem még nem tört ki, a csapatok nincsenek még szervezve. A szociális és szocialista jog még egymással összekeverve nyilvánul s küzd az épen így el nem különült ellenáramlatokkal. Egy szerűen: vannak modernek és nem modernek. A dolgok mélyére tekintő már látja a differenciációt; de a lelkes katona még nem törődik avval, hogy aki most mellette küzd, az holnap ellene fordulhat. Ilyen lelkes katona szerző, aki szívesen lát mindenkit magával egy seregben a közös ellenség ellen.

Szirtes füzeté a szolgálati szerződésre vonatkozó jogi kérdések szempontjából nézi a jogtudományban ma folyó vitát és ebből a szempontból

nagyon jól megalapozott s áttekinthető képet ad. Ez annál nagyobb érdeme a füzetnek, mert ilyen összefoglalásunk nincs. Mindazok, akik a kérdés iránt érdeklődnek, annak a szolgálati szerződéssel összefüggő részéről megfelelő fogalmat nyernek. De szem előtt kell tartaniok, amit szerző elfelejt kiemelni, hogy a magánjog szocializálásának még egy másik szélesebb s az egész anyagra kiterjeszkedő iránya van.

Worms, René: *Philosophie des sciences sociales*. Tome Ier *Objet des sciences sociales*. 2e edition. Paris 1913. Giard & Brière. 224 l.

Szerző második kiadásban teszi közzé a társadalomtudományok filozófiájáról írt könyvét. Ez az első kötet a társadalom természetét és a tagjait összekötő kapcsolatot vizsgálja meg. Azután a társadalmi elemekkel, a társadalmi tényekkel, azok osztályozásával és összefüggésével foglalkozik. Végül az egyes társadalomtudományokat ismerteti s viszonyukat az általános szociológiához. Ezekre a kérdésekre vonatkozólag világos képét adja a különböző szociológiai iskolák véleményeinek s arra törekszik, hogy azokat összeegyeztesse. Könyve irányát és szellemét híven tükrözi vissza előszavának ez a passzusa: „Az, ami az elméleteket elválasztja, kevésbé érdekes, mint az, ami azokat összefűzi. Hosszasan időzni, mint ahogy némelyek teszik, a szerzők eltéréseinél, ez az eljárás a társadalomtudományokat még fejletlenebbeknek tünteti fel, mint amilyenek azok tényleg. Ez egyszersmind kedvet talál a vitatkozás megmérgezésében, melyet pedig mérsékelni és körülhatárolni volna az érdekünk. Természetesen a tudomány érdekében: mert ő nem a vitatkozásból él, bárha állítják is ezt néha; ellenkezőleg valójában csak a nézeteltérések enyhítéséből erősödik, a küzdő felek kiegyenlítéséből egy magasabb formulában.”

III. Alkalmazott szociológia és szociálpolitika

Bolgár Elek: *A községi kultúrpolitika feladatai*. Budapest, 1913. Eggenberger. 96 l.

A könyv, mint különnyomat jelent meg a „Városi Szemléből”. A kultúrpolitika minden ágára nézve igyekszik a legfontosabb szempontokat összefoglalni és a nevezetesebb külföldi tapasztalatokat figyelembe venni. Külön számol be a szabadoktatásról, a könyvtárpolitikáról, a sajtóról, a színházakról, a zenei élet fejlesztéséről, a képzőművészetekről, a múzeumi és kiállításügyről, a mozgófénykép-színházakról. A rokonterületek és a határkérdésekről írt fejezetben a higiéné és a közoktatásügynek a kultúrpolitikával érintkező területein is áttekintést ad.

Sidó Zoltán: *Az angol városi szervezet*. Budapest, 1912. Politzer Zsigmond és fia. 75 l.

„A városi törvény előkészítő munkálatai küszöbén — írja szerző előszavában — talán nem időszerűtlen az a törekvésem, hogy annak az országnak a városi szervezetét ismertessem egész röviden, amelynek lakossága már oly túlnyomó többségében városiasodott el és él városi kormányzati szervei igazgatása alatt. Annál is inkább fordultam érdeklődéssel e tárgy felé, mert magyar nyelven e kérdésről még nem jelent meg önálló munka, aminek okát abban kereshetjük, hogy úgy az angol közigazgatási irodalom, mint maguk a szervezeti törvények nagyon bonyolultak és nagy mértékben megnehezítik

annak a lehetőségét, hogy a városi igazgatás különböző szerveinek hatásköre a kellő világosságban jelenjék meg szemeink előtt. Egyik legnehezebb feladatát képezte éppen munkámnak, hogy az angol városi szervezet nagy zűrzavarában némi áttekintést tegyek lehetővé.”

Eme célnak megfelelően szerző mindenütt rövidekre s csak a leglényegesebb szempontok kidomborítására törekszik.

IV. Általános és gazdaságtörténet

Bennett, Florence M.: *Religious cults associated with the Amazons.* (New-York, 1912. The Columbia University Press. 79 1.)

Szerző az amazonok legendájára vonatkozó vallásos kultuszokat tette tanulmánya tárgyává. Konklúziója ez: „Feltehetjük, hogy az amazonokra vonatkozó hagyományok oly idő emlékéit őrzik meg, mikor az asszonyok fontos szerepet játszottak az államban és a vallásban az aegai tenger vidékein s eme civilizáció istennőjét tükrözik vissza. Említésre méltó, hogy a rájuk vonatkozó legrégebb görög írások Asia Minor ama részében szólnak róluk, ahol az anya szertartásai a legrégebb időkben a kultusz gyakorlóinak szellemi épségét fenyegették. A Dionysost kísérő menádok valószínűleg amazonok voltak.”

Moszkowski, M.: *Vom Wirtschaftsleben der primitiven Völker.* Jena, 1911. Fischer.

Szerző arra törekszik, hogy a különböző társadalmi szervezeteket a gazdasági élet különbségeiből magyarázza meg. Az életről való gondoskodás következő formáit különbözteti meg: 1. A közvetlenül eltulajdonító rablógazdálkodás. 2. A föld megművelése a törzs által. 3. A tag értelemben vett család által való megművelés. 4. A szűk értelemben vett család vagy az izolált ember által való termelés. Ez az utóbbi fázis vezet szerző szerint a társadalomnak egy magasabb típusához.

Nilsson, M. P.: *Die Grundlagen des spartanischen Lebens.* (Klio, 1912. XII 3. 308 1.)

Már többen hangsúlyozták, hogy a spártai élet szervezete a primitív népek intézményeivel sok hasonlóságot mutat. Nilsson ezt a kérdést rendszeresen tanulmányozta s kimutatja, hogy Spárta társadalmi szervezete valóban igen régi és igen primitív alapokon nyugodott. E célból beható tanulmány tárgyává teszi az életkor-osztályokat, a közös étkezéseket, a házasság feltételeit, s több másodlagos sajátosságait a spártai életnek. Különösen tanulmányosak az életkoron alapuló csoportokra vonatkozó fejtegetései, melyeknél a legújabb néprajzi kutatásokat, főleg az ausztráliai idevágó szervezetekről szóló tudósításokat használta fel. A régi Spárta és a mai primitívek intézményei közötti hasonlóság a legteljesebben szembeszökő. Mégis a primitív intézmények némi módosulást szenvedtek Spártában, melynek okait szerző megmagyarázni törekszik. A spártai szervezet célja hadi rátermettségre való nevelés. Erre az életkor-osztályok igen alkalmasak. A 7—15 év közötti előkészítő osztály, a 15—20 év közötti szakasz a férfikor határán (*Iranes*), a 20—30 év közötti osztály, mely a fiatal harcosokat különíti el, s a politikai tevékenységnek az öregebbek számára való átengedése, mindez megfelel a harcias állam céljainak. A nevelés szükségletei azután egyéb alcsoportok létesítését tették szükségessé. Ez a nevelési szempont magyarázza meg azt az intézményt is,

mely a kezdetleges népek szervezetétől leginkább elüt, a Plutarch által *agelai*-nak nevezett étkező- és háló szövetkezeteit az ifjaknak, melyekben különböző korú ifjak állottak egy iran felügyelete alatt, ahelyett, hogy minden életkor-osztály e tekintetben is egységet alkotna. Gyakran a fiúkat a férfiházakba is beengedik, hogy az idősebbek kiszolgálása közben azok személyes befolyása irányítsa nevelésüket. Ezt az elvet a spártaiak különös virtuozitással használták ki. Felismerve ugyanis azt a lelki tényrt, hogy az ifjak inkább a náluk valamivel idősebbeket, semmint az egészen felnőtteket szokták csodálattal követni, a fiúk nevelését az iranokra bízta. Ezek ismét a fiatal harcosok osztályát utánozzák, úgyhogy a korosztályok egész lépcsőzete a nevelés szolgálatába van állítva.

Egy dolog azonban hiányzott Spártában, amennyire megítélni lehet, s épp az, ami szinte a vezérszerepet játssza a kezdetleges népek életében: a férfi és az ifjú felavatási ünnepélye. Sokan azt hiszik, hogy a fiúk ostorozása Orthia oltárán egy ilyen aktus volt, s azokkal a kínokkal analóg, melyeket a kezdetleges népek a felavatási ünnepélyek alkalmával az ifjakra rónak. De Anton Thomsen kimutatta, hogy egy termékenységi rítussal állunk itt szemben, mely pedagógiai térre ment át. A szellemi élet fejlődésével azonban ez a szokás kikopott.

Ellenben a férfiház szervezete a primitív népek intézményeivel lényeges analógiákat mutat. A férfiház kis sátor-közösségekre oszlik, ahogyan ez a háborús célokra alkalmas. Ezt a szokást hadügyi szempontból a béke idején is fentartották. „Spárta a szó szoros értelmében egy katonai táborhoz hasonlított”.

V. Társadalmi, politikai és egyéb aktuális kérdések

Barsi József: *Életem*. Győr, Mercur nyomda 1912. 121 l., kis 8°.

A szerző kis könyvét — a címlap szerint — egy nap alatt írta a győri fogházban. Ha talán másképp nem is jöhetett volna létre, mégis sajnáljuk, hogy nem áldozott több időt és munkát rá, hogy nem gondolta át és nem csiszolta ki élete rajzát. Nem vagyunk bővében az ilyen fajta irodalomnak és Barsi, aki vagy tizenöt éven át vitt vezető szerepet a győri és győrvidéki szociáldemokrata mozgalomban, szerkesztő, párttitkár, városatya s t. eff. sok érdekesebbet mondhatott volna. Önállóságra törekvő ember létre sokat másképp látott és láthatott a munkásmozgalomban, mint sokan mások. Ez vitte végül, folytonosan hangoztatott elvi közössége ellenére, a hivatalos pártvezetőséggel szemben ellenzékbe. Erősebben kidomborodó másik jellemvonása antiklerikalizmusa, mely könyve minden lapján megszólal. Vallásos neveltetése, az iskola, a gyónás, az egyházi esketés stb. emlékei minduntalan heves vagy keserű kitérésekre fakasztják. Mégis „nagyon vallásos és istenfélő” öreg anyjáról folyton a legnagyobb szeretettel szól: „Hogyha tényleg van mennyország a másvilágon, bizonyos, hogy édes anyám jósága folytán oda fog jutni.” Nem idegenítette el tehát, hogy „anyám az én materialista világnézetemet, természettudományi és szociológiai világfelfogásomat nevezi „ördögnek”! Mindenesetre imponáló, hogy a nyomorúság miatt még az elemi iskolát sem végigjárt szabólegény ennyire emelkedhetett. S ha stílusának némely kizökkenései, helytelenül alkalmazott műszavak stb. nem egészen megemésztett olvasmányok zavarják is a könyv hatását — Barsi József életrajza is bizonyítéka, hogy a tömegekben rejtőző micsoda értékes erőket nyugőz le társadalmi és politikai rendünk. sz. e.

Dauzat, A.: *La défense de la langue française.* Paris, 1912. A. Colin. XII + 311 l.

Szerző szerint a francia nyelvnek jelenleg úgy külső, mint belső ellenségei ellen kell küzdenie. Azok ellen, kik a határokon túl akarják a nyelv terjedését megakadályozni és azok ellen, akik egy belső krízist okoztak. A belső krízis magának a nyelvnek a krízise: „A nyelv általános korrupciója, melyet írók és tanárok több ízben jeleztek, kezd nyugtalanítóvá lenni. Az argot a sport-jargon, a népies beszédmodor s több más lázas és meggondolatlan fejlődés, annyira eltávolodtak a klasszikus nyelvtől, oly domináló túlsúlyra tettek szert, hogy a hagyományos francia nyelvet az elfelcédés homályába való taszítással fenyegetik. A mai diákok hogyan írhatnának korrektül egy nyelvet, mely az ő szemükben már archaikus? Már nem képesek a kifejezések értéket és a szintaxis formásgait mérlegelni, melyeket megszoktak mindennap felforgatni s a melyeken minduntalan erőszakot követnek el. Nemsokára a fiatal tanulók nem fogják megérteni, hogy mit tesz megérteni a klasszikus szerzőket. Mi lesz a mi irodalmi hagyatékunkból azok kezében, akik a holnap intellektuális elitjét vannak hivatva képezni? Ez a mozgalom oly gyors, hogy tizenöt-húsz év múlva az idősebbek nem fogják megérteni a fiatalabbakat. Egy teljes forradalom árvízzel fenyegeti a nyelvet és a rombolás etapjai megkétszereződnek, megháromszorozódnak egyre rohanóbb gyorsasággal. Nagyon is itt van az ideje megfékezni ezt a mozgalmat és megszervezni a francia nyelv védelmét”.

A sajtó óriási pusztítást mível. Nem a klasszikusokat olvassák többé, hanem a sebbel-lobbal összehányt újságokat és a házmester regényeket. Egy negyed évszázaddal előbb úgy az arisztokrata, mint a polgári világban a család a leggondosabban oltalmazta a nyelv tisztaságát s minden kifejezésbeli vagy szintaxisbeli pongyolaság a legszigorúbb megrovásban részesült. Ennek a családi tradicionalizmusnak volt az eredménye, hogy közel három évszázad távolságában is minden fáradság nélkül volt képes az élő nemzedék Corneillet vagy Pascalt megérteni.

Ma mindez megváltozott. A szülők nem merik gyermekeiket kijavítani, nehogy a *vieux jeu* vádját keltsék fel. Mindenki sznobizmusból teljesen követi a boulevard nyelvét. A barbarizmusok valóságos áradata borítja el a mindennapos érintkezés nyelvét, mely olykor valóságos apache-diskurzus benyomását kelti. A legbizarrabb és a régi nyelv ismerői számára csaknem érthetetlen rövidítések és egyéb pongyolaságok reformálják a nyelvet úgy szóban, mint írásban. Különösen a sport-nyelv az, melynek terminus technikusai kiforgatják, a régi nyelv értelmét. „Még néhány nemzedék és Corneille és Pascal nyelve, mely nekünk oly fiatalnak és élénknek látszik, régi francia lesz a holnap emberei számára ugyanazon a jogon, mint Joinville és Froissart.”

Szerző végezetül e „baj” orvoslásának módját keresi.

TÁRSULATI ÜGYEK

Társadalomtudományi Társaság.

Vita a társadalmi haladásról (*Felszólalások a Társadalomtudományi-Társaság második jubiláris ülésén, 1912. november hó 24-én.*)

Diner-Dénes József a társadalmi haladás felforgására nézve osztja előadó felfogását. Jászinak csupán azon nézetével polemizál, mintha haladáshitről lehetne beszélni, amely hivatva van a vallás értékes elemeinek a pótlására. Felszólaló szerint a haladás tudományos igazság, a szocializmusnak tudományos alapjai vannak. A társadalmi tudomány igazságain felépülő rendszerek pedig élesen elválnak az érzelmi alapokon nyugvó vallási rendszerektől.

Dr. Farkas Gejza: Jászi Oszkár előadásáról azt hiszem, egyikünk sem mondhat többet, de kevesebbet sem, minthogy a felvetett kérdés alapos megragadása és a megalkotott vélemény meggyőző kifejtése tekintetében a megszokott magas színvonalon állott. Egy ilyen előadáshoz további szavakat fűzni merész vállalkozásnak látszik; ha ezt mégis megkísértem, ezt leginkább azon céllal teszem, hogy a tisztelt hallgatóságnak némi fogalmát adjam annak a visszhangnak, melyet az előadás egy a kérdés lényegében az előadóval megegyező, de tőle egynémely pontra nézve mégis eltérő módon gondolkozó hallgatóban támasztott.

Az előadó helyesen mutatott rá, hogy a társadalom haladásának más végcélja nem lehet, mint a benne élő emberek boldogsága. Tanulságos módon sorakoztatta fel azokat a véleményeket, melyek a boldogság fogalmának lényegére nézve keletkeztek és amelyek közül a magam részéről csak azt a spenceri álláspontot fogadhatom el, hogy a boldogságnak abszolút mértékét nem ismerjük és annak jelenlétére csupán egyes ismérvekből, az életviszonyok bizonyos kialakulásából következtethetünk. Egészben véve ez az előadó álláspontja is, ámde ő a boldogságot szerény nézetem szerint túlságos szorosan összekapcsolta az emberi élet lefolyásának ezidőszerint ismert jelenségeivel,

a boldogság felé haladásnak fogadta el mindazt, ami ezen életfolyamatot megállapítható módon kellemesebbé teszi.

Már pedig — bocsássanak meg a transcendentalis bölcselkedés terére való elkalandozásomért — egyáltalában nem tudjuk bizonyosan, hogy ismert emberi életünk valóban kimeríti-e egész életünket. Midőn tudjuk, hogy a világegyetemben semmi sem keletkezik és semmi meg nem szűnik, hanem minden csak változik és pedig bizonyos ismétlődéssel, rythmussal; annak feltevése, hogy amit saját egyéniségünknek érzünk, — amire a környezet minden mozzanatát, kivált a testünket képező mozgó és változó anyagalmazat mindenkori állapotát mint kellemest, vagy kellemetlent vonatkoztatjuk — hogy ez az egyéniség ama testtel együtt keletkezett és el is fog múlni, hogy annak eme test reakcióinak tudomásul vételén és működéseinek szabályozásán túl soha semmiféle hivatása és szerepe nem lehet; hogy ennek következtében ismert keretű emberi életünk kellemesebbé tétele egyenlő a boldogság megközelítésével: ez nem egyéb hittételnél, melyben némely gondolkodók és követők a lét jelenségei számára megnyugtató konstrukciót kerestek, anélkül, hogy tudományosan megalapozható tényekkel tudták volna álláspontjukat megdönthetlenné tenni.

Hiszen tudjuk, hogy nemcsak a létnek, de még az életnek is egymástól merőben különböző alakjai léteznek egyidőben, hogy ami az egyik élőlénynek éltető eleme, az a másiknak méreg, ami az egyikre nézve kellemes, az a másiknak gyűlöletes, vagy közömbös. Tudjuk azt is, hogy ugyanazon anyagrészek az életfolyamatok során különböző, sőt ellenkező szükségletű, boldogságigényű szervezeteknek lesznek alkotó elemeivé. Tudjuk azt is, hogy ugyanazon szervezet fejlődése különböző szakaiban különböző módon fogadja a környező világ behatásait; a szabad levegő, mely a kifejődött embernek éltetője, a méhmagzatot hamarosan megöli. Tudjuk még azt is, hogy nemcsak akkor élvezünk és szenvedünk, mikor kifejlett értelemmel és tiszta érzékelőképességgel végig tudjuk gondolni, hogy én élvezek, vagy én szenvedek; hiszen élvez az a kised is, aki még távolról sem tudja, mi az én, szenved az a haldokló, aki már nem képes egy gondolati ítéletet megalkotni. Mi alapon fogadjuk el tehát tudományos igazságnak, hogy az, ami jelenlegi testi állapotunkban bizonyos idegpályák útján szerez kellemes, vagy kellemetlen behatásokat, csakis ezen idegpályák útján juthat kellemes, vagy kellemetlen, boldog, vagy boldogtalan létérzéshez? Honnan tudjuk, hogy ily létérzések éltődéséhez ilyen idegpályák létezése feltétlenül szükséges és hogy ha mostani emberi testünk életének ideje alatt így is van, a külvilágtestünket képező anyagainak összekapcsolódása előtt, vagy szétbomlásuk után nem léteznék-e oly körülmények közt, melyekben igenis van élvezet és szenvedés, boldogság és gyötrődés, csak éppen más módon közelítenek meg, ragadják hatalmukba valónkat?

Az egyéni létet teljesen magába foglaló és kimerítő életben való hit — nevezhetnénk idiobionizmusnak — éppen olyan metafizikai feltevés, mint a lét ismétlődésének vagy akár a reincarnationnak elmélete. De a legexaktabb tudomány szempontjából nem megalapozottabb az a nézet sem, hogy jelen életünk kellemesebbé, zavar-

talánabbá, élvezetesebbé, hosszabbá tétele útján valóban boldogabbakká lehetünk, bármit is hozzáadhatunk a boldogságnak, élvezetnek számunkra eredeti természetünk által végzetszerűen meghatározott mennyiségéhez. Tudjuk, hogy mindent csak saját ellentéte tesz észrevehetővé; árny szomszédsága nélkül nincs fény. Ellenben nem tudjuk minő érzések vagy behatások, igénybevételek ellensúlyozhatnak a lét végételenében minden múltó életélvezetet és szenvedést. Sőt annak látjuk nyomait, hogy ez az ellensúlyozás már az arasznyi emberi élet folyamán is bekövetkezik: erős, betegségmentes szervezetre csak testünk rendszeres fárasztása, bizonyos élvezetek fájdalmas feláldozása árán tehetünk szert; aki pedig hosszabb időn keresztül egészségesen, boldogan élt, az szervezetének előbb-utóbb mégis csak megkezdődő bomladozása, a megszokott jótól való megválás idején úgy érzi magát, mint Sina báró, aki utolsó betegsége alatt így sóhajtozott: Milyen nehéz egy gazdag embernek meghalni! Hogy tehát életünk kellemesebbé tételével boldogságunkat abszolút módon növelhetnők, ez éppen olyan bizonyíthatatlan hittétel, mint a mohamedán fatalizmus, vagy viszont ama buddhista tan, hogy mai életsorsunk közvetlen következménye, jutalma vagy büntetése egy megelőző életben követett magatartásunknak és viszont mai életünk tényei határozzák meg sorsunkat egy vagy több későbbi élet tartamára.

Ezzel az okfejtéssel távolról sem kívántam az embereknek boldogabb élet utáni törekvése és az emberi társadalomnak ez irányban haladása fölött pálcát törni. Sőt teljesen indokoltnak tartom, hogyha nem is ismerünk minden élvezetei, ami reánk vár, minden szenvedést, amely fenyeget — megadott eszközeinkkel legalább azokat az élvezeteket keressük fel és azokat a szenvedéseket kerüljük el, amelyeket adott helyzetünkben ilyenekül felismerhetünk. Ezzel a természet szava után, tehát a véges értelmünk szerint leghelyesebb módon cselekszünk. Oly helyzetben vagyunk, mint a vadonba került ember, aki éhségének csillapítása végett leszakítja az előtte csüngő kenyérfagyümölcsöt és védelmi állásba helyezkedik a reátámadó tigris ellen — nem törődve azzal, hogy az erdőben talán más eledeleket is találhatna és útjában esetleg más fenevadakkal is összeakadhat.

Ezekkel az elvi fenntartásokkal a társadalmi haladást, mint a szükségszerű társadalmi fejlődés egy irányzatát is bátran megállapíthatjuk és elfogadhatjuk. Oly értelemben, hogy a társadalmat alkotó egyének látható szenvedései a haladás folytán kevesebbek, látható életörömeik pedig többek lesznek.

Jászi, igen tisztelt barátom előadása végén 12 pontba foglalta össze azon jelenségeket, melyekből a társadalom haladására következtethetünk. Ezek közül a három első és legfontosabb az emberek zavartalan, nyugodt életére és biztonságára vonatkozik. Az előadás-megelőző részében pedig igen helyesen mutatott rá, hogy boldog létünk lényegét nem a magukban véve fárasztó élvezetek halmazata, hanem bizonyos állandó harmonikus állapot képezi. Ez a két tényadat arra a további következtetésre jogosíthat, hogy ha az élet lényege anyagok mozgása is, az élet élvezetének sajátképeni gyökere ezen mozgás-egyensúly állapota által feltételezett viszonylagos nyugalom.

Az élvezeteknek, hogy ilyenekül felfoghassuk őket, bizonyos állandósággal kell bírniok, a lovasember sem a lórapasztást, sem a leszállást nem élvezi úgy, mint egy szép, egyenletes futamot, az erőteljes, de egyenletes vérkeringésű javakorú ember jobban érzi magát, mint a repülő úterű aggastyán. Nagy és kivált előre ki nem számítható, be nem látható változások mindig kellemetlenek, ezért félnek a haláltól olyanok is, akik a velejáru szenvedésekkel leszámoltak és az utána jövökkel vagy nem jövökkel nem törődnek. Ha az életben változásokra törekszünk, ezt kedvező helyzetek annál állandóbb megszerzésének célzatával tesszük. Izmainkat torna közben gyors helyzetváltásokra kényszerítjük azért, hogy szívünk és tudónk azután annál egyenletesebb ütemben tudjon működni bárminő zavaró behatások ellenére is. Pénzszerzés közben fáradozunk, törjük magunkat, izgalmakat szenvedünk el, csak hogy azután a megszerzett összegből annál nyugodtabban és biztosabban kielégíthessük szükségleteinket. Még szórakozásokat, kalandokat is leginkább azok kellemes emléke, későbbi nyugalomra való kedvező kihatása miatt keresünk. Már az orvosok is régen felismerték, hogy nyugodt kedély nélkül senki sem lehet egészséges; a legfényesebb helyzetű ember is búskomor, beteg lesz, ha lelki nyugalomát túlságos sok váratlan zavarás, vagy csak ilyenek állandó félelme dúlja fel.

Az életboldogságnak, tehát az erre szolgáló társadalmi haladásnak is lényegét az egyes ember ama lehetősége képezi, hogy neki kedvező helyzetében állandóan megmaradhasson, hogy ily helyzetet az állandóság teljes reményével szerezhessen is. Tehát az életboldogság és társadalmi előhaladottság valóban legbiztosabb fokmérője az, hogy aki már egyszer ebben az emberi társadalomban él, mily biztonsággal számíthat arra, hogy ezt a testi szervezete által megengedett időn keresztül meg is teheti és nem fogja az életből a halálba való időelőtti kínos átmenetre kényszeríteni, sem valamely gyilkos embertársa, sem a táplálék elégtelensége, sem a betegséggel fertőzött környezete. Továbbá az, hogy aki a társadalom többi tagjainak életérdekével nem ellenkező munkát végez, mily mértékben számíthat arra, hogy annak gyümölcsét saját életének szebbé, összhangzatosabbá, zavartalanabbá tételére fordíthatja és nem szedi el, vagy rontja meg fáradsága és áldozata gyümölcsét sem valamely rabló, zsarnokoskodó embertárs, sem a természetnek kellően nem szabályozott, meg nem fékezett erői.

Ebből a szempontból tökéletesen egyetértek Jászi Oszkárnak azzal a megállapításával, hogy a mai társadalom az elmúltakhoz képest haladást képvisel, mert a nyugateurópai civilizáció területén „a humanitásnak, a társadalmi szolidaritásnak, a fegyelmezett együttműködésnek olyan tömege él, aminőt egyetlen előző történelmi korszak sem ismert.” Ezen tény fölötti örömmünket csupán azon veszélyek tudata zavarhatja meg, melyek a magában véve oly örömdetes fejlődés folyamában merültek ugyan fel, de éppen ezen fejlődés lényegét veszélyeztetik. Értem ez alatt azon anarchikus irányzatokat, melyekre Jászi előadása vége felé reámutatott és amelyek elharapódzása súlyos szenvedésekkel sújthatja az emberek millióit, de súlyos válságokba sodorhatja az egész társadalmat is. Az erkölcsi anarchizmusnál igaz, még

végzetesebb következményekkel járna — legalább amíg az emberek erkölcsi természete gyökeresen meg nem változik — az egyesekre és az összeségre nézve a jogi anarchizmus, a szervezett közhatalom hiánya. Mert a közhatalom mindig kénytelen jogi szabályai útján saját túlkapásra hajló kezeit is gúzsba kötni; a szervezett közhatalom nyomása az egyes ember boldogulásának feltételeit nehezítheti, de legalább állandó, kiszámítható keretek között kénytelen tartani. Míg a közhatalom nélküli állapotban minden egyén ki lenne szolgáltatva környezete pillanatnyi igényeinek és szeszélyeinek. Az, hogy neki magának is szabadságában állna legjobb erejéhez és tudásához képest védekezni — ez elég gyenge biztosíték az élet folyton rohanó árájában és forgatagában, ahol csak erős, szilárd korlátok tarthatják fenn az egyes embert biztosan és állandóan. Az anarchikus irányzatú cselekvények elharapódzása még a haladás elismert tényei fölötti örömléte is elhomályosíthatja; ugyan, ki örülhet a halálbüntetés eltörlésének, ha ugyanakkor a gyilkosságok gyakoriabbakká válnak?

Jászi nagyértékű előadásának végén a fejlettebb országokban fájdalmasan érzett erkölcsi anarchia ellenszereként a társadalmi haladásra való törekvést mint új, életképes vallást ajánlotta. Ezen a ponton a legnagyobb sajnálatomra el kell térnem nagyrabecsült barátom véleményétől. A haladásvágy, úgy amint azt Jászi beállította, valóban alkalmas arra, hogy a meglevő vallásokhoz még egy újat sorozzon — arra azonban már nem képes, hogy a régi tételes vallások helyét elfoglalja, vagy azokat az elemeket, melyek vallási meggyőződés híján estek kinzó töprengésekbe, vagy erkölcsi elernyedésbe, egy új, teljesen megbízható értelmi és erkölcsi támasztékkal ajándékozza meg. A társadalmi haladás mint vallásos meggyőződés ugyanis csak azoknál válhatik a lelkiismeret vezérlőjévé, akik feltétlenül elfogadják a következő két dogmát:

1. A társadalom haladása lényegesen (valóban) boldogabbakká teszi az emberi lényeket.

2. Más, esetleg csak halálunk után élő emberek boldogsága megérdemli a reáfordított fáradságot és áldozatokat.

Az első dogmának, azt hiszem, már felszólalásom első részében kimutattam, ha nem is képtelenségét, de mindenesetre bizonyíthatatlanságát. A második dogma pedig önmagában omlik össze, mihelyt tisztán racionalista álláspontra helyezkedünk, vagy életünket egész létünknek tekintjük. Hogyha csak ebben az emberi életemben létezem, akkor fontosabb reám nézve ma délutáni szivarom jó szelelése, mint az utánam jövő nemzedék millióinak egész életöröme. Ha a haladás vallásának apostolai erre azt mondanák, hogy önző, nemtelen álláspont ez csak olyan anathema lenne, aminővel a középkor zsinatai bélyegezték hitrontó eretnekekké mindazokat, akik az evangélium valamely kitételét az egyház egyedül üdvözítő kánonjától eltérően merték értelmezni. Hatása is legfeljebb ugyanaz lehetne, mint ama régebbi anathémáké: az egyház tanelvei ellen fellázadó emberek egy része eszélyességéből színelv aláveti magát az uralkodó álláspontnak, emellett azonban mindenben ezen tanelvek ellen jár el.

Ahhoz, hogy a társadalmi haladás hívei legyünk, nincs szükségünk

valamely új vallásos megihletésre; elég ha annak helyes és célirányos voltát felismerjük. Ez a felismerés összeegyeztethető körülbelül minden ma létező vallás elveivel, ha nem is minden papi érdekeltség igényeivel, de összeegyeztethető a teljes vallástalansággal is, mihelyt élővé lesz az a meggyőződés, hogy ahol nincs haladás, ott nincs a változó viszonyokhoz alkalmazkodás sem, ott csak visszaesés lehet, melyet egy vagy más módon minden egyes boldogulni akaró egyén megérez, tehát a társadalmat a folytonos haladás irányában tartani érdeke mindenkinek, még ha a haladás érdekében ma tett lépések egynémelyikének közvetlen hasznát csak egy későbbi nemzedék fogja is látni.

Nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy az emberi társadalom haladásán dolgozva valami abszolút értéket hozunk létre, valami paradicsomot teremtünk. De azért a haladásért való munkálkodás a természettel megegyező és így helyes kitöltője lehet rövidre szabott emberi életünknek, természetes, tehát méltó alkalmazási módja parányi erőnknek.

Dr. Giesswein Sándor szerint a társadalmi haladás kérdésének taglalásánál nem szabad egyoldalú felfogásból kiindulni. Ha igazán pozitív szempontot követünk, nekünk a haladás kérdését nem az előre felállított eszmények szerint kell megítélnünk, hanem ellenkezőleg a „meglevő tényekből, a társadalmi jelenségekből kiindulva kell az eszményt keresnünk, mely felé társadalmunk törekszik úgy, amint a csillagász a bolygó, vagy az üstökös pályája egy töredékének elemeiből az ő egész pályáját megkonstruálja. Az égitest útjában nem áll meg, akár napközeiben, akár naptávolban van, haladását nem állítja meg, ha egyik oldalon nappal, a másikon éjjel van, egyik féltekéjén a nyár melege, a másikon a tél dermesztő hidege uralkodik.

Felveti a kérdést, vajjon igaz-e, hogy az egyén boldogsága növekedik a kultúra előhaladásával?

Pozitíve nem növekszik, de tény az, kérdezzük csak meg magunkat, hogy negatív értelemben a kultúra stagnálása, vagy-pláne dekadenciája boldogtalanságunkat növelné.

Valamely társadalom azért halad, mert a mával nincs megelégedve, a ma hozott oly terheket, melyeket a tegnap nem ismert és ha ehhez képest az egyén, vagy a társadalom nem tud új erőket is fejleszteni, beáll a hanyatlás.

Ezért bír nagy fontossággal, mint progresszív erő valamely társadalom kvantitatív és kvalitatív gyarapodása.

A római birodalom bukását a sok győzedelmes és emberfogyasztó háború okozta. Ezen dőlt meg Attila és Dzsingiszkán birodalma. Spanyolország dekadenciája annak az elnéptelene-

désnek tulajdonítható, melyet a mértékfeletti kivándorlás idézett elő. A társadalmi stratifikációt az idézi elő, hogy ugyanaz a föld a régi gazdálkodási módszer mellett a megszaporodott népességet már nem tudja táplálni. Ezen csak kétféle módon lehet segíteni, vagy kivándorlás által, vagy pedig magasabb gazdasági életfejlesztéssel.

Az első egyenlő a vérvesztéssel és ha bizonyos fokon túlmeleg, az illető társadalom végelgyengülésére vezet.

A haladás gazdasági rugói mellett azonban nem szabad elfeledni a pszichikai rugókat sem. Ezek az esztétikai és az etikai ideálok. Az ember a hasznoson kívül a szépet és a rentábilisen kívül az igazságot is keresi. A harmónia hiánya bántja az esztétikai érzést — és az igazságosság hiánya az etikai érzést. Ez utóbbi nem csekély szerepet játszik a társadalmi átalakulásokban. Ez teszi azokat osztályköziettké.

A haladási hitet és meggyőződést, sőt annak erkölcsi kötelességét a kereszténységnek ez az erkölcsi tétele fejezi ki legmarkánsabban: Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok is tökéletes. Téves felfogás az, hogy a tételes vallások szükségszerű járuléka az osztályuralmi és kizsákmányolási tendenciák. Ezek a tendenciák, ha kell, felveszik a vallás köpönyegét, ha megint úgy kell, föl tudják venni a pantheista, monista vagy haladási hit, vagy a tudomány köpönyegét. A kereszténység eredetében bizonyára nem volt osztályuralom s akik sok mindenféle formájában annak céljaira felhasználták, nem a kereszténység szellemében jártak el.

Ignotus: Tisztelt Társaság, a nemcsak gyökeres, de mindjárt lombos, virágos és gyümölcsös tanulmányban, melyben ma délelőtt s ez ünnepi nap tiszteletére Jászi Oszkár barátunk a társadalmi haladásnak mindnyájunkat érdeklő problémáját fakiri művészettel szemünk láttára szökkentette magból sudárba: ebben az ellentmondást nem, legfeljebb részletezést tűrő megállapításban szó van egy helyütt, mindjárt az elején, Herbert Spencernek arról a tanításáról, hogy a fejlődésnek kritériuma a növekvő bonyolultság. Ott említi ezt Jászi, ahol óva int a felszínességtől, mely összeveti a haladást a fejlődéssel. Kár, hogy Jászi e figyelmeztetését nem írta meg régebben s nem lehetett eljuttatni K. G. Chestertonhez, a híres angol publicistához, kit szívesen mondanék tipikus zsidó feuilletonistának, ha véletlenül angol anglikán nem volna s annak is katholizáló kacérkodású — mert ez az elmés ember éppen egy minapi krónikájában nemcsak a haladást, de még a civilizációt is összeabdálja a fejlődéssel. Ebben az illeszkedésben, a civilizációhoz valóban,

kapja fel ő is épen a Spencer tanítását, s pajkos jókedvvel játszik vele. Azt bizonyítja, hogy a Spencer tételének, vagyis abbéli állításának, hogy a fejlődés az egyszerűtől a bonyolult felé tart, éppen a megfordítottja igaz. Szemmel láthatni, úgymond, hogy az emberi siker inkább a bonyolulttól az egyszerűhöz való tartásban áll. Minden matematikus, mikor problémát old meg, kevésbé bonyolultnak kívánja hátra hagyni, mint amilyenek találta. Minden gyarmatos, mikor nekifog, hogy a bozótból majorságot vágjon ki, a bozót bonyolultságára fog baltát. Minden doktor olyasmin akar segíteni, amit maga nevez bonyolult esetnek. A kócos haj semmivel sem egyszerűbb, mint a megfésült, s a városi ember frizurája egyszerűbb, mint a vademberé ... És így tovább . . . Ilyen meggyőző példákkal igyekszik a vidám Chesterton lábukról levenni olvasóit, nem tudom, sikerül-e neki. Egy valakit azonban nem győz meg: saját magát. Mert egyszerre csak, hirtelen fordulattal, így folytatja: „Civilizáció az a képességünk, hogy visszaforduljunk a rendeshez. Nem az, hogy áttérjünk az egyszerűről a bonyolultra, noha Herbert Spencer ezt írja. Az sem, hogy áttérjünk a bonyolulttól az egyszerűre, noha én ezt mondom. Hanem az, hogy áttérjünk amire akarunk, amikor kedvünk tartja.”

Tisztelt ünneplő Társaság: mégsem olyan utolsó ember az ilyen feuilletonista. Szó sincs róla: nem tudományosan pontos, nem is nagyon különbözteti meg a fogalmakat, de körülbelül igaza van. A fejlődés, ha az ember számára haladást jelentsen, csakugyan ahhoz való közeledést jelent, hogy az ember azt tehessen, amit akar. Ebben áll, tudniillik, a boldogság, melynek kisebb vagy nagyobb volta fokmérője a haladásnak. S itt igaz az is, amit Chesterton úgy foglal paradoxonba, hogy a civilizáció visszatérés a rendeshez. Az ember kettőt akar. Először s mindenképpen felett: élni. Aztán: kedve szerint élni. Ez volna a dolgok rendje, s vannak s voltak paradicsomi állapotok, melyek középett ez is az eredendő rend. Ilyen helyeken, hol a természet bőven ad meg az ölen élő vadembernek mindent, ami kell neki, s szerencsés elzártág megkíméli úgy vadállatoktól, mint vad szomszédoktól: ahol voltak s ahol vannak ilyen helyek, ott az élet, ott a társadalom nem is igen fejlődik, mert nem igen van merre haladnia, mivel az olyan-ilyen boldogság úgyis megvan. Ám ha közbecsördít valami jégkorszak, ha fogytán a fáradság nélkül kínákozó eleség, de megsokasodnak az ellenségek: menten meg kell indulnia a fejlődésnek, mert különben elkövetkezik a pusztulás. S e fejlődés haladást jelent: állandó közeledést a rendes állapot felé, hogy az ember éljen s kedve szerint éljen.

Ha ezen átlátás szerint vetjük fel a társadalmi haladás kérdését, pedig megokolt kérdés és jogos felvetni: nem lehet rá másképp felelni, mint ahogy Jászi felel. Lehetséges a társadalmi haladás és ha van, abban kell állania, hogy a társadalomban élő ember számára úgy maga az élet, mint a kedve

szerint való élés mind biztosítottabb, mind megközelítettebb legyen. S végig nézve az emberi nemnek eddig ismeretes életén: azt kell mondanunk, hogy fejlődése nagy általánosságban ilyen haladással esett egybe.

Jászi Oszkár taksálva sorolja fel a bizonyítékokat. Szinte többet a soknál; tallóztatni alig marad mit utána. Inkább ki kell ragadni s külön kiemelni két jelenséget, mely a mi keletnyugati civilizációknak jellemzője is, eredménye is, s megkapóan mutatja, hogy társadalmi fejlődésünk az eredendő két emberi törekvés kielégítése felé tart, tehát igenis haladásban áll.

Az egyik az emberi életnek a régibb fokokhoz képest hasonlíthatatlanul biztosítottabb volta, megfelelően annak, hogy az ember mindenekelőtt s mindenekfelett élni akar. Hogy ebben minő nagy a haladás, annak megméréséhez csak egyet kell elgondolni. Azt, hogy kevéssel, tán még csak kétszáz évvel ezelőttig, minden, de igazán minden embernek, s mentül ellátottabb úr volt, annál inkább, az élete, az élő ideje, az idegzete, a figyelme, a félelme s a reménysége javát az a gond kötötte le: megéri-e a holnapot, a következő órát, a közeledő percet? Az, hogy leütik, leszúrják, lelövik, legyilkolják, kifosztják s elteszik láb alól: érdekből, boszúból, vagy akár szeszélyből s játékos örületből: egyformán ráesett az emberre az országúton s a város sikátorain, mindig és mindenütt, kicsire, nagyra, öregre, fiatalra. Mint a nyúl, mikor salátát eszik, ösztönszerűen ide-oda kapkodja fejét, hogy nem csap-e le rá közben valami ellensége: úgy töltötte életét csak kevéssel is ezelőtt minden ember, s ha a megfélemlítés föléje kerekedett, talán még jókedvben is aggodalmának, az csak olyan megnyugvó fásultság volt, mint aminővel az ostromlott vár lakói járnak, megszokván a golyók bugását, ügyes-bajos dolgaik után. Ha akkor azt mondták volna valakinek, a legnagyobb tudósnak és álmodónak, messzi jövőbe belátónak, hogy lesz egykor idő, mikor arra, hogy életével törődjék, senki sem gondol! Hogy — tán egykét túlságosan nagy urat kivéve — mindenki, a leggondatlanabb s a legnagyobb gondokban fővő, ettől az egy gondtól annyira ment lesz, hogy nem is tud világot elgondolni, melyben ez másképp is lehetett! Ha ezt magyarázták volna neki: a mindentudó éppoly ábrándozónak, utópistának, csalatkozások után futónak mondta volna az így beszélőt, mint ahogy nem egy mai mindentudó neveti az álmodozót, ki azt meri remélni, hogy lesz idő, mikor majd minden ember egyformán végigélheti életét abbéli gond nélkül, hogy miből él holnap, mikor étel, hajléka, ruházata s neveltetése époly természetes kijárója és adottsága lesz minden eleven embernek, mint ma a levegője és, mondom, az életének bátorságos volta . . . Ez, lássuk meg, már magában is olyasmi, aminél fogva az eddigi társadalmi fejlődést egynek vehetjük a társadalmi haladással.

Aztán még valami, megfelelően az ember, minden ember, ama másik törekvésének, hogy úgy élhessen, ahogy akar. Ma

még nem élhet úgy, talán sosem fog egészen úgy élni. Talán mindig kell engednie a magából, hogy a másik is engedjen az övéből, s talán mindig adót kell fizetnie — munkában, fáradtságban, lemondásban — azért, amit megkap. De mennyivel több lehetősége és szabadsága van a mai életnek, mint volt a réginek! S mennyivel többnek mennyivel nagyobb rész adója alól menti fel az embert a mindig dolgos és sohasem szenvedő áldott állat: a gép! Valaha volt idő — mondjuk a görögöké — melyben elkerülhetetlen feltétel volt az egyik ember szenvedése, hogy a másik boldogulhasson. De már akkor megmondta Arisztotelész, hogy a rabszolgaság nem örök s csak addig kell tartania, míg a motolla magától nem motollál. Ma, íme, a motolla magától motollál, s ha megcsinálni nehéz is, de elgondolni már könnyű, hogy mindenki helyett motolláljon s mindenki számára, s mind tágulobb — ma még el sem tudjuk képzelni, mennyire tágulható korlátok között kiki úgy élhessen — s kinek-kinek áhítattal nézzük abbeli jogát s lehetőségét, hogy úgy élhessen, ahogy kedve tartja. Az emberi nem, az emberi társadalmak fejlődése rendjén egy pár nagy lépést tettünk e lehetőség felé, s ezzel az eredendő emberi törekvés második irányában is a fejlődés haladást jelent.

Ezt a két jelenséget külön is kiemelve a Jászi felsorolásából, még csak egy szót szólnék az ellen való védekezésről, mintha ez az ő felfogása materialista volna. Én az ő helyében nem védekezném. Nem látom át, mért volna szégyen materialistának lenni. Igaz, a Büchner-Vogt fajtájú materializmus lejárt magát, de nem azért, mert materialista felfogás volt, hanem mert nem volt tudományos. Nem igaz, hogy a lélek olyan váladéka az agyvelőnek, mint az izzadság a mirigynek, de ha igaz volna, nem volna szégyen a lélek számára, legfeljebb az izzadságra volna megtisztelő. (Mellesleg mondva: roppant mulatságos, hogy szinte törvényszerűen olyanok háborodnak fel a mi materializmusunkon, akik maguk naiv hittel gyógyítják — s azt hiszik, hogy gyógyíthatják — a lélek betegségeit brómmal és hideg vízzel!) Materializmus! Nincs materiálisabb valami, mint teszem, a talajnak keménysége vagy lágysága s az, hogy a kavicsos földön vannak-e keresztbe fektetve fatalpak s e talpakon futnak-e végig vasszallagok. Mégis ami lelki fejlődése és haladása az emberi nemnek végbement, kézen-közön összefügg az utak hálózatával, minémiségükkel, alkalmasságukkal, s száguldó menetet váltott, mióta megvan a vasút. Ne szégyeljük a matériához, mint Jászi szabatosan megmondta: a materiális feltételekhez való kötöttségünket. Mi a testiben a lélek s lelkiben a testi s tudjuk-e valaha a mi dualista látásunkat monistává nevelni: attól ne szabassunk határt az elé, hogy mit merjünk igaznak látni s minek merjünk örülni. Öröm élni, mert az életnek veleje az, hogy örüljünk neki s az emberi társadalom, az ő fejlődése rendjén mind gyorsabb menetben halad a felé, hogy mindenkinek oka legyen életének örülni.

Rónai Zoltán: szerint előadó helyesen utalt a fejlődés és haladás fogalma közt levő különbségre. A fejlődés társadalmi folyamatok leírását, a haladás a társadalmi folyamatoknak bizonyos eszményhez való viszonyítását jelenti. Magát a haladás mértékét, a társadalmi eszményt nem a tudomány nyújtja nekünk, hanem a társadalmi élet.

A Jászi eszménye demokratikus és pozitív, az életet igenlő. Emellett találkozunk arisztokratikus és aszketikus ideálokkal. A legtöbb ember javát hirdető társadalmi eszménynek igazsága csak egy oly arisztokratikus társadalmi ideállal szemben bizonyítható be, amelynél az arisztokrácia csak az eszköz szerepét játssza, a cél az emberi kultúra emelése. Az ilyen arisztokratikus eszménnyel szemben kimutatható, hogy az erős nem egyedül a legerősebb, hogy a nagy tömegek javát is előmozdító társadalmi viszonyok kedvező talajából a szellemi arisztokráciának dúsabb termése hajt ki, mint a tömegek kultúráját lenyűgöző, elfojtó viszonyok talajából. De ha az arisztokratikus eszmény célja nyersen egy szűk csoport hatalmának a növelése, az ilyen ideált tudományos érvekkel megdönteni nem lehet. Szemben áll vele ugyan az emberiség többségének érdeke, morális felfogása, de tudományos igazságok megállapítása nem szavazás útján történik. Épp így nem a tudomány fegyverei intézik el az élet örömeit hirdető hedonikus és az aszketikus életeszemény közötti harcot. A társadalmi eszmények bizonyos részben társadalmi érdekellentétekből fakadnak. Egy társadalmi eszmény helyessége végső fokon nem tudományos kérdés; ellenben tudományos probléma az: hogyan viszonylik valamely társadalmi folyamat egy mértékül elfogadott társadalmi ideálhoz.

Jászi eszményi mértéke az emberi boldogságnak bizonyos létminimuma, oly társadalmi előfeltételek összessége, amelyek nélkül emberi boldogság elképzelhetetlen. A boldogság külső okainak vizsgálata mellett előadó nem veszi kellően szemügyre azokat a szubjektív tényezőket, amelyeknek óriási szerepük van öröm- és fájdalomérzések előidézésénél.

Az ember elsősorban különbségeket, változásokat vesz észre. A megszokott rossz távolról sem olyan fájdalmas, mint a szokatlan. Az a kérdés, hogy a büntetések ma mennyivel enyhébbek vagy szigorúbbak, mint elmúlt századokban, nem olyan objektív probléma, mint pl. Durkheim hiszi. Perzsiában éhséggel, ma magánossággal ölnek, mondja Anatole France. S egy durva, harcias korszakban a testi büntetés nem oly fájdalmas, mint egy enyhébb, békésebb időben.

A morálstatisztika egyik legmélyebb tanulsága, hogy az emberek a társadalmi nívókülönbségekkel szemben érzékenyebbek, mint az objektív nyomorral szemben. A megszokott életmód rosszabbodása az öngyilkosság, a kriminalitás, a kívándorlás számát magasabbra szökkenti fel, s a házasságkötések számát alacsonyabbra süllyeszti le, mint a nálánál rosszabb, de állandó *standard*. A tömegek helyzetének külső javulásával szemben joggal hozták fel a szocialista irodalomban a *Verelendungstheorie* körül folyt vitákban, hogy a külső javulás mellett a nyomorúság szubjektív érzése növekedhetett, ha pl. mások anyagi helyzete még jobban, s szemelláthatóbban javult.

Általában a boldogságmérleg más stabilis és más labilis kultúráknál. A folytonos rázkódtatások, társadalmi változások korszaka a változásokkal együtt a fájdalomnak nagy tömegét teremti meg, még akkor is, ha a fájdalomkból megszokás, alkalmazkodás útján később örömök is válnak. Ezért az eszményi társadalom képe rendszerint a mainál polifonabb, de állandóbb jellegű társadalom.

A társadalom jelen viszonyainak átérzését igen jelentékeny mértékben befolyásolja a holnapról, a jövőről való hit. Az élet nem visszamenő, hanem előrettekintő folyamat. A társadalmi remények summája döntő tétel a társadalmak boldogságmérlegében. A mai bajok sokkal kellemetlenebbek, ha lelki szemünkben egy még rosszabb társadalmi állapot felé vezető utat jelentenek, mintha egy jobb jövő felé való átmenetet. A vallásos hitnek, különösen a túlvilági gondolatnak ez a nagy társadalomlélektani jelentősége. S felszólaló Dinerrel szemben Jászának ad igazat a haladáshit kérdésében. A haladásban való hitünk nagymértékben pótlója a vallásos érzéseknek. A korunk szocializmusának jelentékeny erőforrása a szebb jövőnek a hite. A túlvilági hit és a szebb társadalmi jövőben vetett hit szociális hatása közt az a jelentékeny különbség, hogy míg az előbbi a jelen társadalmával szemben passzivitásra, az utóbbi aktivitásra, a társadalom megváltoztatásának törekvésére vezet.

A szubjektív tényezők nagy jelentőségének hangsúlyozása mellett azonban felszólaló nem tartja kizártnak, hogy meg lehessen állapítani bizonyos társadalmi jelenségek és az emberi fájdalom és öröm érzése közötti többé-kevésbé pontos összefüggést. Ezzel a kérdéssel azonban most behatóan nem foglalkozik, hanem csak azt a problémát veti fel, hogy ha kétségtelennek látjuk is ma, hogy a társadalmi fejlődés iránya közelebb visz bennünket

egy olyan korszakhoz, amely a nagy tömegek boldogságának fokozását jelenti, van-e komoly biztosítékunk, hogy azután nem következik-e be megint egy jelentős visszaesésnek az ideje? Nemcsak szocialista költőket, mint Wellset és Franceot kínozták hasonló érzések, hanem a szociológia tudományában is vetődtek fel olyan gondolatok, hogy a társadalmi élet nem előrehaladó folyam, hanem körforgás. Ez például Gumplovitz felfogása. Az ilyfajta aggodalmakat erősen táplálja a társadalmi haladás irracionálista voltának a felismerése. Irracionalitás alatt azt érti felszólaló, hogy a mai társadalom nagy alakulásait előidéző okok felmerülésekor rendszerint az emberek távolról sem gondoltak azokra a következményekre, amelyek ez okok hatása alatt az idők folyamán előállottak. Ki hitte volna, nem is szólva arról, hogy ki akarta, hogy a természettudományok fejlődése, a kezdetleges gyarmati kizsákmányolás, a városi telek járadékának emelkedése, stb. stb. minő mértékben idézték elő a modern munkásmozgalmat! És valóban a visszaesések, a dekadenciák korszakainak elkerülése csak abban az esetben várható, ha az irracionális társadalmi történetést egy racionális társadalmi irányítás váltja fel, ha a társadalmi viszonyokat előreláthatóan úgy tudjuk szabályozni, mint ahogy ma a gépek járását, ha társadalmi tudomány époly mértékben léphet a társadalom szolgálatába, mint ahogy a természettudomány a technika szolgálatába. A haladási hit csak akkor jelenthet számunkra komoly értéket, ha a tudományban, még pedig az aktív, a társadalmi viszonyokat irányító tudományban való hittel kapcsolatos- Mert eszményeink felé való utat a társadalom visszaesésektől mentesen csak akkor követhet, ha a társadalmat eszményeink felé vezetni tudjuk. Ha a szociológia csakugyan „pozitív politika” lesz, mint ahogy Auguste Comte, egyik alapítója, nevezte.

Zigány Zoltán: A kereszténységnek és modern materializmusnak boldogság eszményeit hasonlítja össze s az utóbbinak felsőbbbsége mellett hoz föl érveket.

Részletes érveléssel mutatja ki, hogy a materialista racionalizmus boldogság eszményei, anyagi és szellemi téren egyaránt magasabbrendű emberi élet kifejlődését biztosítják mint a kereszténységé.

Felszabadítja és tetemesen gyarapítja az emberi és a természeti energiákat.

Óriási mértékben fokozza a gazdasági és szellemi produktivitást; ezzel szemben a kereszténység mindezek lefokozásai és az életigények letompításával állít elő a tömegekben bizonyos lelki egyensúlyozottságot, amelyben a leglényegesebb elem a kielégülés utáni vágyak elodázása.

A modern élet a differenciálódás és integrálódás egyetemes jelenségeivel messze túlszárnyalja az összes megelőző korokat és az egész történelem folyamán csak igen gyéren kis körre szorítva találunk olyan apró boldogság-ködfoltokat, amelyek rövid konjunkturális életszakaszokban ideiglenesen fölülmúlhatták ugyan a modern élet tömeg standardját, de amelyekkel szembe a mi életünk tartalom és terjedelem tekintetében egyaránt magas fokú haladást képvisel.

Azokat a vallási elemeket és színeződéseket, amelyeket Jászi a modern áramlatokban megállapít, időlegeseeknek és kiküszöbölendőknek tartja.

Végezetül *Jászi Oszkár* előadó reflektált a felhangzott észrevételekre és előadásának szempontjait védelmezte.